

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU KARTUSKIEGO
NA LATA 2015-2018**

1. Wstęp

Powiat kartuski położony jest niemal w całości, na niezwykle atrakcyjnym pod względem krajobrazowym, Pojezierzu Kaszubskim. Nazywany Szwajcarią Kaszubską charakteryzuje się przepięknym, urozmaiconym krajobrazem, który współtworzą liczne, pokryte lasami wzniesienia, rynnowe jeziora oraz meandrujące w głębokich jarach rzeki. Pośród malowniczego pejzażu odnaleźć możemy prawdziwe skarby historii: Kartuzję Gdańską – zespół poklasztorny w Kartuzach, zespół ponorbertański w Żukowie, kamienne kręgi Gotów w Węsiorach, liczne zespoły dworsko-parkowe oraz urokliwą, tradycyjną zabudowę wsi kaszubskich.

Powiat kartuski zajmuje powierzchnię 1120 km². Graniczy z powiatami: wejherowskim, lęborskim, bytowskim, kościerskim, gdańskim i miastami na prawach powiatu: Gdańsk i Gdynia. Położony jest w centralnej części Pojezierza Kaszubskiego; w odległości 35 km od Gdańska, 55 km od Kościerzyny. Jest jednym z 20 powiatów województwa pomorskiego - dziewiątym co do wielkości. Posiada dobre połączenia komunikacyjne z Trójmiastem i sąsiednimi powiatami. Przez powiat kartuski przebiegają dwie ważne rzeki województwa pomorskiego: Łeba i Słupina. Na obszarze powiatu mają swe źródła dwie inne rzeki: Radunia i Wierzyca. Stolicą powiatu są Kartuzy, w których mieszka blisko 17 tys. ludzi. Powiat kartuski dzieli się na osiem gmin: Chmielno, Kartuzy, Przdokowo, Sierakowice, Somonino, Stężycza, Sulęczyno i Żukowo. Powiat ma charakter rolniczo – turystyczny. Ogólna powierzchnia lasów wynosi blisko 30%, zaś terenów rolnych 56%. Blisko połowę ogólnej powierzchni powiatu kartuskiego (48,3%) stanowią obszary podlegające różnym formom ochrony: Kaszubski Park Krajobrazowy oraz 14 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 847,96 ha.

Wartość turystyczną powiatu mierzy się, oprócz malowniczych krajobrazów, zadbanymi zabytkami, które tworzą niepowtarzalny charakter, przyciągając turystów.

Duże znaczenie krajoznawcze ma także tradycja kaszubska, która jest kultywowana od wieków przez mieszkańców powiatu. Kaszubi zachowali do dziś swój język i obyczaje oraz mają własną literaturę. Od niepamiętnych czasów przywiązani są do swojej ojczyzny, stworzyli na tych ziemiach barwną, niepowtarzalną kulturę. Kultura kaszubska stanowi trwałą podwalinę kreowania tożsamości kulturowej regionu i w sposób istotny wzbogaca współczesną wielokulturowość Pomorza.

Wszystkie te czynniki: kultura i tradycja kaszubska, położenie geograficzne oraz zabytki tworzą niepowtarzalny produkt turystyczny, który jest ogromnym atutem powiatu i który stanowi punkt wyjścia w jego rozwoju. Wobec powyższego ważnym zadaniem dla powiatu winno być połączenie promocji środowiska naturalnego z promocją zasobów dziedzictwa kulturowego i kulturą kaszubską.

Program opieki nad zabytkami powiatu kartuskiego stanowi punkt wyjścia do stworzenia możliwości współpracy między powiatem i gminami oraz właścicielami zabytków w celu jak największej dbałości o nasze wspólne dziedzictwo kulturowe, a także wypromowanie go w kraju i za granicą jako atrakcyjny produkt turystyczny.

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹.

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego na lata 2015-2018 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r.² W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podzielono na grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty

¹ t.j. Dz. U. 2014 r., poz. 1446, z 2015 r. poz. 397, 774;

² Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r. Nr 114, poz. 946;

muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na powiaty obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

Organ stanowiący powiatu może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Zadaniem starosty jest ustanawianie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznego opiekuna zabytków.

Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Ponadto zadania powiatu z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym³ w art. 4 ust. 1 pkt 7.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁴,
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁵,

³ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz.1445;

⁴ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 199, poz. 1713;

- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁶,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁷,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁸,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie⁹,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹⁰,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹¹,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2020

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania powiatu w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*¹⁵. Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe / uzupełniające¹⁶:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.

⁵ tj. Dz. U. z 2013 r. poz. 1409, z 2014 r. poz. 40, 768, 822, 1133, 1200, 2015 r. poz. 151, 200, 443, 528, 774, 1165, 1265;

⁶ t.j. Dz. U. z 2013 r. poz. 1232, 1238, z 2014 r. poz. 40, 47, 457, 822, 1101, 1146, 1322, 1662, z 2015 r. poz. 122, 151, 277, 478, 774, 881, 933, 1045, 1223, 1434;

⁷ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 1651;

⁸ tj. Dz. U. z 2012 r. poz. 406, z 2014 r. poz. 423, z 2015 r. poz. 337;

⁹ tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1118, 1138, 1146, z 2015 r. poz. 1255, 1333, 1339;

¹⁰ tj. Dz. U. z 2011 r. Nr 118, poz. 687, Nr 144, poz. 853, z 2012 r. poz. 951, z 2013 r. poz. 1650, z 2014 r. poz. 1741, z 2015 r. poz. 935, 1274;

¹¹ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 1774;

¹² tj. Dz. U. z 2012 r. poz. 987;

¹³ t.j. z 2015 r. poz. 909, 1338, 1695;

¹⁴ t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1153, z 2015 r. poz. 349, 671, 1322;

¹⁵ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005,

<http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-upuzelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 24.11.2014 r.];

¹⁶ *Ibidem*, s. 74-75;

10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRK są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020¹⁷.

W kolejnych latach począwszy od 2014 r. ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”¹⁸. Celem tego programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków
- Wspieranie działań muzealnych
- Kultura ludowa
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
- Ochrona zabytków archeologicznych
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

4.1.2. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2016

Od 20 września do 25 października 2013 r. trwały konsultacje społeczne do wydanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego projektu *Krajowego Programu Opieki nad zabytkami na lata 2013 – 2016*.

Głównym celem *Krajowego Programu* jest „wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Po przeprowadzeniu analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz potrzeb związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zdefiniowano cele i kierunki interwencji w tym zakresie, przyjęte na

¹⁷ *Ibidem*, s. 77;

¹⁸ *Ibidem*, s. 81;

lata 2013–2016. W ramach programu rządowego będą one realizowane przy pomocy projektów wiodących, finansowanych ze środków budżetu państwa, w części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Odnośnie pierwszego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych.
2. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków.
7. Kontynuacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

Odnośnie drugiego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
3. Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

Odnośnie trzeciego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa*, Faro 2005.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
4. Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

24 czerwca 2014 r. Rada Ministrów przyjęła *Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2016*.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 - 2020: przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (uchwała nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku)¹⁹.

W *Strategii* zauważono, że województwo „pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu”²⁰.

Nakreślono wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie cechował się trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane są zróżnicowane potencjały terytorialne dla

¹⁹ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, Gdańsk 2012,

http://www.pomorskie.eu/res/strategia2020/pomorskie_srwp2020.pdf [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, 24.11.2014 r.].

²⁰ *Ibidem*, s 11.

wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych; o unikatowej pozycji, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciami infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu technologii efektywnych; będący liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Ponadto będzie miejscem cechującym się m.in. atrakcyjną przestrzenią, tworzącą trwale podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, racjonalne wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a także ograniczanie i efektywne rozwiązywanie konfliktów przestrzennych, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni oraz przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie²¹.

Jednym z wyzwań strategicznych dla regionu uznano konieczność lepszego zarządzania przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawę bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia²².

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań²³. W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych uznano 3. *Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną*. Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań: 1.3.1. Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych. Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną²⁴. Oczekiwany efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego 2015-2018 zgodny jest z zapisami Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020.

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020 skupia się na 10 celach tematycznych (CT) i 30 priorytetach inwestycyjnych (PI), które obejmują zagadnienia z zakresu gospodarki, edukacji, aktywności zawodowej i społecznej, obszarów o nie w pełni uruchomionych potencjałach, transportu, energii oraz środowiska²⁵.

W ramach celów tematycznych i priorytetów inwestycyjnych wydzielono 11 Priorytetów oraz 36 Działań²⁶. Wśród nich znalazł się Priorytet 8 – Konwersja, który obejmuje trzy działania: Rewitalizacja i przestrzenie publiczne, Obszary o specyficznych potrzebach, Materialne i niematerialne dziedzictwo

²¹ *Ibidem*, s. 23.

²² *Ibidem*, s. 28.

²³ *Ibidem*, s. 29.

²⁴ *Ibidem*, s. 38.

²⁵ Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020, s.11,

http://strategia2020.pomorskie.eu/pl/rpowp_2014-2020 [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, 24.11.2014 r.];

²⁶ *Ibidem*, s. 14;

kulturowe. Cele szczegółowe Priorytetu to 1. Aktywizacja społeczna i gospodarcza zdegradowanych obszarów miejskich i podnoszenie atrakcyjności stref rozwojowych w miastach; 2. Aktywizacja obszarów problemowych i ich włączenie w procesy rozwojowe; 3. Stworzenie kompleksowej, rozpoznawalnej co najmniej na poziomie krajowym, oferty turystycznej opartej na charakterystycznych walorach dziedzictwa kulturowego²⁷.

W zakresie działania *Obszary o specyficznych potrzebach*, wyróżniono szereg obszarów problemowych, których wyprowadzenia z sytuacji kryzysowej wymaga rozbudowy, lub zmiany profilu gospodarczego. Zaliczono do nich m.in. zachodnią i południową część województwa: Bory Tucholskie²⁸. Beneficjentem tych programów będą mogły być samorządy, jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne, związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe i inne.

W zakresie działania *Materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe*, wspierane będzie ratowanie i otoczenie ochroną charakterystycznej zabudowy, w tym założeń parkowych oraz cennych układów ruralistycznych i urbanistycznych, tworzenie parków kulturowych oraz przywrócenie wartości obiektom i zespołom zabytkowym, poprzez m.in. nadanie im nowych funkcji służącym celom turystycznym i kulturalnym²⁹. Beneficjentem tych programów będą mogły być samorządy, jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne, związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe i inne.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego 2015-2018 zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020.

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 30 września 2002 r. uchwałą Nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniony w dniu 26 października 2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Woj. Pom. Nr 172 z dnia 16 grudnia 2009 r., poz. 3361)³⁰.

Uznano, że zrealizowanie celów polityki przestrzennej jest możliwe pod warunkiem stosowania określonych ogólnych zasad rozwijających zasadę generalną: długookresowego równoważenia rozwoju. Jedną z tych zasad jest stosowanie trójochrony (integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu) dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia³¹.

W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego³². Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego, wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.

b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej, lub artystycznej.

c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.

d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.

²⁷ *Ibidem*, s. 67;

²⁸ *Ibidem*, s. 71;

²⁹ *Ibidem*, s. 72;

³⁰ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, Gdańsk, październik 2009,

http://urząd.pomorskie.eu/pl/dokumenty_strategiczne/plan_zagospodarowania_przestrzennego [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, 24.11.2014 r.];

³¹ *Ibidem*, s. 197;

³² *Ibidem*, s. 213;

e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamyh dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.

f) Ekspozycja w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej i krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.

g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość (...) ³³.

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano:

1) Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego i rzeczno-geograficznego, dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronno-technicznego (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych relikwii dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej.

2) Rewitalizacja zabytkowych układów przestrzennych zwłaszcza:

(...) e) zabytkowych struktur mieszkaniowych i wzbogacenie ich o nowe funkcje podwyższające atrakcyjność miejsca.

3) Ekspozycja i udostępnienie stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej.

4) Obejmowanie ochroną miejsc o wyjątkowych wartościach, gdzie została zachowana historyczna struktura przestrzeni i szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe – zalecane formy ochrony, to odpowiednie zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, lub powołanie parku kulturowego:

- Babi Dół – Borcz (gm. Somonino) – cmentarzisko kurhanowe z kręgami kamiennymi; (...)
- Kartuzy – zespół klasztorny z 1391 r. i założenie krajobrazowe z cennym drzewostanem (buczyna pomorska), torfowiskami, jedyna kartuzja w Polsce północnej, relikty krajobrazu manierystycznego³⁴; (...)
- Węsiory (gm. Sulęczyno) – rezerwat archeologiczny, cmentarzisko kurhanowe z przełomu epoki brązu i żelaza (kultura wejherowsko-krotoszyńska) z grobami skrzynkowymi i kurhanowymi oraz kręgami kamiennymi z poł. I–II w. n.e. (kultura grobów jamowych); (...)
- Żukowo – zespół poklasztorny norbertanek z 1209 r., założony przez księcia Mściwoja I (zabudowania z XIV–XV i XVII w., gotycki kościół Wniebowzięcia NMP, kościół szkolny z XVII w., kaplica cmentarna z XVIII w.)³⁵.

5) Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych: (...)

f) Obszar kartusko-mirachowski – obszar wybitnych i bardzo wysokich walorów przyrodniczo-kulturowych. Charakterystyczne cechy budownictwa ludowego w postaci występowania dymnikowego dachu naczółkowego oraz podcienia narożnego pierwotnego; wysokie i średnie

³³ *Ibidem*, s. 213;

³⁴ *Ibidem*, s. 214;

³⁵ *Ibidem*, s. 215;

nasyconie najcenniejszymi obiektami zabytkowymi – przewaga obiektów typu rezydencjonalnego, mieszkalnego i sakralnego; obszar o dużej różnorodności kulturowej.

W rozdziale 12.1.3. poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu wskazano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

- a) W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia (...), kartuska (...)) oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.
- b) W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywracanie równowagi przyrodniczej, zwiększanie bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.
- c) Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczenie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczenie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych, lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.
- d) Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych w strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.
- e) Ekspozowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).
- f) Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowaniu przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.
- g) Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.
- h) Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.
- i) Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.
- j) Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych, lub liniowych w dominujący sposób oddziałujących na przestrzeń.
- k) Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej.³⁶

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano m.in.:

- 1) Uzupełnienie sieci obszarów ochrony krajobrazu o nowe:
 - c) obszary chronionego krajobrazu: (...) Południowokaszubski OChK (...);
 - d) poszerzenie obszarów chronionego krajobrazu: (...) Gowidliński OChK, (...) ³⁷.
- 2) Ochrona przedpola ekspozycji, bądź poprawa wyeksponowania m.in. przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń, ochronę charakterystycznych akcentów i dominant, odtwarzanie wartościowych elementów obiektów zabytkowych i historycznych sylwet panoramicznych, w tym szczególnie: (...)
- 1) zespołów ruralistycznych:
 - miejscowości: (...) Mirachowo (gm. Kartuzy), (...);

³⁶ *Ibidem*, s. 217.

³⁷ *Ibidem*, s. 217;

m) zespołów dworsko- i pałacowo parkowych jako dominant krajobrazowych we wnętrzach krajobrazowych – szczególnie powiązanych ze sobą kompozycją krajobrazową majątków: (...) Borc (gm. Somonino), Wyczechowo (gm. Somonino), Mirachowo (gm. Kartuzy);

3) Zachowanie przedpola ekspozycyjnego przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń mogących przesłonić ekspozycję lub obniżyć walory krajobrazu wzdłuż ciągów drogowych: (...)

p) odcinki dróg (DW nr 211 i 228) i (DP), eksponujące fragmenty jezior Raduńskich: Górne, Dolne, jezior Brodno Wielkie i Brodno Małe;

q) odcinek linii kolejowej 201, z ekspozycją na jezioro Ostrzyckie;³⁸(...).

5) Zachowanie i rewitalizacja:

a) jednodworczego kaszubskiego osadnictwa rozproszonego w rejonie miejscowości (...) Starkowa Huta (gm. Somonino), Podjazzy (gm. Sulęcyno), okolice Jeziora Gowidlińskiego;³⁹

6) Ochrona wodnych platform widokowych (m.in. przez zachowanie naturalnych i antropogenicznych walorów krajobrazowych, zapewnienie warunków kontynuacji aktywności typowej dla danego krajobrazu i stanowiącej o jego urodzie – np. rybactwa, żeglarstwa):

(...) g) Jeziora Raduńskiego Dolnego i Górnego widoki brzegów jeziora.

7) Ochrona elementów ekspozycji krajobrazowej w postaci punktów widokowych (m.in. przez zapewnienie trwałej dostępności oraz ochrona walorów eksponowanych krajobrazów):

c) punktów widokowych w rejonie zespołu Jezior Raduńsko-Ostrzyckich (np. Złota Góra)⁴⁰.

11) Podejmowanie czynnych działań – restytucji, rewaloryzacji i rekultywacji elementów przyrodniczych i architektoniczno-kulturowych decydujących o zachowaniu, lub przywróceniu walorów krajobrazowych specyficznych dla poszczególnych typów obszarów.

12) Podejmowanie działań ochronnych na obszarach wiejskich, mających na celu utrzymanie przestrzeni otwartych cennych krajobrazowo, w tym głównie ochrona terenów leśnych i rolnych, poprzez wyłączenie ich z terenów potencjalnie przeznaczanych pod zabudowę⁴¹.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego 2015-2018 zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014 przyjętego przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 28 lutego 2011 r. (uchwała nr 91/V/2011 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 28 lutego 2011 r.) jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu⁴². Obecny program stanowi kontynuację polityki zapoczątkowanej Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010, przyjętego Uchwałą Nr 72/VI /07 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 26 lutego 2007 r. Program opieki na lata 2007-2010 był pierwszym dokumentem programującym opiekę nad zabytkami.

W Programie zamieszczono charakterystykę zasobów dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego, sformułowano cele i zadania na rzecz jego zachowania.

³⁸ *Ibidem*, s. 219;

³⁹ *Ibidem*, s. 219;

⁴⁰ *Ibidem*, s. 220;

⁴¹ *Ibidem*, s. 220;

⁴² Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014, Gdańsk 2011, s. 59,

http://www.pomorskie.eu/res/BIP/UMWP/urząd/Sprawy_do_zalatwienia/kultura/dotacje/zalacznik_do_uchwały_program_opieki_nad_zabytkami_województwa_pomorskiego_dziennik_urz..pdf [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, 24.11.2014 r.];

Cel ten będzie realizowany w ramach 3 priorytetów:

- priorytet 1: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
- priorytet 2: zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznego,
- priorytet 3: badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.

Priorytety te będą realizowane poprzez m.in. następujące kierunki⁴³:

- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu, służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej.
- Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- Zachowanie krajobrazu kulturowego wsi pomorskiej.
- Ożywienie obszarów zabytkowych zespołów ruralistycznych oraz urbanistycznych.
- Zachowanie dziedzictwa architektury obronnej oraz przemysłu i techniki.
- Poprawa stanu ochrony i opieki nad zbiorami muzealnymi i archiwalnymi.
- Trwałe zachowanie i bezpieczeństwo obiektów zabytkowych.
- Ekspozycja najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego miast i wsi.
- Zachowanie i ochrona charakterystycznych obiektów hydrotechnicznych, związanych z zagospodarowaniem wód śródlądowych regionu.
- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych, związane z przygotowywanym, lub realizowanym procesem inwestycyjnym.
- Rozpoznanie zasobów i specyfiki regionalnego dziedzictwa kulturowego.
- Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych).
- Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.
- Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.
- Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego 2015-2018 zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014.

⁴³ *Ibidem*, s. 60 – 63;

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kartuskiego 2006-2015 została opracowana w 2006 r. Misją dla powiatu kartuskiego jest hasło „Powiat Kartuski miejscem dla przedsiębiorczości i wypoczynku, bogaty pięknem krajobrazu i tradycji kaszubskiej”.

W *Strategii* wyznaczono następujące kierunki działań:

- wspieranie zachowania dziedzictwa kulturowego,
- utworzenie banku informacji o terenach i możliwościach inwestowania w oparciu o zasób geodezyjny, opracowania planistyczne i informacje o środowisku i zasobach kulturowych,
- propagowanie wzorców budownictwa regionalnego,
- wykorzystanie powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Program Opieki nad Zabytkami powiatu Kartuskiego zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kartuskiego 2006-2015.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

5.2.1. Charakterystyka powiatu

Powiat kartuski jest jednym z 20 powiatów województwa pomorskiego. Zajmuje powierzchnię 1120 km². Sąsiaduje z siedmioma powiatami: od północnego zachodu - lęborskim, od północy - wejherowskim, od północnego wschodu - gdyńskim (powiat grodzki), od wschodu - gdańskim (powiat grodzki), od południowego wschodu - gdańskim (ziemskim), od południa - kościerskim, od zachodu - bytowskim.

Stolica powiatu znajduje się w mieście Kartuzy. Powiat kartuski składa się z ośmiu gmin: Chmielno, Kartuzy, Przodkowo, Sierakowice, Somonino, Stężyca, Sulęczyńno i Żukowo.

Obszar powiatu kartuskiego zamieszkuje około 121 tys. ludzi.

Na terenie powiatu przeważają grunty rolne, zajmują one 56,1%, zaś lasy około 30%. Blisko połowę ogólnej powierzchni powiatu kartuskiego (48,3%) stanowią obszary podlegające różnym formom ochrony przyrodniczej (Kaszubski Park Krajobrazowy wraz z otuliną, obszary chronionego krajobrazu: OChK Doliny Raduni, Kartuski OChK, Otomiński OChK, Przywidzki OChK, Gowidliński OChK, OchK Doliny Raduni, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe: Rynna Potęgowska, Rynna Kamienicka, Dolina Łeby w KPK, Rynna Mirachowska, Rynna Raduńska, Obniżenie Chmiieleńskie, Rynna Brodnicko-Kartuska, Rynna Dąbrowsko-Ostrzycka oraz 14 rezerwatów przyrody).

Powiat położony jest w przeważającej części na Pojezierzu Kaszubskim, a tylko w niewielkim fragmencie w południowej części gminy Sulęczyńno i południowo-zachodniej części gminy Stężyca na Równinie Charzykowskiej, zaś nad jeziorem Mausz w południowej części gminy Sulęczyńno na Pojezierzu Bytowskim. Charakteryzuje się polodowcową rzeźbą terenu z przewagą wzgórz morenowych, z wieloma jeziorami rynnowymi. Szczególne zagęszczenie jezior ma miejsce w centralnej części Pojezierza Kaszubskiego, w rejonie zespołu Jezior Raduńsko-Ostrzyckich. W najbardziej zróżnicowanej części tego krajobrazu, od Kartuz w stronę Kościerzyny znajduje się najwyższe wzniesienie w pasie Pojezierza Południowobałtyckiego - Wieżycy o wysokości 328,6 m n.p.m. Okolice Mirachowa, Stężycy i Sulęczyńna zajmują pola sandrowe. Teren powiatu przecinają rzeki Łeba, Słupia, Radunia i Wierzyca.

5.2.2. Zarys historii powiatu

Obszar całego Pomorza, a w tym Pojezierza Kaszubskiego podlegał w okresie plejstocenu oddziaływaniu lądolodu skandynawskiego. Na przestrzeni 600 tysięcy lat następowały duże wahania klimatyczne, lądolód przesunął się na południe i cofał na północ, przenosząc ogromne masy lodu i materiału skalnego, co mogło być przyczyną zatarcia się pierwszych śladów penetracji tych terenów przez praczłowieka i człowieka. Obecny krajobraz ziemi kartuskiej został ostatecznie ukształtowany po wycofaniu się lodowca tj. na przełomie XIV-XIII tysiąclecia p.n.e., nastąpiło wówczas ocieplenie klimatu, co spowodowało pojawienie się tundry parkowej, a wraz z nią stad reniferów.

Za stadami podążały wspólnoty myśliwych i zbieraczy, o kulturze typowej dla schyłku starszej epoki kamiennej, ich głównym zajęciem były polowania na renifery⁴⁴. Najstarszy ślad po łowcach reniferów znany jest z końca schyłkowego paleolitu tj. około 9 tysięcy lat p.n.e. z miejscowości Załęże (gmina Przdkowo)⁴⁵, jednakże tereny te były tylko sporadycznie odwiedzane przez człowieka.

Pod koniec 9 tysiąclecia p.n.e. kończy się epoka geologiczna plejstocen oraz epoka prahistoryczna – paleolit i rozpoczyna holocen, a jednocześnie środkowa epoka kamienia zwana mezolitem, trwająca do 4 tysiąclecia p.n.e. Istniejąca dotąd na ziemi kartuskiej tundra parkowa zostaje w dość szybkim tempie zastąpiona lasami brzoźowo-sosnowymi, pojawiają się również typowe leśne gatunki zwierząt takie jak jeleni, łos, sarna, tur, niedźwiedź, dzik, wilk, lis, borsuk, bóbr, wydra i inne, a wraz z nimi grupy wyspecjalizowanych myśliwych i rybaków. Podobnie jak z paleolitu tak i z mezolitu znamy jedynie kilka luźnych znalezisk na terenie powiatu kartuskiego, m.in. w miejscowości Haska gm. Chmielno i Niesiołowicach gm. Stężyca znaleziono mikrolityczne grociki do strzał⁴⁶.

Na początku III tys. p.n.e. na ziemię kartuską dotarli pierwsi osadnicy neolityczni – przedstawiciele kultury pucharów lejkowatych, którzy posiadając znajomość uprawy ziemi, chowu zwierząt oraz wyrobu naczyń glinianych byli uniezależnieni od zwierzyny łownej i mogli prowadzić osiadły tryb życia.

Po powolnym zaniknięciu kultury pucharów lejkowatych pod koniec III tys. p.n.e., na tereny te przybywają nowe plemiona osadników o zbliżonej gospodarce, a reprezentowane przez kulturę ceramiki sznurowej. Ludność tej kultury przetrwała aż do wczesnej epoki brązu, to jest do 1700-1500 r. p.n.e. Około 1500 r. p.n.e. docierają tutaj z południa polskie populacje reprezentujące nową epokę – epokę brązu.⁴⁷ Jednakże pełny rozkwit tej epoki na ziemi kartuskiej nastąpił dopiero około XIII i XII w. p.n.e., kiedy to doszło do ukształtowania się kultury łużyckiej. Kultura ta na Pomorzu Gdańskim kształtuje się stopniowo na bazie wcześniejszych, lokalnych grup. Ze względu na pewną odmienność w ornamentyce i formie naczyń, archeolodzy przyjęli tu określenie „grupa kaszubska kultury łużyckiej”⁴⁸. Cechą charakterystyczną dla kultury łużyckiej jest całopalenie i umieszczanie szczątków zmarłych w glinianych popielnicach. Na podstawie dotychczasowych ustaleń wiadomo, że grupa kaszubska kultury łużyckiej posiada rodzimy, lokalny charakter. O ile w III i IV okresie epoki brązu brak większych skupisk osadniczych, a dominują pojedyncze ślady osadnictwa, o tyle w następnych okresach, aż po środkowy okres lateński, liczba śladów osiedleńczych na ziemi kartuskiej wzrasta⁴⁹. Dla grupy kaszubskiej kultury łużyckiej wyraźny jest związek osadnictwa z rozwojem rybołówstwa rzeczno-jeziornego, zaś rozwój hodowli i rolnictwa dobrze wpłynął na dalszą stabilizację osadnictwa. Dobrze rozwijało się również garncarstwo i odlewnictwo. Miejsce miała wymiana handlowa z ludnością zamieszkującą ziemię chełmińską, Wielkopolską, Kujawy i dalsze tereny.

⁴⁴ Lech Leciejewicz, Plemienne początki, w: Pomorze w dziejach Polski, nr 19, Gdańsk 1991, s. 25.

⁴⁵ O. Felczak, M. Kochanowski, M. Fudziński, Pradzieje ziemi kartuskiej w: Kartuskie Zeszyty Historyczne, z. 3, Kartuszy 1993, s. 8;

⁴⁶ *Ibidem*, s. 9;

⁴⁷ *Ibidem*, s. 14;

⁴⁸ *Ibidem*, s. 19;

⁴⁹ *Ibidem*, s. 19;

Plemiona zamieszkujące ziemię kartuską w latach 650-100 p.n.e. reprezentowały tzw. kulturę pomorską. Do naszych czasów przetrwało ponad 100 stanowisk, przy czym większość to cmentarzyka. Ze względów klimatycznych (duża wilgotność) niewiele dotrwało do dziś pozostałości po osadach, jedną z nich jest osada w Chmielonko (gm. Chmielno) zlokalizowana w południowo-wschodniej części wzniesienia opadającego ku północnemu brzegowi jez. Raduńskiego oraz osada w Tuchomiu (gm. Żukowo) usytuowana na zboczu zachodnim opadającym ku jez. Tuchomskiemu⁵⁰. W gospodarce plemion kultury pomorskiej dużą rolę odgrywała hodowla zwierząt domowych i rolnictwo. Dominowała hodowla owiec, kóz oraz krów. Przedmiotem uprawy była pszenica, jęczmień i żyto, a z roślin ogrodowych bób i groch. Duże znaczenie miało rybołówstwo, poławiano leszcze, jesiotry, cetry i ciosy. Obok rybołówstwa uprawiano łowiectwo – polowano na dziki, sarny, jelenie i zające. Podobnie jak ludność grupy kaszubskiej kultury łużyckiej tak ludność kultury pomorskiej utrzymywała ożywione kontakty wymienne.

W okresie 300-200 r. p.n.e. plemiona kultury pomorskiej przesuwały się z Ziemi Gdańskiej na południe poprzez ziemię chełmińską i Kujawy⁵¹.

Po kulturze pomorskiej w okresie od II w. p.n.e. do I n.e. trwała na tych terenach kultura oksywska, na której rozwój silny wpływ wywarła cywilizacja celtycka

W kulturze materialnej ludności ziemi kartuskiej od połowy II w. p.n.e. zachodzą istotne zmiany. Rozwinięto przemysł metalowy, obróbkę drewna, kości i rogu, skór, bursztynu oraz garncarstwo. Osady z tego okresu składały się z kilku chat o konstrukcji słupowej lub zrębowej przyległymi jamami spichrzowymi i odpadowymi. Osadę zamieszkiwał ród liczący 50-60 osób. Obrzędkiem pogrzebowym ludności kultury oksywskiej było ciałopalenie, szczątki chowano do urny lub do grobu jamowego⁵².

Okres wpływów rzymskich (I w. n.e. – V w. n.e.) przynosi wzrost zaludnienia tego regionu. Panuje wtedy kultura wielbarska, na której rozwój wpływ miała cywilizacja rzymska. Ożywiła się wymiana towarowa. Przez Polskę z rzymskiego castrum Carnuntum do południowego brzegu Bałtyku biegł szlak bursztynowy. Dla Pomorza był to okres największego rozkwitu. Z cesarstwa rzymskiego sprowadzano różnego rodzaju naczynia brązowe, ceramiczne, szklane, ozdoby, przedmioty codziennego użytku, narzędzi, niewielką ilość broni, a także monety rzymskie, wywożono zaś miód, wosk, skóry, futra, bydło, żelazo świętokrzyskie i prawdopodobnie niewolników. Osadnictwo nabrało charakteru stałego. Wieś składała się z kilku lub kilkunastu chat. Chałupy były drewniane o konstrukcji słupowo-plecionkowej, oblepione gliną, lub zrębowe z dwuspadowym dachem. Domom towarzyszyły budynki gospodarcze, jamy zbożowe i odpadowe. We wsiach znajdowały się też ocembrowane studnie, kuźnie, czasem łaźnie i kopulaste piece chlebowe. Znane są osady z Niesiołowic, Tuchlina (gdzie odkryto piec do wypalania ceramiki) oraz w Węsiarach⁵³. W obrzędzie pogrzebowym, obok grobów popielnicowych wszedł zwyczaj chowania zmarłych nieopalonych, w trumnach z kłód drewnianych. Najbardziej znanym cmentarzyskiem z tego okresu jest cmentarzisko kurhanowe w Węsiarach (gm. Sulęczyno) datowane na koniec I w. n.e. do początku III w. n.e. Powstanie tego cmentarzyska łączone jest z obecnością przybyłych na przełomie er plemion Gotów i Gepidów, którzy z nieznanymi przyczynami opuścili Pomorze pod koniec II w. n.e. i udali się nad Morze Czarne⁵⁴. Podstawą bytu ludności zamieszkującej ziemię kartuską w okresie wpływów rzymskich była uprawa ziemi połączona z hodowlą zwierząt. Następuje dalszy rozwój hutnictwa żelaza, bujny rozkwit przeżywało bursztyniarstwo⁵⁵.

W III i IV w. z terenów Pomorza Gdańskiego część ludności wycofała się do Wielkopolski, Dolny Śląsk, Kujawy, ziemię chełmińską i północne Mazowsze. Porzucanie siedzib związane było z nieurodzajnymi glebami występującymi na tych terenach. Dodatkowo wskutek wędrówek plemion germańskich zakłócone zostały kontakty handlowe z cesarstwem rzymskim. Pomimo jednak odpływu sporej liczby mieszkańców na

⁵⁰ *Ibidem*, s. 23-24;

⁵¹ *Ibidem*, s. 27;

⁵² *Ibidem*, s. 30;

⁵³ *Ibidem*, s. 31;

⁵⁴ *Ibidem*, s. 34;

⁵⁵ *Ibidem* s. 39;

Pojezierzu Kaszubskim dokonały się dalsze głębokie przemiany w formach, funkcji i strukturze przestrzennej osadnictwa. Dokonało się duże rozwarstwienie majątkowe, wyraźna specjalizacja pracy, pojawiły się nowe zajęcia i nowe dziedziny wytwórczości (górnictwo, hutnictwo, garncarstwo, kowalstwo, młynarstwo, gorzelnictwo, złotnictwo) oraz związane z tym charakterystyczne formy osadnictwa (kuźnie, młyny itp.). Wytworzyły się nowe struktury polityczne, społeczne i gospodarcze, doprowadzając do rozkładu wspólnoty pierwotnej⁵⁶, a prowadząc do kształtowania nowego okresu historycznego Polski wczesnośredniowiecznej.

W VII wieku nastąpił największy w dotychczasowej historii Pomorza regres w dziedzinie gospodarki i kultury. Powoli jednak wzrastało zaludnienie i aktywność gospodarza. W tym czasie zacieśniały się więzi rodowe i plemienne. Powstawały małe jednostki społeczno-gospodarcze złożone z oddzielonych od siebie zespołów osad o własnych formach organizacyjnych, zwanych opolami, lub związanych funkcjonalnie z licznymi już wówczas grodami⁵⁷, które wznoszone były dla ochrony terytoriów i mienia wspólnot. Grody początkowo otaczane palisadą połączoną niekiedy z wałem ziemnym, później ulegały rozbudowie i stanowiły fortyfikacje drewniano-ziemne z kamiennymi umocnieniami⁵⁸.

W VIII-X w. na ziemiach polskich, wyodrębniły się większe wspólnoty terytorialne sprzyjające tworzeniu się, na bazie związków plemiennych, struktur wczesnopaństwowych.

W 2 połowie X w. Pomorze zostało przyłączone przez Mieszka do państwa polskiego, tym samym weszło w zasięg oddziaływania kultury zachodnioeuropejskiej, ale już w XI w. Pomorze uniezależniło się od państwa polskiego i powróciło do pogaństwa⁵⁹.

W latach 1123-1124 Bolesław Krzywousty opanował Pomorze i ponownie przyłączył je do państwa Piastów, ustanawiając na tym terenie namiestników (od 2 poł. XII w. tworzących dynastię Sobiesławiców).

W XII i XIII w. osadnictwo na Pojezierzu Kaszubskim było jeszcze stosunkowo rzadkie; więcej osad liczyły tereny wschodnie, pozostały obszar był jeszcze mocno zalesiony.

Na początku XIII w., w wyniku rozbitcia dzielnicowego Polski, Pomorze Gdańskie stanowiło obszar formalnie podległy władzy książąt piastowskich rezydujących w Krakowie, a rządzących również na ziemi łączyckiej i sandomierskiej. Ze względu na brak bezpośredniej łączności z południowymi dzielnicami, zaczęło rosnąć znaczenie ustanowionych na tym obszarze namiestników. Pierwszym historycznym namiestnikiem był Sambor I, który w 1186 r. ufundował pierwszy na Pomorzu Gdańskim klasztor cysterski w Oliwie⁶⁰. Z biegiem czasu namiestnicy zaczęli dążyć do całkowitego usamodzielnienia się od dotychczasowych zwierzchników. W 1210 r. namiestnik gdańskopomorski Mściwuj I złożył hołd lenny królowi duńskiemu Waldemarowi II, jednak przejście na stronę króla duńskiego było epizodyczne i już rok później podległy był znowu Leszkowi Białemu.

W latach 1212-1214 Mściwuj I dokonał fundacji klasztoru norbertanek w Żukowie⁶¹.

Na ziemi kartuskiej spotykały się granice trzech kasztelanii (garczyńskiej, goręczyńskiej i gdańskiej), a także księstw dzielnicowych podzielonych na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XIII w. między synów gdańskiego księcia Mściwoja I: Świętopełka, Sambora i Racibora⁶².

Po śmierci księcia krakowskiego Leszka Białego w 1227 r. książę Świętopełk, wraz z innymi władcami pomorskimi, uniezależnił się od dotychczasowego zwierzchnika i zaczął prowadzić samodzielną politykę⁶³.

W tym samym czasie na sąsiedniej ziemi chełmińskiej pojawił się zakon krzyżacki, który zaważył na historii całego Pomorza. Rycerze zakonni, sprowadzeni przez Konrada Mazowieckiego, rozpoczęli podbój ziem Prusów, posuwając się wzdłuż biegu Wisły i Nogatu. Już wkrótce w latach 1242-1253 doszło do konfliktu

⁵⁶ B. Maryniuk, Osadnictwo i zaludnienie, w: Pojezierze kaszubskie, pod red. B. Augustowskiego, Gdańsk 1979, s. 411-412;

⁵⁷ *Ibidem*, s. 413;

⁵⁸ Dzieje Kartuz, pod red. W. Odyńca, R. Kuplera, Kartuzy 1998, t. 1, s. 66;

⁵⁹ *Ibidem*, s. 68;

⁶⁰ *Ibidem*, s. 100;

⁶¹ *Ibidem*, s. 101;

⁶² *Ibidem*, s. 69

⁶³ W. Odyniec, Zarys dziejów regionu, w: Pojezierza kaszubskie, pod red. B. Augustowskiego, Gdańsk 1979, s. 281;

między zakonem a księciem Świętopelkiem o swobodną żeglugę na Wiśle i przynależność Żuław. Świętopelk przegrał wojnę i odtąd granica jego państwa biegła środkiem Wisły⁶⁴.

Od śmierci księcia Mściwoja II w 1294 r., Pomorze przeszło formalnie pod władanie księcia wielkopolskiego Przemysła, który w rok później koronował się na króla Polski i księcia Pomorza. Zjednoczenie obu dzielnic nie trwało jednak długo, bowiem w 1296 r. książę Przemysł został zamordowany. Od tego czasu wybuchły nowe waśnie między książętami dzielnicowymi. Pomorze zajął spadkobierca Przemysła – książę sieradzki Władysław Łokietek, który namiestnikiem Pomorza mianował Mikołaja Jankowicza z rodu Zarębów⁶⁵.

W latach 1299-1305 władzę nad ziemią wielkopolską i pomorską sprawował król czeski, a od 1300 r. także polski – Wacław II. Po śmierci Wacława – Władysław Łokietek nie zrezygnował z utraconych ziem na przełomie 1305 i 1306 r. rozpoczął walkę ze swymi przeciwnikami. W listopadzie 1306 r. przyjął w Świeciu hołd od poddanych.

W 1307 r. miejsce miał najazd Brandenburczyków na Pomorze Gdańskie. Na pomoc załodze gdańskiego grodu, na prośbę Władysław Łokietka, ruszyli Krzyżacy. Oddziały krzyżackie objęły gród i usunęły polską załogę. Po Gdańsku Krzyżacy zajęli Tczew, Nowe i Świecie, opanowując do końca 1308 r. całe Pomorze. Krzyżacy wprowadzili nowy podział administracyjny: komturstwo gdańskie i gniewskie. Komturstwo gdańskie obejmowało północną część Pomorza czyli dawne kasztelanie - gdańska, pucka, białogardzka i chmielęńska, zaś komturstwo gniewskie - południową część Pomorza, w tym dawną dzielnicę tczewską. Wkrótce z komturstwa gniewskiego wydzielono wójtostwo tczewskie podlegające bezpośrednio wielkiemu mistrzowi. Wójtostwo to obejmowało swoim zasięgiem, oprócz okolic samego Tczewa, także obszary wokół Goręczyna, Garczyna, Kiszewy i Kościerzyny. Przebieg granic między komturstwem gdańskim a wójtostwem tczewskim pokrywała się na pewnym odcinku z dawnym przebiegiem granic administracyjnych księstwa wschodniopomorskiego. Rejon Kartuz nadal stanowił pogranicze, tym razem dwóch większych jednostek krzyżackiego zarządu terytorialnego.

W 1380 r. Jan z Rusocina sprowadził na Pomorze z Pragi zakonników kartuskich, a w 1382 r. wystawił uroczysty dokument fundacyjny, w którym darował im Kiełpino, Czaple, Gdynię oraz jezioro Małe Grzybno (dziś jezioro Karczemne). W dwa lata później wielki mistrz krzyżacki Konrad Zoelkner do dóbr kartuskich dodał 20 włók chełmińskich wraz z jeziorem Wielki Grzybno (dziś Klasztorne), zaś Jan z Dusocina w 1386 r. rozszerzył swą pierwotną darowiznę wokół tegoż jeziora do ponad 40 włók chełmińskich⁶⁶. Pomiędzy tymi dwoma jeziorami wniesiono nowy dom klasztorny, który otrzymał nazwę Paradisus Beatae Mariae In Prussia, na jego czele stanął Jan Deterhus⁶⁷. Wraz z powstaniem zabudowań zakonnych rozwinęła się wokół nich osada, a samą wieś odnotowano w przekazach historycznych już w 1391 r.⁶⁸

W początkach 1454 r. wybuchło w państwie krzyżackim powstanie Związku Pruskiego. Zwolennikami Związku Pruskiego i tym samym poddania się wpływowi Polski były nie tylko większe miasta pruskie, jak Gdańsk, Elbląg czy Toruń, ale także rzesze rycerstwa zwłaszcza ziemi chełmińskiej i Pomorza Gdańskiego. Kartuzi tymczasem od dawna znani byli jako sympatycy zakonu, nic więc dziwnego, że opowiedzieli się w pierwszej fazie konfliktu po stronie Krzyżaków. Wraz z rosnącą przewagą strony polskiej i związkowców zmieniła się podstawa kartuzów, przez co na dwa miesiące przed ostatecznym podpisaniem w Toruniu w 1466 r. pokoju polsko-krzyżackiego, wracając przez Pomorze na zachód zakonne wojska zaciężne zatrzymały się i złupiły klasztor oraz jego okoliczne dobra⁶⁹.

Po zakończeniu wojny odzyskane ziemie podzielono na trzy województwa: pomorskie, malborskie i chełmińskie. Pojezierze po zakończeniu wojny trzynastoletniej cieszyło się pokojem. Poprawiała się sytuacja

⁶⁴ *Ibidem*, s. 281;

⁶⁵ *Ibidem*, s. 283;

⁶⁶ J. Walkusz, Kartuzy stolica Kaszub 1380-1923-1993, Kartuskie Zeszyty Historyczne, z. 2, Kartuzy 1991, s. 5;

⁶⁷ Dzieje Kartuz..., t. 1, s. 129;

⁶⁸ J. Walkusz, op.cit., s. 6;

⁶⁹ Dzieje Kartuz..., t. 1, s. 145, 147, 150;

gospodarcza, coraz śmielej wdzierano się w lasy i zakładano nowe osady, powodując duże wylesienia tych terenów.

Nowe wojny omijały Pomorze. Wdarły się wprawdzie tutaj w 1520 i 1564 r. gromady knechtów niemieckich, ale nie zakłóciło to życia gospodarczego tej prowincji. Dopiero w 1626 r. potop szwedzki objął tereny Pomorza. Położenie Kartuz z dala od uczęszczanych dróg, wśród jezior i lasów zdawało się mało narażone na ataki. Jednak Szwedzi spustoszyli Kiełpino, Prokowo i Smołdzino, spalili Przejazdowo i Bielkowo, zrabowali gospodarstwa chłopów w Malkowie, a 15 sierpnia splądrowali klasztor kartuski⁷⁰.

W 1655 r. rozpoczęła się druga wojna północna i Szwedzi ponownie złupili dobra zakonne oraz splądrowali klasztor i kościół w Kartuzach⁷¹. Po podpisaniu pokoju oliwskiego w 1660 r. działania wojenne stały, jednak w następnych latach toczyły się wojny na wschodzie i południu, które nie sprzyjały rozwojowi gospodarczemu całego kraju. Druga wojna północna to okres najtrudniejszy w dziejach całego Pomorza Nadwiślańskiego. Przechodziły tędy wojska szwedzkie, saskie, polskich konfederatów, stronników Stanisława Leszczyńskiego i rosyjskie. Wszystkie te oddziały żądały kontrybucji pieniężnych, żywności i paszy dla koni. Wraz z wojskami pojawiły się w latach 1708-1710 epidemie. Po 1717 r. nastął względny spokój. Rozpoczęła się odbudowa gospodarcza⁷².

Nowa wojna, tym razem domowa, wybuchła po śmierci Augusta II, ponownie wystąpiło rozdwojenie elekcji. Król Stanisław Leszczyński wycofał się na Pomorze, oczekując nadejścia drogą morską pomocy z Francji, a wojska rosyjskie i saskie załapały całe Pomorze⁷³.

W 1735 r. działania wojenne ustały, na tronie zasiadł August III, ale spokój panował tylko względny. Bierność i bezsilność króla wtrąciły Polskę w stan rozkładu i anarchii⁷⁴.

W 1772 r. Polska uległa pierwszemu rozbiorowi, w wyniku którego Pomorze weszło w skład państwa pruskiego, a w listopadzie 1772 r. Prusacy przejęli dobra klasztorne Kartuzów, zakonnikom pozostawiono zabudowania klasztorne i przyznano niewielką pensję.

Prusacy wprowadzając swoje prawo i podziały administracyjne, utworzyli w 1818 r. z klucza dóbr zakonnych i dawnej królewskiej - starostwa mirachowskiego nowy powiat – kartuski, który jako jedyny nie posiadał ośrodka miejskiego. Urząd powiatowy nie posiadał również własnej siedziby. Władze zwierzchnie wskazywały na konieczność przystosowania budynków poklasztornych dla potrzeb urzędu, jednak stopień ich dewastacji nie pozwalał na ich użytkowanie. Pierwszym landratem (starostą) kartuskim został Carl Michael Grodeck, obierając na swą siedzibę, ze względu na brak odpowiedniego lokalu, należący do niego dwór w Wyczechowie⁷⁵. W 1862 r. Kartuzy otrzymały status samodzielnej gminy wiejskiej. Budowa linii kolejowej, nowych dróg (połączenia Kartuz utwardzonymi drogami z Gdańskiem i Bytowem⁷⁶), infrastruktury komunalnej oraz elektryfikacja Kartuz przyczyniały się do rozwoju miejscowości. Kolejni starostowie skupili się na dalszym rozwoju urbanizacyjnym Kartuz; powstała nowa szkoła i rzeźnia, rozbudowano wodociągi, w Rutkach wybudowano elektrownię. Proces urbanizacyjny spowolnił wybuch I wojny światowej. Po jej zakończeniu w myśl postanowień traktatu wersalskiego Kartuzy wróciły do odrodzonej Rzeczypospolitej. 8 lutego 1920 r. na kartuski rynek wkroczyło polskie wojsko⁷⁷. Powiat został wówczas podzielony na 23 wójtostwa. Największymi miejscowościami powiatu były wówczas Chmielno, Kamienica Szlachecka, Sierakowice, Sulęczyno, Szymbark⁷⁸. W wyniku zmian granic w latach 1918-1921 siedemnaście gmin z terenu powiatu kartuskiego zostało przekazanych pod administrację Wolnego Miasta Gdańsk, jedna pod administrację państwa

⁷⁰ *Ibidem*, s. 187;

⁷¹ *Ibidem*, s. 188;

⁷² *Ibidem*, s. 192;

⁷³ *Ibidem*, s. 193;

⁷⁴ *Dzieje Kartuz...*, t. 1, s. 294;

⁷⁵ *Ibidem*, s. 266;

⁷⁶ J. Walkusz, *op.cit.*, s. 13;

⁷⁷ *Dzieje Kartuz...*, t. 1, s. 270-271;

⁷⁸ *Dzieje Kartuz...*, t. 2, s. 15;

niemieckiego, jednocześnie przyłączone zostały cztery gminy (sołectwa) z Wolnego Miasta Gdańska oraz jedna z Niemiec⁷⁹.

Pierwszym starostą polskim w Kartuzach był adwokat Emil Sobiecki, który od grudnia 1918 r. pełnił funkcję delegata rządu polskiego przy Landraturze w Kartuzach. Starosta był przedstawicielem władzy państwowej i szefem administracji ogólnej w powiecie. Głównym jego zadaniem było zapewnienia na terenie powiatu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Podlegała mu policja państwowa⁸⁰.

23 marca 1923 r. Kartuzy uzyskały prawa miejskie, stając się przede wszystkim głównym ośrodkiem odrodzenia narodowego oraz centrum turystyczno-letniskowym. Od 1921 r. mieszkał tu Aleksander Majkowski – działacz i pisarz kaszubski, autor herbu Kartuz. Odcięte po I wojnie światowej od Gdańska miasto związało się z nowoczesną i atrakcyjną gospodarczo Gdynią, dzięki zbudowanej w 1929 r. magistrali węglowej biegnącej przez Somonino⁸¹.

Położenie powiatu kartuskiego w liczącym około 40 km tzw. „korytarzu polskim”, graniczącym z niemiecką częścią Pomorza oraz Wolnym Miastem Gdańsk, okazało się bardzo niekorzystne dla jego obrony. 1 września 1939 r. oddziały niemieckie zaatakowały obszar powiatu i w ciągu kilku dni zajęły jego terytorium wraz z miastem⁸². Podczas okupacji miasto nie doznało większych zniszczeń, jednak mieszkańcy ponosili dotkliwe straty – w Kartuzach i okolicy (m.in. w Kaliskach, Borowie) znajdują się zbiorowe miejsca kaźni hitlerowskiej⁸³.

W 1942 r. z kościoła poklasztornego zrabowano trzy zabytkowe dzwony z XVII w. oraz usunięto figurę Św. Brunona z 1731 r. Pewnym zniszczeniom uległ też kościół, z którego w 1945 r. uczyniono miejsce przetrzymywania jeńców wojennych.⁸⁴

Kartuzy nie ucierpiały zbyt mocno w trakcie działań wojennych. Spalony jednak został dworzec (nowy oddano do użytku w 1953 r.), uszkodzono też linie kolejowe do Gdańska, Pruszcza Gdańskiego oraz w kierunku Kościerzyny. Zniszczeniom uległy ulice i chodniki. W znacznym stopniu uszkodzono wodociągi, zanieczyszczono były przewody kanalizacyjne, nie funkcjonowała także instalacja elektryczna. Działania wojenne w większym stopniu dotknęły tereny wiejskie. Pod tym względem powiat kartuski należał do najbardziej zniszczonych w województwie gdańskim⁸⁵.

Walki o ziemię kartuską toczyły się w marcu 1945 r. Początkowo władzę na tym terenie sprawowały oddziały Armii Czerwonej wraz z siłami bezpieczeństwa NKWD. Komendantura wojenna w mieście uległa formalnej likwidacji w lipcu 1945 r., jednakże wojska radzieckie przebywały w powiecie jeszcze w 1946 r. Równocześnie zręby administracji państwowej budowali Polacy – członkowie partii komunistycznej. Terenowe organy państwowe funkcjonowały na podstawie ustawy z 11 września 1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych oraz dekretów PKWN z 21 sierpnia 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji i z 23 listopada 1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego⁸⁶. Przywrócono przedwojenny podział administracyjny Polski.

Dekretem Prezydenta RP 30 marca 1945 r. utworzono województwo gdańskie składające się z powiatów grodzkiego gdańskiego, morskiego (stolica Wejherowo), tczewskiego, kartuskiego, kościerskiego i starogardzkiego. Do województwa dołączono teren byłego Wolnego Miasta Gdańsk w całości. Pierwszym powojennym starostą powiatu kartuskiego został Mieczysław Nowak pochodzący z okolic Kielc.

Kartuzy zaczęły rozbudowywać się dopiero w l. 60-tych XX w. Zbudowano nowe obiekty szpital, hotel, Fabrykę Pomocy Naukowych, Dom Rzemiosła oraz nowe osiedla mieszkaniowe.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 15;

⁸⁰ *Ibidem*, s. 22;

⁸¹ J. Walkusz, op.cit., s. 13;

⁸² *Dzieje Kartuz...*, t. 2, s. 156;

⁸³ J. Wlkusz, op.cit., s. 13;

⁸⁴ *Ibidem*, s. 14;

⁸⁵ *Dzieje Kartuz...*, t. 2, s. 244;

⁸⁶ *Ibidem*, s. 238;

W 1947 r. powstało Muzeum Kaszubskie, dzieło nauczyciela z Borzestowa, Franciszka Tredera. Również po wojnie rozwinął się zakład czarnej ceramiki Kaźmierczaków, mający swe źródło w konkurencyjnej dla chmielęńskich Neclów przedwojennej firmie Meissnerów⁸⁷.

W 1975 r. miejsce miała reforma administracyjna, w wyniku której zamiast dotychczasowych 17 utworzono 49 województw, likwidując powiaty. Teren powiatu kartuskiego w całości znalazł się w województwie gdańskim. Miasto Kartuzy było jednak przez cały czas centrum regionu, znajdowały się tu instytucje takie jak szpital, sądy, szkoły ponadpodstawowe, rejon energetyczny oraz rejon dróg publicznych. Instytucje te obejmowały zasięgiem gminy dawnego powiatu.

W 1999 r., w wyniku kolejnej reformy administracyjnej, ponownie powstały powiaty. Początkowo podział nie zakładał istnienia powiatu kartuskiego, a jego teren miał zostać podzielony i wejść do powiatów: kościerskiego, wejherowskiego i bytowskiego. Ze względu jednak na protesty mieszkańców Kartuz oraz istnienie tu typowo powiatowych instytucji - stworzono powiat kartuski.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to przestrzeń, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Powiat kartuski położony jest na terenie Pojezierza Kaszubskiego. Jego charakterystyczną cechą jest urozmaicona rzeźba krajobrazu. Specyfika środowiska przyrodniczego Pojezierza Kaszubskiego, a zwłaszcza duże urozmaicenie ukształtowania terenu i charakter jego użytkowania (duże rozdrobnienie, w tym także lasów) powodują, że występuje tu zarówno duża wewnętrzna ekspozycyjność krajobrazowa, jak i nagromadzenie wielu lokalnych wnętrz krajobrazowych.

Najstarszymi elementami krajobrazu kulturowego Kaszub są niewątpliwie kręgi kamienne, kurhany i grodziska. Do czasów obecnych zachowały się grodziska wczesnośredniowieczne w Brodnicy Górnej, Borczu, Borzestowie, Chmielnie, Kamienicy Szlacheckiej, Kartuzach, Kczewie-Młynku, Kiełpinie, Niestępowie, Nowych Czaplach, Nowym Tuchomiu, Piotrowie, Podjazdach, Puchlinie, Tuchomiu, cmentarzyska kurhanowe w Borczu, Borucinie, Borzestowie, Brodnicy Górnej, Bukowej Górze, Chmielnie, Dąbrowie, Dubowie, Egiertowie, Gapowie, Gowidlinie, Kamienicy Szlacheckiej, Kamienicy Królewskiej, Kamienickim Młynie, Leszczynkach, Mirachowie, Mściszewicach, Niesiołowicach, Nowych Czaplach, Ogonkach, Rąbie, Rątach, Sikorzynie, Skrzyszewo, Smętowie Chmielęńskim, Stężcy, Starych Czaplach, Sulęcynie, Tuchlinie, Tuchomiu, Węsiarach, Wyczehowie, Zgorzałem, Żakowie oraz kręgi kamienne w Węsiarach i Uniradze.

Krajobraz powiatu ma typowo antropogeniczne pochodzenie – jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy), kształtują go mozaikowate pola uprawne, użytki zielone (łąki i pastwiska), ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim oraz nasadzeniami śródpolnymi i wzdłuż dróg, jedynie we wschodniej części powiatu, na granicy z aglomeracją trójmiejską, krajobraz uległ największym przemianom przestrzennym – pojawiły się rozległe obszary zajęte przez dość zwartą zabudowę i sieć ulic, przypominające raczej podmiejskie osiedla, niż tradycyjne wsie.

Na obszarze powiatu dość dobrze zachowała się historyczna sieć drożna z licznymi alejami i zadrzewieniami dróg łączących poszczególne miejscowości.

Na krajobraz zurbanizowany składają się dwa miasta: Kartuzy i Żukowo, które prawa miejskie otrzymały dopiero w XX w. (Kartuzy – 1923 r., Żukowo – 1989 r.). Pomimo średniowiecznej proveniencji obydwu miejscowości, nie posiadają one typowego dla większości miast w Polsce układu kompozycyjnego składającego się z ośrodka historycznego (rynek wraz z siatką ulic), zespołu z okresu historyzmu (osiedla podmiejskie z regularną zabudową) oraz współczesnego miasta. Wokół powstałego do końca XIV w. zespołu klasztornego w Kartuzach sukcesywnie powstawała osada przyklasztorna, ale dopiero w 1865 r. zbudowane zostały podwaliny pod dzisiejsze miasto na wschód od średniowiecznej wsi – zaprojektowano kwadratowy

⁸⁷ J. Walkusz, op.cit., s. 14;

rynek z czterema zbiegającymi się na nim ulicami, wokół których powstała XIX-wieczna zabudowa. Na północ od centrum w I. 40-tych XX w. powstało Nowe Osiedle – osiedla robotnicze. W pierwszych latach powojennych, do lat 50-tych, kontynuowano tradycyjne wzorce budowlane, zaś od lat 60-tych zaczęły pojawiać się osiedla bloków wielorodzinnych: Osiedle Sikorskiego, Wybickiego, Derdowskiego i XX-lecia PRL, a także osiedla domów jednorodzinnych w okolicy Wzgórze Wolności i ul. Zamkowej – Leśnej.

Żukowo rozwinęło się z kilku jednostek osadniczych związanych z dawnym klasztorem norbertanek, w wyniku czego nie wytworzyło się tu charakterystyczne centrum w postaci rynku lub placu oraz siatki ulic. Miasto składa się ze średniowiecznego zespołu poklasztorowego, wsi rozwiniętej wzdłuż ulic Gdańskiej i Kościerskiej (z dziewiętnastowieczną zabudową) oraz osiedli położonych na północ od zespołu poklasztorowego o proveniencji dwudziestowiecznej, a rozlokowanych na terenie dawnej osady na prawie polskim zwanej Stołą i oddzielonych od najstarszej części wsi linią kolejową.

Współczesna wieś kaszubska wywodzi się z wsi założonych na prawie polskim oraz w późniejszych etapach na prawie niemieckim. Dominują wsie placowo-ulicowe, placowe oraz ulicowe, rzadziej owalnie, okólnice, wielodrożnice i rzędówki (Kolonja, gm. Kartuzy). Oprócz osad i wsi w krajobrazie regionu występują również liczne samotnicze zagrody, tzw. wysiłki lub przysiółki albo w określeniu kaszubskim – pustki. Ich zaczątkiem bywały huty żelaza i szkła, młyny wodne, smolarnie i dzieciarnie, karczmy i inne. Obecnie wsie otoczone są z reguły rozproszoną zabudową, będącą efektem parcelacji gruntów w okresach zaborów, międzywojennym i powojennym. Typowa zagroda kaszubska zabudowana była przeważnie w kształcie regularnego prostokąta, posiadała dość znaczne rozmiary i charakteryzowała się luźną zabudową. Osobno usytuowany był każdy obiekt – zarówno budynki gospodarcze, jak i mieszkalny, w odróżnieniu od zwartej zabudowy stosowanej z reguły przez kolonistów niemieckich. Obecnie dominuje zabudowa murowana – budynki jednokondygnacyjne z czerwonej cegły licówki lub otynkowane, kryte dachami wysokimi (dachówka lub eternit) oraz budynki jednokondygnacyjne z czerwonej cegły licówki, z „erklem” pośrodku elewacji frontowej, kryte dachami półpłaskimi (papa). Drewniane budownictwo mieszkalne o konstrukcji wieńcowo-zrębowej jest tu zdecydowanie rzadziej spotykane, natomiast konstrukcja ślemieniowa i sochowo-ślemieniowa, wykorzystywana w stodołach o dachach czterospadowych, nie występuje już zupełnie. Popularne jest również (upowszechnione od połowy XIX w.) budownictwo szkieletowe.

Pomimo tego, iż znaczna część powiatu odznacza się harmonijnym krajobrazem kulturowym, spotykamy tutaj również zjawiska negatywne, mające bardzo duży wpływ na ochronę krajobrazu kulturowego tj. zanik tradycyjnego budownictwa ludowego, wprowadzanie wzorów architektury o formach niezwiązanych z miejscowym budownictwem, zanik zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg.

Ochrona, a miejscami rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w powiecie kartuskim powinna następować poprzez stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji; wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczeni gabarytów budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych drewno, miejscowy kamień, ceramika).

5.2.4. Układy urbanistyczne

KARTUZY

Kartuzy⁸⁸ nazwę swoją wzięły od zakonu Kartuzów (Ordo Carthusiensis) św. Brunona z Kolonii, których z Pragi czeskiej w 1380 r. sprowadził na Pomorze Jan z Różećina, a w akcie fundacyjnym z 1382 r. darował im Kiełpino, Czaple i Gdunię oraz jezioro Małe Grzybno (dziś jezioro Karczemne). W dwa lata później wielki mistrz krzyżacki Konrad Zoellner do dóbr fundacyjnych polskiego szlachcica dodał 20 wólk chełmińskich wraz

⁸⁸ Historię miasta opracowano na podstawie: J. Walkusz, Kartuzy stolica Kaszub 1380-1923-1993, w: Kartuskie Zeszyty Historyczne, z. 2, Kartuzy 1991.

z jeziorem Wielkie Grzybno (dziś Klasztorne), zaś Jan z Różęcina w 1386 r. rozszerzył swą pierwotną darowiznę wokół tegoż jeziora do ponad 40 włók chełmińskich. Pomiędzy tymi jeziorami wzniesiono kartuzję kaszubską o nazwie Carthusia Paradisus Beatae Mariae Virginis. Wraz z powstaniem zabudowań zakonnych rozwinęła się wokół nich osada, a samą wioskę odnotowano w przekazach historycznych już w 1391 r. Pierwszym przeorem Kartuzji Kaszubskiej został w 1384 r. Jan Deterhaus. W październiku 1403 r. nastąpiła konsekracja nowego, murowanego kościoła. Kartuzi do 1474 r. stali się właścicielami około 7 tysięcy ha ziemi. Ich dobra stawały się łupem w czasie wojen, sama Kartuzja była kilkakrotnie niszczone i dewastowana od połowy XV aż po 1760 r. W okresie reformacji kartuzja wraz z dobrami przeszła pod zarząd zakonu cystersów w Oliwie do 1589 r., kiedy to biskup wrocławsko-pomorski Hieronim Rozdrażewski reaktywował kartuzję kaszubską, a przeor Ulryk Repf odnowił w duchu reform trydenckich zdemolowany przez Szwedów kościół.

Nowa epoka dla konwentu kartuskiego nastąpiła z chwilą I rozbioru Polski. We wrześniu 1772 r. komisarze pruscy przejęli klasztor, a w listopadzie wszystkie posiadłości oddane zostały w administrację kamerom pruskim. Ostatecznie przejęcie majątku nastąpiło 30.10.1810 r., a w 1823 r. kasata klasztoru.

Od 1842 r. refektarz klasztorny był miejscem kultu protestanckiego, do chwili wybudowania w Kartuzach kościoła ewangelickiego tj. 1887 r., zaś od 1894 r. stał się własnością parafii katolickiej. Znajdujące się na południe od refektarza po części gotyckie zabudowania gospodarcze przerobiono na budynki mieszkalne.

Po kasacie konwentu kartuskiego, w jego zabudowaniach urządzono w 1826 r. przejściowo zakład dla księży emerytów diecezji chełmińskiej, który funkcjonował tutaj do 1842 r. W 1861 r. przy kościele poklasztornym utworzona została parafia, którą w 1862 r. objął Jan Lugart. W 1951 r. przekazano parafii poewangelickiej kościół św. Kazimierza, który jako tzw. kościół szkolny stanowił filię parafii Wniebowzięcia NMP, dopóki nie erygowano przy nim w 1983 r. samodzielnej parafii.

Mimo, iż oficjalna likwidacja kartuskiego Raju Maryi nastąpiła w 1823 r., już od 1800 r. władze pruskie formalnie uniezależniły wioskę Kartuzy, która wtedy formalnie liczyła około 100 mieszkańców, od klasztoru. Rozciągająca się wieś w obrębie dzisiejszych ulic Jeziornej, Gdańskiej i Kościuszki, stała się w 1818 r. siedzibą władz powiatowych, co wpłynęło na dość szybki rozwój, tak pod względem urbanistycznym, jak i ludnościowym. Dodatkowym elementem potęgującym to zjawisko było połączenie Kartuz utwardzonymi drogami z Gdańskiem, Bytowem oraz oddanie w 1886 r. do użytku linii kolejowej do Żukowa, Pruszcza i Sierakowic, nieco później do Kościerzyny, Lęborka i Gdańska przez Kokoszki i Wrzeszcz.

Powstałe w 1886 r. Towarzystwo Upiększania Kartuz zajęło się przede wszystkim rozwojem i uporządkowaniem osady, która w końcu XIX w. liczyła już około 2,5 tysiąca mieszkańców.

29.03.1923 r. Kartuzy uzyskały prawa miejskie stając się przede wszystkim głównym ośrodkiem kaszubskiego odrodzenia narodowego oraz centrum turystyczno-letniskowym.

Rozwój Kartuz przerwał wybuch II wojny światowej. Miasto nie doznało większych szkód w czasach okupacji, spalony został jednak dworzec (nowy oddano do użytku w 1953 r.), uszkodzono też linie kolejowe do Gdańska, Pruszcza Gdańskiego oraz w kierunku Kościerzyny. Zniszczeniom uległy ulice wraz z chodnikami, w znacznym stopniu – wodociąg i kanalizacja i instalacja elektryczna. W 1942 r. zrabowano z kościoła poklasztornego trzy zabytkowe dzwony oraz usunięto figurę Św. Brunona, uratowaną przez mieszkańców. Pewnym zniszczeniom uległ też kościół, z którego w 1945 r. uczyniono miejsce przetrzymywania jeńców wojennych.

Po wyzwoleniu władzę w Kartuzach przejęły oddziały Armii Krajowej wraz siłami bezpieczeństwa NKWD. W kwietniu 1945 r. odbyło się posiedzenie Miejskiej Rady Narodowej.

Miasto zaczęto rozbudowywać dopiero w latach 60-tych XX w. Zbudowano nowe obiekty: szpital, hotel, Fabrykę Pomocy Naukowych, Dom Rzemiosła oraz nowe osiedla mieszkaniowe.

W latach 60-tych i 70-tych XX w. zaszło w mieście szereg zmian. Wymieniono oświetlenie uliczne, wybudowano od podstaw wiele ulic, zwłaszcza na nowych osiedlach, zmodernizowano ulicę Klasztorną, urządzono deptak, wybudowano pawilon przy dworcu PKS, żłobek miejski, uporządkowano tereny zielone łącznie ze stworzeniem parku na byłym cmentarzu ewangelickim, zorganizowano szereg parkingów i placów

dla dzieci. W drugiej połowie lat 70-tych rozbudowano sieć wodociągową. Dopiero w 1982 r. zbudowano oczyszczalnię ścieków, odciążającą jeziora na terenie miasta o 60% ścieków, ale stan wód był już w fatalnym stanie. Drugi etap budowy oczyszczalni nastąpił w 1997 r.

4 czerwca 1990 r. miejsce miała pierwsza sesja Rady Miasta i Gminy Kartuszy w I kadencji odrodzonego samorządu.

ŻUKOWO

Nazwa Żukowo występuje w źródłach historycznych pod różnymi postaciami: Sucon, Suchow, Suchovia, Succow, Suhaw, Sukow, Sucowe, Żucovia, Szukow, Żukowo, Żukovia, Żuckau.

O początkach historii wsi Żukowo⁸⁹ wiemy niewiele, źródła wspominają ją dopiero w związku z zakonem norbertanek, które w 1209 r., a według współczesnych badaczy w 1212/1214 r. otrzymały akt fundacyjny od Mściwoja I i jego żony Zwinisławy. Klasztor założono na pustkowiu zwanym Stołpa, na obszarze przylegającym od zachodu do rzeki Słupiny, przy jej samym ujściu do Raduni – tam pobudowano klasztor. Miejsce to wybrano w pobliżu podarowanych klasztorowi wsi o nazwach: Żukowo, *Mislicyno*, *Sulislave* i *Barcino*. Norbertanki otrzymały w ramach swojego uposażenia także inne wsie, położone dalej od ich siedziby. Po ufundowaniu klasztoru nadal płynęły na jego rzecz nadania – zarówno w posiadłościach ziemskich jak i dochodach. W latach 20-tych XIII w. klasztor w Stołpi został zniszczony w wyniku najazdu Prusów. Odbudowano go w nowym miejscu – kilkaset metrów dalej, w sąsiadującej z pierwotnym miejscem klasztornym wsi Żukowo. Od tej pory w źródłach zaczęły pojawiać się wzmianki o klasztorze w Żukowie (*in Suchow*). Odbudowę ukończono w 1253 r.

Jeszcze przed 1245 r. do Żukowa przyłączono sąsiednią miejscowość Mislicino, które stało się jego przysiółkiem, a położone było u podnóża wzgórz otaczających od północy obecne miasto. Na terenach wyżynnych dzisiejszego tzw. Żukowa Górnego (okolice na północ od kościoła św. Jana Chrzciciela w stronę wzgórz) znajdowała się wieś Golubino (przekształcona z istniejącego tam wcześniej Sulislave) i jego przysiółek Barcino, należące również do norbertanek. W 1259 r. Świętopełk potwierdził nadania klasztoru żukowskiego, równocześnie udzielił klasztorowi prawo urządzenia w Żukowie targu z karczmą i innymi „użytecznościami” oraz założenie młyna. Dał też zgodę mniszkom na założenie miasta na prawie niemieckim. Do lokacji miasta jednak nie doszło, norbertankom udało się jedynie doprowadzić do wybudowania na gruntach wsi Żukowo karczmy i młyna.

W 1308 r. na Pomorze Gdańskie najechali margrabiowie brandenburscy, po drodze ich wojska zniszczyły i spaliły wiele wsi m.in. gród w Chmielnie, wieś Otomano i Lisewo, prawdopodobnie wieś Żukowo, natomiast zabudowania klasztorne, jak wynika ze źródeł, nie uległy zniszczeniu. Wydarzenia te były znamienne w skutki, ponieważ jeszcze w tym samym 1308 r. zakon krzyżacki przejął władzę nad Pomorzem Gdańskim.

W 1325 r. z ramienia klasztoru Jan i jego brat Mikołaj dokonali lokacji Żukowa i Golubina na prawie niemieckim, co oznaczało skomasowanie ich gruntów w ramach już jednej wsi, przy czym w wypadku wsi Żukowo spod lokacji wyłączono obszar zajmowany przez klasztor. Granice nowej wsi po skupieniu gruntów stanowiły: Słupina płynąca poniżej klasztoru, granice posiadłości Słupino i Keypelicze, rzeczka Warsnica i część wsi Żukowo, która leżała przy klasztorze.

Dla dziejów Żukowa, a przede wszystkim klasztoru ogromne znaczenia miała wojna polsko-krzyżacka z 1433 r., kiedy to oddziały husyckie spustoszyły okolice Kościerzyny, Kartuz i Żukowa, spaliły refektarz klasztorny oraz splądrowały kościół.

W czasie wojny północnej (1701-1721) wiele wsi Pomorza Gdańskiego zostało zniszczonych i wyludnionych, zniszczeniom towarzyszyły głód i zaraza, w samym Żukowie w latach 1709-1710 zmarło 137 osób.

Główny ośrodek osadniczy wsi zgrupowany był wokół kościoła św. Jana Chrzciciela. Według mapy Schröttera z końca XVIII w. zwarta zabudowa wsi ciągnęła się od kościoła w kierunku Chwaszczyna i obejmowała teren obecnych ulic Gdyńskiej i Armii Krajowej. Druga część wsi, położona była przy drodze prowadzącej do Borkowa i Kartuz (obecna ul. Gdańska). Na mapie Schröttera widoczne są luźne zabudowania po północnej stronie drogi – począwszy od kościoła św. Jana Chrzciciela, aż do rzeki Słupiny – oraz kilka

⁸⁹ Historię miasta opracowano na podstawie: Dzieje Żukowa, pod red. B. Śliwińskiego, Żukowo 2003;

obiektów od mostu na Słupinie, po obydwu jej brzegach. W tej części wsi znajdowały się zabudowania folwarku klasztorne. Na północ od przecięcia Słupiny z drogą Żukowo – Kartuzy, w górę rzeki, położone były papiernia, kuźnia (hamer) i tartak. Nad Radunią znajdował się młyn zbożowy. W pobliżu wsi znajdowała się cegielnia.

W wyniku I rozbioru Polski Żukowo znalazło się w obrębie państwa pruskiego. Przejęcie władzy przez króla pruskiego nad tymi terenami łączyło się z sekularyzacją wszystkich dóbr biskupich, kapitulnych oraz klasztornych, dobra te przeszły pod zarząd państwowy. Swe dobra straciły także mniszki żukowskie, które nie będąc w stanie utrzymać zabudowań klasztornych z przyznanego im zasiłku, otrzymały w 1787 r. w dzierżawę folwark żukowski, ogród klasztorny, tartak, browar, cegielnię, położone w pobliżu wsi jeziora. Ostatecznie konwent żukowski skasowano w 1834 r.

W XIX w. pod względem administracyjnym wieś Żukowo należała do powiatu kartuskiego, posiadała stację pocztową i przystanek kolejowy, szkołę 4-klasową bezwyznaniową (w 1887 r. 245 dzieci), papiernię i fabrykę papy, 2 wodne młyny i 2 hamernie. Do gminy należały wówczas: folwark, 42 posiadłości włościańskie i 68 zagród, razem 111 osad; cały ten obszar obejmował 1269 ha (904 roli ornej, 127 łąk), 1885 r. było tu 138 domów, 254 dymów, 1465 mieszkańców (1151 katolików, 284 ewangelików, 27 Żydów). Parafia należała do gdańskiego dekanatu wiejskiego i w 1867 r. liczyła 4219 parafian, zaś w 1896 r. – 5560.

W 1931 r. w Żukowie było 1526 mieszkańców, zaś w 1943 r. 2160 mieszkańców¹⁷⁹.

Od 1973 r. w Żukowie działała ośmioklasowa zbiorcza szkoła gminna.

Żukowo stało się miastem na podstawie uchwały Rady Państwa z 17 listopada 1988 r., która weszła w życie 1 stycznia 1989 r. Uroczyste nadanie praw miejskich odbyło się 17 lutego 1989 r. wtedy również dokonano wyboru herbu Żukowa.

5.2.5. Zabytki nieruchomości

Na terenie powiatu znajduje się 73 zespoły i obiekty nieruchomości wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego. Zespoły i obiekty wpisane do rejestru zabytków stanowią różnorodną grupę zabytków, od średniowiecznych zamków i murów obronnych, przez obiekty sakralne, do zabytków techniki.

Najcenniejsze zabytki powiatu kartuskiego są reprezentowane przez obiekty średniowiecznej architektury sakralnej przez kolegiatę wraz z zespołem zabudowań poklasztornych (refektarz i erem) i pofolwarcznych zakonu kartuzów (budynek dawnego browaru, gorzelnia i młyn) w Kartuzach, kolegiatę z zespołem zabudowań mieszkalnych po klasztorze norbertanek w Żukowie oraz kościół gotycki z XIV w. (przebudowany w 1611 r.) w Przyjaźni.

Ciekawym przykładem architektury barokowej są kaplica św. Krzyża na Górze Spiczastej w Kartuzach z ok. poł. XVIII w., kościół p.w. Św. Michała Archanioła w Kiełpinie z 1647 r. (rozbudowany w 1926 r.), kościół p.w. Św. Trójcy w Goręczynie z 1639 r. (rozbudowany w 1905 r.), kościół Św. Jana z 1604 r. (z gotycką elewacją wschodnią) z Żukowie, kaplica św. Jana Nepomucena z 1754 r. w Żukowie, kościół p.w. Św. Katarzyny Aleksandryjskiej z XVIII w. w Stężycy, kaplica dworska z 1740 r. w Mirachowie. Kościół p.w. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza z 1726 r. w Chwaszczynie posiada cechy barokowe, ale także neogotyckie.

Liczną grupę zabytków sakralnych tworzą świątynie z XIX w. i I ćwierćwiecza XX w. – z Chmielna (neoromański z l. 1845-46), z Mirachowa (neoromański z l. 1862-64), z Przodkowa (neogotycki z l. 1874-78), z Sianowa (drewniany z 1816 r.), z Sulęczyna (neogotycki z l. 1872-74), z Sulmina (kościół neobarokowy z k. XIX w. i kaplica grobowa rodziny Gralathów z 2 poł. XIX w.), ze Stężycy (poewangelicki, neogotycki z przełomu XIX i XX w.), z Sierakowic (neogotycki z 1904 r.), z Pomieczyna (drewniany, neobarokowy z 1925 r.) i z Wygody Łączyńskiej (neobarokowy z l. 1913-15).

Niemniej cenne są XVIII-wieczne założenia dworsko-parkowe w Mirachowie, Sikorzynie, Leźnie i XIX-wieczne w Borczu, Wyczechowie, Przyjaźni i oficyna wraz z parkiem podworskim w Sulminie z 2 poł. XIX w.

Cenną grupą zabytkowej architektury miejskiej są kamienice w Kartuzach z XIX i XX w.

Reprezentacyjną grupą zabytków dla kultury kaszubskiej są zagrody wiejskie zawierające przykłady drewnianego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego w Borku Kamiennym, Chmielonku, Hopowie, Łączyńskiej Hucie, Ostrzycach i Ręboszewie.

Budynki użyteczności publicznej reprezentowane są przez urząd, szkoła, poczta, d. hotel w Kartuzach oraz dawny zajazd w Kiełpinie.

Ponadto na terenie powiatu znajdują się zabytki techniki wśród nich wpisana do rejestru zabytków stacja kolejowa w Miechucinie, kuźnia w Somoninie i papiernia w Żukowie.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury powiatu są nekropolie: dwa cmentarze w Chmielnie, cmentarz przykościelny w Chwaszczynie, cmentarz przykościelny w Przodkowie, cmentarz ewangelicki w Sulminie.

5.2.6. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome w powiecie kartuskim wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego to wyposażenie kościołów w Chmielnie, Chwaszczynie, Goręczynie, Kartuzach, Kiełpinie, Mirachowie, Przodkowie, Przyjaźni, Sianowie, Sierakowicach, Stężycy, Sulęczynie, Żukowie. Składają się na nie: ołtarze główne i boczne, fragmenty chórów muzycznych, prospekty organowe, stalle, ławy kolatorskie, konfesjonały, ambony, chrzcielnice, meble, naczynia liturgiczne, wota, kurdybany, rzeźby, obrazy, świeczniki, tabernakula, feretrony, dzwony, płyty nagrobne, epitafia, zabytki sztuki złotniczej.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu to cmentarzyska, kurhany, grobowce, osady, piece.

W gminie Chmielno występuje 9 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków: Borzestowo – grodzisko wyżynne, Chmielno – grodzisko nizinne oraz osada otwarta, Chmielonko – cmentarzysko płaskie, Chmielonko – osada otwarta, Garcz – osada otwarta, Miechucino – dwie osady otwarte, Reskowo – cmentarzysko płaskie.

W gminie Kartuzy występuje 6 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Mirachowo – cmentarzysko kurhanowe oraz cmentarzysko wczesnośredniowieczne, Staniszewo – cmentarzysko płaskie z epoki żelaza, Głusino – dwa cmentarzyska płaskie z wczesnej epoki żelaza, Kartuzy – grodzisko wczesnośredniowieczne.

W gminie Przodkowo jest osiem stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków: Kczewo Młynek – grodzisko wczesnośredniowieczne, Rąb – cmentarzysko płaskie, Pomieczyno – cmentarzysko płaskie, Załęże – cmentarzysko płaskie, Kłosowo – cmentarzysko płaskie, Rąb – cmentarzysko kurhanowe, Nowy Rąb – cmentarzysko płaskie, Rąb – cmentarzysko płaskie.

W gminie Sierakowice występuje pięć stanowisk archeologicznych : w Pałubicach – cmentarzysko i osada, w Mojuszu – piece, w Kamienickim Młynie – cmentarzysko, w Żłakowie – cmentarzysko kultury zachodniopomorskiej.

W gminie Somonino występuje sześć stanowisk archeologicznych: Borcz – grodzisko wczesnośredniowieczne, cmentarzysko kurhanowe z kręgami kamiennymi (I-II w. n. e.), Piotrowo – grodzisko i osada wczesnośredniowieczne, Rąty – grodzisko wczesnośredniowieczne, Wyczechowo – cmentarzysko kurhanowe z epoki brązu.

W gminie Stężycza występuje 12 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Łosienice – cmentarzysko płaskie, Klukowa Huta – cmentarzysko płaskie, Kamienica Szlachecka – grodzisko, Borucino – cmentarzysko płaskie, Borucino – cmentarzysko płaskie i osada otwarta, Niesiołowice – cmentarzysko kurhanowe, Niesiołowice – cmentarzysko płaskie, Łączyno – cmentarzysko płaskie, Zgorzałe (leśnictwo Uniradze) – cmentarzysko kurhanowe, Stare Czaple – cmentarzysko kurhanowe, Czapielski Młyn – grodzisko, Czaple – grodzisko i osada przygodowa.

W gminie Sulęczyno jest 6 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków: Podjazdy – grodzisko wczesnośredniowieczne, Mściszewice – cmentarzysko płaskie, cmentarzysko kurhanowe, Węsiory – cmentarzysko kurhanowe z kręgami kamiennymi, cmentarzysko płaskie, Żakowo – cmentarzysko płaskie.

W gminie Żukowo jest sześć stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków: w Nowym Tuchomiu – grodzisko wczesnośredniowieczne, w Baninie – cmentarzysko płaskie, w Nowym Glinczu – cmentarzysko płaskie, dwa cmentarzyska płaskie w Przyjaźni, w Niestępowie – cmentarzysko płaskie.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie powiatu istnieją następujące muzea:

- Muzeum Kaszubskie im. F. Tredera, w którym znajdują się przykłady tradycyjnej i współczesnej sztuki ludowej Kaszub, podstawowe narzędzia związane z uprawą roli, narzędzia stosowane do mierzenia płodów rolnych, ich przechowywania, przetwarzania żywności oraz podstawowy sprzęt kuchenny, jest również ekspozycja związana z rybołówstwem (czołna i narzędzia rybackie), ceramika kaszubska, przedmioty wchodzące w skład posagu panny młodej, wyposażenie tradycyjnej izby kaszubskiej, obiekty związane z obrzędami i zwyczajami dorocznymi, instrumenty muzyczne oraz zabawki ludowe;

- Muzeum Ceramiki Kaszubskiej Neclów w Chmielnie, w którym można obejrzeć pracę garncarza na kole i samemu spróbować sztuki wykonania naczynia glinianego;

- Muzeum Gospodarstwa Domowego w Centrum Edukacji Promocji Regionu (CEPR) w Szymbarku, w którym znajdują się ekspozycje różnego rodzaju narzędzi ciesielskich, kołodziejskich, rolniczych, furmańskich, medycznych i gospodarstwa domowego z okresu pomiędzy wiekiem XVIII a wybuchem drugiej wojny światowej;

- Stała Ekspozycja Muzealna Ziemi Sierakowskiej, zawiera około 500 eksponatów. Przedstawia wyposażenie tradycyjnego kaszubskiego domu. Najbogatsze są zbiory naczyń i narzędzi gospodarstwa domowego. Jest też spora kolekcja mebli, starych narzędzi rolniczych i dokumentów. W ekspozycji organizowane są lekcje muzealne dla szkół i okolicznościowe wystawy;

- Izba Regionalna „KASZĚBSKŌ CHĚCZ” w Chmielnie - mieści się w budynku, wokół którego wyeksponowane zostały stare maszyny rolnicze oraz inne urządzenia wykorzystywane do pracy na wsi. W chwili obecnej w izbie i wokół niej zgromadzone zostało ponad 500 eksponatów. Są wśród nich m.in. stare meble, przedmioty codziennego użytku w gospodarstwach domowych oraz tradycyjnej sztuki ludowej i kaszubskiego rzemiosła tradycyjnego, prezentowany jest również tradycyjny sposób przygotowania tabaki – symbolu kultury kaszubskiej.

- Dwór szlachecki w Sikorzynie - w zrekonstruowanym wnętrzu znajdują się oryginalne piece kaflowe, meble i sprzęty z końca XIX i z pocz. XX wieku – udostępnione do zwiedzania,

- Muzeum Pożarnictwa w Przodkowie - jedyne muzeum pożarnictwa na terenie województwa pomorskiego, w muzeum znajdują się m.in. strażackie wozy, konne i ręczne sikawki drewniane, urządzenia alarmowe, dawne motopompy, hełmy, sztandary strażackie z 1925 r., dokumenty sprzed I wojny światowej oraz przedwojenne reklamy i sztandary.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Najcenniejszym dziedzictwem niematerialnym ziemi kartuskiej jest zachowany, wciąż żywy język kaszubski. Kulturowane są tradycje zażywania tabaki. Zachowały się zwyczaje związane z rokiem obrzędowym; są one w niektórych wypadkach różne od obyczajów spotykanych gdzie indziej na wsi w Polsce. Zachowała się do dziś duża ilość tradycyjnych kaszubskich pieśni i tańców.

Język kaszubski został zarejestrowany w 2003 r. i został mu przyporządkowany kod CSB. Kaszubszczyzna jako język wywodzi się z grupy języków zachodniosłowiańskich, powstał na bazie dialektów pomorskich. Na jego współczesną formę wpływ miał język polski i niemiecki. Pierwsze próby zapisu tekstów w języku kaszubskim podjął w połowie XIX w. Florian Ceynowa, który zauważył, że kaszubski jest odrębnym językiem słowiańskim.

Z dawnych wierzeń Kaszubów zachowało się niewiele, natomiast w języku potocznym pozostały ich ślady w postaci nazw dawnych bóstw i duchów. Zachowały się lokalne zwyczaje takie jak święto ludowe - sobótka

Niematerialnymi elementami dziedzictwa kulturowego są również historyczne i geograficzne nazwy miejscowości. Historyczną nazwą jest nazwa „Kaszuby”, której zapis znajduje się w papieskiej bulli z 1238 r.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp	gmina	miejsco- wość	ulica	obiekt	datowa nie	nr w rej. zbyt- ków	data wpisu do rejestru zabytków	nr decyzji
1.	Chmielno	Chmielno	Gryfa Pomorskieg o 41	kościół parafialny p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła oraz nieczynny cmentarz przykościelny	XIX w.	A-1162	1987-04-30	WKZ/5340/18 /87/708
2.	Chmielno	Chmielno		cmentarz parafialny	XIX w.	A-1163	1987-04-30	WKZ/5340/19 /87/709
3.	Chmielno	Chmielonko 66		chata wraz z terenem zagrody	XIX w.	A-1745	2003-12-22	PWKZ.R.419 0-3/8879/2003
4.	Chmielno	Łączyńska Huta		zagroda (dom, budynek gospodarczy kapliczka, piec chlebowy, piwnica- ziemianka)	XIX w.	A-979	1980-07-14	II/8713/24/83 4/80
5.	Chmielno	Miechucino		stacja kolejowa "Miechucino" w granicach znaków krańcowych stacji z budynkami zaplecza technicznego; wyposażenie m ruchomym oraz terenem otaczającym	XX w.	A-1487	1994-10-27	WKZ/5340/9/ 94/3591
6.	Kartuzy	Kartuzy		zespół urbanistyczny	XIV w.	A-915	1978-05-30	KL.VI/0138/7 8
7.	Kartuzy	Kartuzy	Bielińskie- go 2	kamienica	XX w.	A-956	1979-02-16	KL.VI/0318/7 9
8.	Kartuzy	Kartuzy	pl. Św.	kamienica	XIX w.	A-954	1979-02-16	KL.VI/0318/7

			Brunona 6					9
9.	Kartuzy	Kartuzy	pl. Św. Brunona 7	kamienica	XIX w.	A-955	1979-02-16	KL.VI/0318/79
10.	Kartuzy	Kartuzy	Dworcowa 1	siedziba Starostwa Powiatowego	XX w.	A-948	1979-02-16	KL.VI/0138/79
11.	Kartuzy	Kartuzy	Gdańska 3/4	kamienica	XX w.	A-1568	1995-10-27	WKZ/5340/22/95/4431
12.	Kartuzy	Kartuzy	Gdańska 8	kamienica	XIX w.	A-966	1979-04-30	II/8713/9/79/823
13.	Kartuzy	Kartuzy	Gdańska 10	kamienica	XX w.	A-967	1979-04-30	II/8713/10/79/824
14.	Kartuzy	Kartuzy	Gdańska 15	hotel - ob. centrum kultury "Kaszubski Dwór"	XIX/ XX w.	A-1497	1994-12-13	WKZ/5340/12/94/4241
15.	Kartuzy	Kartuzy	Góra Spiczasta	kaplica p.w. św. Krzyża	XVII w.	A-512	1971-02-20	KL.IV/620/728/71
16.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 16	kamienica	XIX w.	A-945	1979-02-16	KL.VI/0138/79
17.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 18	kamienica	XX w.	A-944	1979-02-16	KL.VI/0138/79
18.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 20	kamienica	XIX w.	A-943	1979-02-16	KL.VI/0138/79
19.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 22	kamienica	XIX w.	A-942	1979-02-16	KL.VI/0138/79
20.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 24	kamienica	XIX w.	A-941	1979-02-16	KL.VI/0138/79
21.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 26	kamienica	XIX w.	A-940	1979-02-16	KL.VI/0138/79
22.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 28	kamienica	XIX w.	A-946	1979-02-16	KL.VI/0138/79
23.	Kartuzy	Kartuzy	Jeziorna 38	kamienica	XX w.	A-947	1979-02-16	KL.VI/0138/79
24.	Kartuzy	Kartuzy	Kościerska 1	willa z budynkiem gospodarczym	XX w.	A-1113	1986-04-15	WKZ/5340/9/86/665
25.	Kartuzy	Kartuzy	Kościuszki 26	kamienica	XX w.	A-968	1979-04-30	II/8713/11/79/825
26.	Kartuzy	Kartuzy	Klasztorna 5	zespół d. klasztoru kartuzów - Kartuzja Gdańska /kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP; refektarz poklasztorny,	XIV w.	A-251	1961-12-01; 1961-12-02; 1961-12-02; 1971-02-20; 1971-02-20; 1971-02-20; 1971-02-20;	KL.IV/KZ/2/34/61; KL.IV/KZ/2/35/61; KL.IV/KZ/2/36/61; KL.IV/620/717/71; KL.IV/620/726/71; KL.IV/620/727/71;

				d. erem, mury klasztorne ob. cmentarne, d. gorzelnia /			1971-02-20	KL.IV/620/725/71; KL.IV/620/715/71
27.	Kartuzy	Kartuzy	3-ego Maja 3	kamienica	XIX w.	A-964	1979-04-30	II/8713/7/79/821
28.	Kartuzy	Kartuzy	3-ego Maja 5	kamienica	XIX w.	A-951	1979-02-16	KL.VI/0138/79
29.	Kartuzy	Kartuzy	3-ego Maja 10	willa z d. apteką "Pod Orłem" - ob. budynek usługowy	XX w.	A-1622	1997-03-24	WKZ/5340/3/97/1916
30.	Kartuzy	Kartuzy	3-ego Maja 15	kamienica	XX w.	A-952	1979-02-16	KL.VI/0138/79
31.	Kartuzy	Kartuzy	3-ego Maja 19	kamienica	XIX w.	A-965	1979-04-30	II/8713/8/79/822
32.	Kartuzy	Kartuzy	Majkowski e-go 9	willa - dom Aleksandra Majkowskiego	XX w.	A-513	1971-02-20	KL.IV/620/724/71
33.	Kartuzy	Kartuzy	Parkowa 1	poczta	XIX w.	A-949	1979-02-16	KL.VI/0138/79
34.	Kartuzy	Kartuzy	Parkowa 16	kamienica	XX w.	A-950	1979-02-16	KL.VI/0138/79
35.	Kartuzy	Kartuzy	Rynek 3	kamienica	XX w.	A-1445	1994-03-21	WKZ/5430/2/94/906
36.	Kartuzy	Kartuzy	Rynek 6	dom - ob. Liceum Katolickie	XIX w.	A-953	1979-02-16	KL.VI/0138/79
37.	Kartuzy	Kiełpino	Ks. Arasmusa 2	kościół paraf. p.w. św. Michała Archaniola z d. plebanią i cmentarzem	XVII w.	A-518	1971-02-20	KL.IV/620/720/71
38.	Kartuzy	Kiełpino	Długa 34	d. zajazd - ob. dom mieszkalny	XIX w.	A-1191	1987-11-27	WKZ/5340/23/871557
39.	Kartuzy	Mirachowo		zespół dworski - d. kaplica dworska i dwór	XVIII w.	A-519	1971-02-20; 1971-02-20	KL.IV/620/718/71; KL.IV/620/719/71
40.	Kartuzy	Mirachowo	Kartuska 5	kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela wraz z	XIX w. (l. 1862-1864)	A-1882	2012-01-12	5140-5/166/2011/2012

				działką				
41.	Kartuzy	Sianowo		kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	XIX w.	A-517	1971-02-20	KL.IV/620/718/71
42.	Przodkowo	Pomieczyno 50		kościół parafialny p.w. św. Józefa	XX w.	A-1254	1988-09-24	WKZ/5340/11/88/733
43.	Przodkowo	Przodkowo		kościół parafialny pw. św. Andrzeja Ap. wraz z cmentarzem przykościelnym i plebanią	XIX w.	A-1728	2001-08-21	PWKZ-5340/5/01/5725
44.	Sierakowice	Sierakowice		kościół parafialny p.w. św. Marcina wraz z terenem przykościelnym w obrębie muru kościelnego	XIX w.	A-1729	2001-11-14	PWKZ-5340/7/2001/7607
45.	Somonino	Borczy		zespół dworsko-parkowy (dwór; budynek magazynowy; dwa budynki inwentarskie; gorzelnia; park)	XX w.	A-1238	1988-07-20	WKZ/5340/19/88/940
46.	Somonino	Goręczyno 140		kościół parafialny p.w. Św. Trójcy	XX w.	A-514	1971-02-20	KL.IV/620/723/71
47.	Somonino	Hopowo 27		dom i kuźnia	XIX w.	A-1525	1995-03-01	WKZ/5340/5/95/831
48.	Somonino	Hopowo		kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny wraz z działką	pocz. XX w. (1911-1913)	A-1877	2011-05-10	5140-52/2955-3/2010/11

49.	Somonin- no	Ostrzyce 24		dom	XIX w.	A-1531	1995-03-09	WKZ/5340/6/ 95/1026
50.	Somonin- no	Połączyno		kościół filialny p.w. Św. Andrzeja Boboli wraz z terenem przykościelny m oraz kamiennym murem zachowanym wzdłuż granicy pd. działki		A-1779	2009-06-15	
51.	Somonin- no	Wyczecho- wo		zespół dworsko- parkowy (dwór; zabudowania gospodarcze: magazyn pasz i chlewnia; park)	XIX w.	A-1257	1988-09-24	WKZ/5340/26 /88/1221
52.	Stężycza	Stężycza	9-ego Marca 13	kościół poewangelicki	XIX/ XX w.	A-1120	1986-06-10	WKZ/5340/13 /86/864
53.	Stężycza	Stężycza	Sobieskieg o 14	kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjsk iej	XVIII w.	A-254	1961-12-02	KL.IV/KZ/2/3 9/61
54.	Stężycza	Sikorzyno		dwór (z elementami wyposażenia wnętrza) z parkiem	XVIII/ XIX w.	A-1555	1995-07-13	WKZ/5340/16 /95/2898
55.	Stężycza	Wygoda Łączyńska	Wygoda Łączyńska 20	zespół kościół parafialnego p.w. św. Józefa z plebanią, elementami małej architektury (mur kościelny, brama, atrium) oraz działką		A-1837	2008-10-29	
56.	Sulęczy- no	Borek Kamienny		dom	XIX w.	A-1203	1988-02-15	WKZ/5340/4/ 88/285

		10						
57.	Sulęcyno	Sulęcyno	Kościelna 1	kościół parafialny p.w. Św. Trójcy wraz z terenem przykościelnym i znajdującym się na nim starodrzewem	l. 1872-1874	A-1762	2005-10-14	PWKZ.R4190-36/6393-2/2005
58.	Żukowo	Chlaszczy-no	Mickiewicza 5	kościół parafialny p.w. śś. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza wraz z cmentarzem	XVIII w.	A-1305	1990-03-21	WKZ/5340/2/90/438
59.	Żukowo	Leżno		zespół dworsko-parkowy (dwór; d. oficyna; obora ze stodołą; chlewnia i magazyn; park z aleją południową)	XVIII w.	A-1137	1986-12-10	WKZ/5340/36/86/1873
60.	Żukowo	Przyjaźń		kościół parafialny p.w. św. Jana Ewangelisty	XIV w.	A-253	1961-12-02	KL.IV/KZ/2/38/61
61.	Żukowo	Przyjaźń		zespół dworsko-parkowy (dwór; budynek gospodarczy; park z aleją doprowadzającą)	XIX w.	A-1138	1986-12-10	WKZ/5340/37/86/1874
62.	Żukowo	Sulmin		d. kościół ewangelicki	XIX w.	A-851	1976-10-11	KL.VI/4239/76
63.	Żukowo	Sulmin		1.cmentarz ewangelicki z kaplicą grobową rodziny Gralath; 2. zachowana część parku	XIX w.	A-1891	2013-02-28	RD.5140.35.2013.JBP

				dworskiego z oficyną				
64.	Żukowo	Żukowo	Gdańska	kościół filialny p.w. Św. Jana	XVII w.	A-515	1971-02-20	KL.IV/620/72 2/71
65.	Żukowo	Żukowo	3-ego Maja 4	zespół klasztorny norbertanek /kościół parafialny p.w. Wniebowzięci a NMP - kolegiata, dwa budynki klasztorne, mur klasztorny/	XIII/XI V w.	A-255	1961-12-04	KL.IV/KZ/2/4 0/61
66.	Żukowo	Żukowo		kaplica p.w. św. Jana Nepomucena	XVIII w.	A-516	1971-02-20	KL.IV/620/72 1/71
67.	Żukowo	Żukowo	Parkowa	zespół papierni i kanału rzeki Słupnicy /obszar zespołu d. papierni i kanału rzeki Słupnicy (budynek młyna z zespołem turbiny Francis'a; budynek mieszkalny d. dzierżawcy - papiernika; kanał rzeki Słupnicy	XVIII w.	A-1233	1988-06-25	WKZ/5340/14 /88/782
68.	Żukowo	Żukowo		zespół osadniczo- krajobrazowy d. wsi klasztornej	XIII- XIV w.	A-1348	1991-03-06	WKZ/5340/2/ 91/397

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp	gmina	miejsowość	miejsce położenia lub przechowywania zabytku	obiekt	nr rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków
1.	Chmielno	Chmielno	kościół parafialny p.w. Św. Apostołów Piotra i Pawła, ul. Gryfa Pomorskiego 41, 83-333 Chmielno	wyposażenie kościoła	B-118/73 B-205/83	4.01.1973 4.01.1983
2.	Kartuzy	Kartuzy	kościół parafialny rzym.-kat. pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ul. Klasztorna 5, 83-300 Kartuzy	wyposażenie kościoła	B-7/57, B-81/71, B-128/73, B-129/73, B-130/73, B-131/73	12.06.1957, 08.11.1971, 04.01.1973, 12.01.1973, 12.01.1973, 12.01.1973
3.	Kartuzy	Kiełpino	kościół parafialny p.w. Św. Michała Archanioła, 83-307 Kiełpino, ul. Ks. Arasmusa 2	wyposażenie kościoła	B-112/72	30.09.1972
4.	Kartuzy	Sianowo	kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP (Sanktuarium NMP Królowej Kaszub), 83-328 Sianowo	wyposażenie kościoła	B-111/72	30.09.1972
5.	Mirachowo	Mirachowo	kościół par. pw. Św. Jana Chrzyciela, ul. Kartuska 5, 83-329 Mirachowo	wyposażenie kościoła	B-342	20.08.2012
6.	Przodkowo	Przodkowo	kościół par. pw. Św. Andrzeja Apostoła, ul. Kartuska 3, 83-304 Przodkowo	wyposażenie kościoła	B-452 (nowy nr B-326)	22.03.2010
7.	Sierakowice	Sierakowice	kościół parafialny pw. Św. Marcina, 83-340 Sierakowice, ul. Kartuska 1	wyposażenie kościoła	B-110/72	30.09.1972
8.	Somonino	Goręczyno	kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej i Wszystkich Świętych, ul. Kasztelańska 60, 83-311 Goręczyno	wyposażenie kościoła	B-107/72, B-206/83	30.09.1972, 04.01.1983
9.	Stężycza	Stężycza	kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny Aleksandryjskiej, ul. Jana III Sobieskiego 14, 83-322 Stężycza	wyposażenie kościoła	B-119/73, B-120/73, B-374 (nowy nr B-109)	4.01.1973, 4.01.1973, 11.03.2006
10.	Sulęczyno	Sulęczyno	kościół parafialny p.w. Świętej Trójcy, Al. Zwycięstwa 8, 83-320 Sulęczyno	wyposażenie kościoła	B-108/72	30.09.1972
11.	Żukowo	Chwaszczyno	kościół parafialny rzym.-kat. pw. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza, ul. Mickiewicza 5, 84-209 Chwaszczyno	wyposażenie kościoła	B-80/71, B-209/83	17.11.1971, 04.01.1983
12.	Żukowo	Przyjaźń	kościół parafialny p.w. Św. Jana Ewangelisty, 83-331 Przyjaźń	wyposażenie kościoła	B-109/72	30.09.1972

13.	Żukowo	Żukowo	kościół parafialny rzym.-kat. pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ul. 3-ego Maja 4, 83-330 Żukowo	wyposażenie kościół	B-3/56, B-210/83, B-226/84, B-294/90, B-300/91	24.05.1956, 04.01.1983, 11.07.1984, 20.12.1990, 12.12.1991
-----	--------	--------	---	------------------------	--	--

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	gmina	miejsowość	obiekt	chronologia	nr w rej. zabytków	data wpisu do rejestru zabytków
1	Chmielno	Borzestowo	grodzisko wyzynne	wczesne średniowiecze	9/Archeol.	11.11.1947 r.
2	Chmielno	Chmielno	grodzisko	wczesne średniowiecze	14/Archeol.	11.11.1947 r.
3	Chmielno	Reskowo	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	135/Archeol.	25.03.1971 r.
4	Chmielno	Chmielno	cmentarzysko płaskie	okres wpływów rzymskich	136/Archeol.	26.03.1971 r.
5	Chmielno	Chmielonko	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	137/Archeol.	26.03.1971 r.
6	Chmielno	Chmielonko	osada otwarta	wczesne średniowiecze	138/Archeol.	26.03.1971 r.
7	Chmielno	Garcz	osada otwarta	mł. epoka żelaza/ wczesne średniowiecze	148/Archeol.	31.03.1971 r.
8	Chmielno	Miechucino	osada otwarta	wczesna epoka żelaza/ wczesne średniowiecze	288/Archeol.	30.09.1976 r.
9	Chmielno	Miechucino	osada otwarta	wczesne średniowiecze	313/Archeol.	6.12.1976 r.
10	Kartuzy	Mirachowo	cmentarzysko	wczesne średniowiecze	2/Archeol.	29.07.1959 r.
11	Kartuzy	Kartuzy	grodzisko	wczesne średniowiecze	28/Archeol.	27.11.1968 r.
12	Kartuzy	Mirachowo	cmentarzysko kurhanowe	chronologia nieokreślona	238/Archeol.	06.12.1972 r.
13	Kartuzy	Głusino	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	368/Archeol.	27.04.1982 r.
14	Kartuzy	Głusino	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	408/Archeol.	24.04.1985 r.
15	Kartuzy	Staniszewo	cmentarzysko płaskie	epoka żelaza	409/Archeol.	15.05.1985 r.
16	Przodkowo	Kczewo Młynek	grodzisko	wczesne średniowiecze	1/Archeol.	29.07.1959 r.
17	Przodkowo	Rąb	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	5/Archeol.	30.07.1959 r.
18	Przodkowo	Pomieczyno	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	134/Archeol.	25.03.1971 r.
19	Przodkowo	Załęże	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	294/Archeol.	16.10.1976 r.

20	Przodkowo	Kłosowo	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	312/Archeol.	6.12.1976 r.
21	Przodkowo	Rąb	cmentarzysko kurhanowe	chronologia nieokreślona	314/Archeol.	6.12.1976 r.
22	Przodkowo	Nowy Rąb	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	339/Archeol.	16.10.1978 r.
23	Przodkowo	Rąb	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	446/Archeol.	20.11.1989 r.
24	Sierakowice	Kamienicki Młyn	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	4/Archeol.	30.07.1959 r.
25	Sierakowice	Mojusz	piece garncarskie	wczesne średniowiecze	85/Archeol.	9.01.1969 r.
26	Sierakowice	Załakowo	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	147/Archeol.	31.03.1971 r.
27	Sierakowice	Pałubice	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	292/Archeol.	1.10.1976 r.
28	Sierakowice	Pałubice	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	293/Archeol.	16.10.1976 r.
29	Somonino	Rąty	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	417/Archeol.	15.12.1986r.
30	Somonino	Wyczechowo	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu	424/Archeol.	26.10.1987r.
31	Somonino	Borcz	grodzisko	wczesne średniowiecze	261/Archeol.	22.12.1975r.
32	Somonino	Borcz	cmentarzysko kurhanowe	okres wpływów rzymskich	048/Archeol.	28.05.1969r.
33	Somonino	Piotrowo	grodzisko	wczesne średniowiecze	158/Archeol.	21.11.1971r.
34	Somonino	Piotrowo	osada otwarta	wczesne i późne średniowiecze	159/Archeol.	21.11.1971r.
35	Stężycza	Łosienice	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	405/Archeol.	24.04.1985 r.
36	Stężycza	Klukowa Huta	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	406/Archeol.	24.04.1985 r.
37	Stężycza	Kamienica Szlachecka	grodzisko	wczesne średniowiecze	011/Archeol.	11.11.1947 r.
38	Stężycza	Borucino	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	232/Archeol.	06.12.1972 r.
39	Stężycza	Borucino	cmentarzysko płaskie i osada otwarta	wczesna epoka żelaza	410/Archeol.	15.05.1985 r.
40	Stężycza	Niesiołowice	cmentarzysko kurhanowe	chronologia nieokreślona	237/Archeol.	06.12.1972 r.
41	Stężycza	Niesiołowice	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	236/Archeol.	06.12.1972 r.
42	Stężycza	Łączyno	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	161/Archeol.	21.11.1971 r.
43	Stężycza	Zgorzałe (Leśnictwo Uniradze)	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu i wczesne średniowiecze	060/Archeol.	01.12.1969 r.

44	Stężycza	Czaple (Stare Czaple)	cmentarzysko kurhanowe	chronologia nieokreślona	404/Archeol.	24.04.1985 r.
45	Stężycza	Czaple (Czapielski Młyn)	grodzisko	wczesne średniowiecze	029/Archeol.	27.11.1968 r.
46	Stężycza	Czaple	grodzisko i osada przygodowa	wczesne średniowiecze	013/Archeol.	11.11.1947 r.
47	Sulęczyno	Węsiory	cmentarzysko kurhanowe	okres wpływów rzymskich	06/Archeol.	5.09.1947 r.
48	Sulęczyno	Podjazdy	grodzisko	wczesne średniowiecze	10/Archeol.	11.11.1947 r.
49	Sulęczyno	Mściszewice	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu (?)	160/Archeol.	21.11.1971 r.
50	Sulęczyno	Węsiory	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	234/Archeol.	6.12.1972 r.
51	Sulęczyno	Mściszewice	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	403/Archeol.	21.03.1985 r.
52	Sulęczyno	Żakowo	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	433/Archeol.	18.12.1987 r.
53	Żukowo	Nowy Tuchom	grodzisko	wczesne średniowiecze	123/Archeol.	23.12.1970
54	Żukowo	Banino	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	233/Archeol.	6.12.1972 r.
55	Żukowo	Niestępowo	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	235/Archeol.	6.12.1972
56	Żukowo	Nowy Glinicz	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	289/Archeol.	30.09.1976
57	Żukowo	Przyjaźń	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	290/Archeol.	1.10.1976
58	Żukowo	Przyjaźń	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	291/Archeol.	1.10.1976

5.4. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu

5.4.1. Zabytki archeologiczne

Na obszarze powiatu kartuskiego znajduje się wiele ważnych dla przeszłości regionu obiektów archeologicznych. Są to przede wszystkim znajdujące się na powierzchni ziemi grodziska (dawne grody) i cmentarzyska kurhanowe oraz odkrywane pod powierzchnią ziemi ślady dawnych osad, cmentarzysk szkieletowych i ciałopalnych, obiektów produkcyjnych i miast, a także zabytki znajdujące się pod wodą (np. łodzie dębaki). Najcenniejsze z nich to te, które posiadają własną formę krajobrazową – cmentarzyska kurhanowe i grodziska.

Na terenie gminy Chmielno rozpoznano 108 stanowisk archeologicznych, dziewięć z nich wpisano do rejestru zabytków. Szczególne znaczenie w powstaniu i rozwoju tego regionu miał gród nizinny w Chmielnie usytuowany między dwoma jeziorami – Kłodno i Białym. Grodzisko będące pozostałością tego grodu datowane jest na okres wczesnośredniowieczny. Z tego okresu pochodzi również grodzisko wyżynne w Borzestowie, osada otwarta z Chmielonka oraz osada otwarta w Miechucinie. Nieco wcześniejszą metrykę mają cmentarzyska płaskie w Reskowie i Chmielnie oraz osady otwarte w Chmielonku, Garczu i Miechucinie.

Na terenie gminy Kartuzy rozpoznano 29 stanowisk archeologicznych, w tym sześć wpisanych do rejestru zabytków. Najwcześniejsze z nich to cmentarzyska płaskie w Głusinie i Staniszewie pochodzące z

wczesnej epoki żelaza i cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Mirachowo. Na okres wczesnośredniowieczny datowane jest grodzisko w Kartuzach oraz cmentarzysko w Mirachowie.

W gminie Przdokowo rozpoznano 107 stanowisk archeologicznych, osiem z nich wpisano do rejestru zabytków. Największe znaczenie poznawcze dla tego regionu ma wczesnośredniowieczne grodzisko w miejscowości Kczewo Młynek. Pozostałe z nich to cmentarzyska płaskie w miejscowościach Rąb, Pomieczyno, Załęże, Kłosowo, Nowy Rąb oraz cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Rąb.

Na terenie gminy Sierakowice rozpoznano 35 stanowisk archeologicznych, w tym pięć wpisanych jest do rejestru zabytków. Są to cmentarzysko i osada znajdujące się w miejscowości Pałubice datowane na epokę żelaza, cmentarzysko w Kamiennickim Młynie oraz cmentarzysko cmentarzysko kultury zachodniopomorskiej w Złakowie. Ponadto w miejscowości Mojusz znajdują się pozostałości pieców garncarskich mające duże znaczenie dla poznania przeszłości produkcyjnej tego regionu.

Na terenie gminy Somonino rozpoznano 120 stanowisk archeologicznych. Sześć z nich wpisanych jest do rejestru zabytków. Intensywny rozwój osadnictwa pradziejowego na terenie gminy wiąże się przede wszystkim z warunkami środowiska przyrodniczego, gdzie duży wpływ miała rzeka Radunia wraz z licznymi jeziorami, co sprzyjało zakładaniu osad i obozowisk na tym terenie. Do najważniejszych stanowisk należy cmentarzysko kurhanowe z kręgami kamiennymi (datowane na I – II w. n.e.) zaliczane do tzw. „Szlaku wędrówki Gotów” – Babi Dół, Borch, Węsiory. Ponadto na terenie gminy znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne w miejscowości Borch, grodzisko i osada wczesnośredniowieczne w miejscowości Piotrowo, grodzisko wczesnośredniowieczne z miejscowości Rąty oraz cmentarzysko kurhanowe z epoki brązu znajdujące się w miejscowości Wyczechowo.

W gminie Stężycza rozpoznano 109 stanowisk archeologicznych, dwanaście stanowisk archeologicznych wpisano do rejestru zabytków. Cechą charakterystyczną tego regionu jest obecność stanowisk o randze ponadregionalnej. Są to przede wszystkim znajdujące się na powierzchni ziemi grodziska w Czapiewskim Młynie, Kamienicy Szlacheckiej i Czaplach (wraz z osadą przygodową), cmentarzyska kurhanowe w Niesiołowicach, Zgorzałem, Starych Czaplach. Ponadto na obszarze gminy występują płaskie cmentarzyska (Łosienice, Klukowa Huta, Borucino, Niesiołowice i Łączyno) oraz osada otwarta w Borucinie.

W gminie Sulęczyno rozpoznano 34 stanowiska archeologiczne, sześć z nich wpisano do rejestru zabytków. Szczególne znaczenie dla tamtejszego krajobrazu mają grodzisko wczesnośredniowieczne w Podjazdach oraz cmentarzysko kurhanowe w Węsiarach, leżące na szlaku wędrówki Gotów. Ponadto w gminie znajdują się cmentarzyska płaskie w Mściszewicach, Węsiarach i Żakowie.

W gminie Żukowo udokumentowano 152 stanowiska archeologiczne, w tym sześć jest wpisanych do rejestru zabytków. Są to przede wszystkim płaskie cmentarzyska datowane na wczesną epokę żelaza (Banino, Nowy Glinicz, Przyjaźń, Niestopowo) oraz grodzisko wczesnośredniowieczne w Nowym Tuchomiu.

Stanowiska te obrazują bogaty rozwój kulturowy na terenie powiatu w okresach pradziejowych. Wskazują przede wszystkim, że region ten był bardzo atrakcyjny dla plemion zamieszkujących Pomorze, zwłaszcza w okresie epoki brązu i epoki żelaza i w okresie wczesnego średniowiecza, głównie ze względu na atrakcyjność środowiska naturalnego.

5.4.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków

Gmina Chmielno

Chmielno, ul. Gryfa Pomorskiego 41, kościół parafialny p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła oraz nieczynny cmentarz przykościelny.

Kościół zbudowany w l. 1845 – 1846, w stylu neoromańskim, w miejscu XIII-wiecznej świątyni należącej do norbertanek żukowskich. Jest to kościół murowany z cegły, jednonawowy, nieotynkowany, z fundamentem i cokołem z głazów granitowych. Od zachodu znajduje się wieża z neoromańskim portalem. Dachy świątyni pokryte są łupkiem. Wewnątrz znajduje się posadzka z płyt granitowych. Wśród XVIII i XIX-wiecznego wyposażenia kościoła znajdują się malowidła ścienne wykonane w latach 50–tych XX w. przez prof. Wacława Szczeblewskiego.

Cmentarz okalający kościół ma nieregularny kształt. Od południa znajduje się plac z krzyżem misyjnym i mogiłami zgrupowanymi przy murze kościelnym.

Cmentarz parafialny - założony w 1884 roku, usytuowany w centrum wsi, przy głównej drodze, przez którą graniczy od strony wschodniej z terenem kościoła. Najstarsze nielicznie zachowane pochówki pochodzą z końca XIX wieku.

Chmielonko 66, chata wraz z terenem zagrody - obecny budynek pochodzi prawdopodobnie z 2 połowy XIX w., jednak istnienie zabudowy w miejscu chaty i równoległego do niej budynku gospodarczego udokumentowano na przełomie XVIII i XIX w. Jest to obiekt na rzucie prostokąta, pierwotnie dwutraktowy, trójczłonowy. W części środkowej posiada szeroki komin, tzw. czarną kuchnię i dwie sienie po obu stronach. Bryła chaty jest zwarta, jednokondygnacyjna z niemieszkalnym poddaszem, podpiwniczona. Dwuspadowy dach o drewnianej więźbie konstrukcji krokwiowo – jętkowej pokrywa słoma. Ściany budynku na kamiennej podmurówce, zbudowano w konstrukcji drewnianej, szkieletowej, wypełnionej gliną. Ściany piwnic zbudowano z kamienia polnego. Wnętrze chaty nieznacznie przebudowano, jednak zachowały się drewniane stropy belkowe. W skład terenu zagrody wchodzi poza chatą dwa budynki gospodarcze i nowopowstały dom mieszkalny wraz z zadrzewieniem i murkiem oporowym z kamieni polnych.

Łączyńska Huta, zagroda (dom, budynek gospodarczy kapliczka, piec chlebowy, piwnica-ziemianka) - w latach 1976-1979 budynek mieszkalny przeniesiony został ze wsi Tuszkowy (gm. Lipusz), budynek gospodarczy przeniesiono ze wsi Rotembark (gm. Kościerzyna). Budynek mieszkalny wzniesiony został w konstrukcji drewnianej, z kamiennym fundamentem, parterowy, założony na planie prostokąta o konstrukcji zrębowej, kryty strzechą. Wnętrze jest dwutraktowe z sienią na środkowej osi, w którą wbudowany jest komin. Od strony wschodniej znajduje się drewniany ganek. Budynek gospodarczy o konstrukcji zrębowo-szkieletowej posadowiony jest na fundamencie kamiennym. Dwuspadowy dach pokryty jest strzechą. Budynek ten pełnił funkcje owczarni i wozowni. Przy budynkach znajdują się kapliczki, piec chlebowy, piwnica – ziemianka oraz ogród. Całość, otoczona płotami sztachetowymi i żerdziowymi, stanowi typowy przykład zagrody drobnoszlacheckiej i gburkiej budowanej w drugiej połowie XIX wieku na Kaszubach.

Miechucino, stacja kolejowa w granicach znaków krańcowych stacji z budynkami zaplecza technicznego, wyposażeniem ruchomym oraz terenem otaczającym - jest typowym obiektem kolejowym na Pomorzu zbudowanym na początku XX stulecia w ramach budowy sieci kolejowej w ówczesnych Prusach Zachodnich. Na zespół stacji składają się obiekty architektoniczne, urządzenia techniczne i elementy wyposażenia: tor główny, tor dodatkowy, tor ładunkowy, tor łącznikowy, budynek dworca, budynek przepompowni, wieża ciśnień, budynek sanitariatów, piwnica-magazyn, siedem rozjazdów, sześć semaforów, cztery tarcze, rogatka, cztery powtarzające położenia semafora, nastawnia mechaniczna, silnik spalinowy, pompa zasilająca układ hydrauliczny wieży ciśnień, żuraw wodny, wodna pompa ręczna. Stacja zachowała oryginalną postać z przełomu XIX/XX wieku.

Gmina Kartuzy

Kartuzy, ul. Bielińskiego 2, kamienica - secesyjny budynek wzniesiony w 1905 r., trójkondygnacyjny, murowany, tynkowany, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem krytym dachówką ceramiczną. Elewacja frontowa (południowo-zachodnia) siedmioosiowa, z głównym wejściem do budynku zamkniętym półkoliście i obwiedzionym pasem tynku. Drzwi dwuskrzydłowe, płycinowe, zdobione motywem roślinnym. Nad wejściem znajdują się dwa balkony (w drugiej kondygnacji wsparty na bogato zdobionych motywami roślinnymi konsolach, z balustradą kutą w formie przeplatających się pędów i słoneczników, na trzeciej kondygnacji balkon wsparty na stalowych wspornikach z taką samą balustradą). Oś elewacji wieńczy szczyt o neobarokowej formie z oknem w tynkowej opasce z kostkami w narożach, otoczonym płaskorzeźbionym, stylizowanym motywem okuciowym z wijącą się taśmą. W górnej, półokrągłej, obwiedzionej gzymsem partii szczytu znajduje się płaskorzeźbiony smok, szczyt zwieńczony wazonem zdobionym liśćmi akantu. W przestrzeniach międzyokiennych przez całą wysokość budynku biegną lizeny, a pod okapem znajduje się pas fryzu z sześcioma stylizowanymi tryglifami, w osi data budowy „MCMV”. W dachu po obu stronach szczytu znajdują się drewniane lukarny z dwuspadowym daszkiem krytym dachówką. W elewacji północno-wschodniej klatka schodowa z drzwiami w parterze. Do części południowo-wschodniej przylega niewielkie skrzydło oficyny wysokości budynku głównego. We wnętrzu zachowała się stolarka okienna, w przedsionku boazeria, kanelowane, drewniane pilastry, pod stropem wydatny gzymś, dwuskrzydłowe wahadłowe drzwi, szklone w górnej części, z mosiężnymi uchwytnymi i dużym, półokrągłym nadświetlem. Klatka schodowa z drewnianą

balustradą tralkową, pochwytyt zakończony głową smoka, zespół płycinowych drzwi do mieszkań z nadświetlami.

Kartuzy, pl. Św. Brunona 6, kamienica - dwukondygnacyjny murowany budynek, eklektyczny o formach klasycyzujących, wzniesiony w końcu XIX w. Elewacja frontowa (północno-wschodnia) z boniowanym w tynku parterem. Okna i drzwi wejściowe w tynkowych, profilowanych opaskach. W części północnej boniowany ryzalit, nad wejściem okno ujęte dwoma kolumnami ustawionymi na cokołach, na nich wsparty wysunięty z lica, gładki pas fryzu i tympanon. Okna drugiej kondygnacji ujęte parą pilastrów na wysokich cokołach, dźwigające naczółki. W polach podokiennych prostokątne płyciny w tynku. W partii poddaszowej dwa profilowane gzymsy, w polu między nimi pięć okrągłych okien. Kondygnacje oddzielone gzymsem kordonowym.

Kartuzy, pl. Św. Brunona 7, kamienica – dwukondygnacyjny murowany budynek eklektyczny o formach klasycyzujących wzniesiony w końcu XIX w. Elewacja frontowa (północno-wschodnia) ośmioosiowa, w centrum zamknięta spłaszczonym łukiem brama. Znajdują się tu proste otwory okienne i drzwiowe, w drugiej kondygnacji w profilowanych opaskach tynkowych z fragmentami przetworzonego belkowania. Podokienniki na konsolkach. W partii poddaszowej płytkie wnęki markujące okna.

Kartuzy, Dworcowa 1, siedziba Starostwa Powiatowego – budynek wzniesiony w początkach XX w., w stylu neogotyckim, dwukondygnacyjny, murowany z cegły licówki, z dachem czterosпадowym, krytym płaskimi płytkami cementowymi ułożonymi w karo. Elewacja frontowa (południowa) siedmioosiowa, z ryzalitem w części środkowej, zwieńczonym trójkątnym szczytem. Wejście główne zamknięte ostrołukowo, nad nim okno w ostrołukowej wnęce. Wszystkie otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym, ujęte opaskami, z jasno- i ciemnoczerwonych, układanych na przemian cegieł. Pod oknami drugiej kondygnacji wnęki z geometrycznymi zdobieniami. Wszystkie elewacje podzielone profilowanym gzymsem kordonowym. W elewacji północnej szeroki ryzalit w osi, w parterze drzwi wejściowe, obok nich dwa niesymetrycznie ułożone okna klatki schodowej, ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem, przeszklony w całości współczesnym oknem. Elewacja wschodnia bez artykulacji, zdobiona jedynie gzymsem kordonowym.

Kartuzy, ul. Gdańska 4, kamienica - budynek wzniesiony w 1907 r. w stylu eklektycznym, z neobarokowym i secesyjnym detalem architektonicznym oraz malarską dekoracją wnętrza o charakterze romantycznym. Trójkondygnacyjny, murowany z cegły, o częściowo tynkowanych elewacjach. Układ wnętrza jest dwutraktowy, symetryczny, z dwiema przelotowymi sieniami i klatkami schodowymi w trakcie tylnym. W kompozycji fasady podkreślona jest osiowość i symetria poprzez zróżnicowane wysokości szczytów, umieszczenie na osi głównej podcienia wnękowego, a na bocznych liniach pozornych ryzalitów z balkonami w linii drzwi do sieni. Plastyka płaszczyzny elewacji podkreślona kontrastem fakturowym lica ceglanego i partii otynkowanych z rytmiką uzyskaną dzięki odmiennie ukształtowanym ceglanym nadprożom okiennym. Osiowość i rytmikę fasady równoważą profilowane gzymsy oraz pasy z cegły licówki.

Kartuzy, ul. Gdańska 8, kamienica – budynek neoklasycystyczny wzniesiony w końcu XIX w., o zwartej bryle, zbudowany na rzucie prostokąta. Elewacja frontowa jest tynkowana i boniowana na wysokości parteru, wyższe partie licowane cegłą. W pierwszej kondygnacji znajdują się witryny oraz 4 pary dwuskrzydłowych drzwi o bogatej snycerze. W polach międzyokiennych znajdują się kanelowane pilastry o kompozytowych głowicach. Tu również znajdują się medaliony z siedzącymi postaciami kobiet. Pozostałe elewacje nawiązują do elewacji frontowej. Wnętrze z drewnianą klatką schodową z balustradą tralkową oraz drewnianymi drzwiami o bogatej snycerze.

Kartuzy, ul. Gdańska 10, kamienica - trójkondygnacyjny, murowany budynek neobarokowy, wzniesiony na początku XX w. Pierwsza kondygnacja boniowana, pozostałe licowane cegłą, z dekoracją tynkarską imitującą okładzinę kamienną. Elewacja frontowa (północna) jest siedmioosiowa, ujęta z obu stron jednoosiowymi ryzalitami, zwieńczonymi neobarokowymi, półokrągłymi szczytami z okrągłym oknem i kulami na postumentach. W pierwszej kondygnacji na skrajnych osiach znajdują się cztery okna zwieńczone łukiem koszowym z kłińcami, w centrum troje półkoliście zwieńczonych, dwuskrzydłowych drzwi płycinowych. W drugiej kondygnacji, w części środkowej znajdują się drzwi balkonowe z dwoma oknami po bokach, drzwi i

okna zwieńczone półkolistymi nadprożami ze sztukatorskimi motywami roślinnymi, przed nimi wsparty na czterech wspornikach balkon ograniczony kutą balustradą, mocowaną na czterech słupkach z kulą. Po bokach okna zwieńczone łukiem odcinkowym z kłincem i prostymi nadprożami, Okna ryzalitu zwieńczone półkolistymi nadprożami zdobionymi motywem muszli. W trzeciej kondygnacji okna zwieńczone nadprożami, trzy środkowe – półkolistymi, zewnętrzne – trójkątnymi z dekoracją roślinną i okuciówą.

Kartuzy, ul. Gdańska 15, ob. centrum kultury "Kaszubski Dwór" - zbudowany na przełomie XIX i XX w., w stylu neomanieryzmu niderlandzkiego, murowany budynek dwukondygnacyjny, na kamiennym cokole. Elewacje wschodnia i południowa licowane cegłą licówką z zachowaną dekoracją tynkową, nawiązującą do form manieryzmu niderlandzkiego. Wejście do budynku akcentuje ryzalit zwieńczony daszkiem w formie części kulistej kopuły, osadzony na profilowanym, wygiętym w łuk gzymsie okapowym. Drzwi wejściowe ujęte są w portal utworzony przez tynkowane filary i wsparty na nich tynkowany łuk. Okna pierwszej kondygnacji zwieńczone półkolistymi naczółkami, pod oknami drugiej kondygnacji proste tynkowane płyciny. w dachu dwie lukarny, w postaci esownicowych szczytów. Dach pulpitowy, od frontu jednospadowy, kryty łupkiem.

Kartuzy, Góra Spiczasta, kaplica p.w. św. Krzyża - wzniesiona ok. poł. XVII w. na północny – zachód od zespołu klasztorowego, na Górze Szpiczastej, jako założenie murowane z cegły i kamienia, jednonawowe, zamknięte od wschodu trzema ścianami ośmioboku. Od zachodu posiada wieżę wciągniętą w nawę, nakrytą dawniej namiotowym dachem pokrytym gontem. Po zniszczeniu w pierwszej ćwierci XIX w. zachowała się w ruinie wieża z elewacją zachodnią i fragmentami murów bocznych. W latach 90-tych XX w. odbudowana.

Kartuzy, ul. Jeziorna 16, kamienica - renesansowy, 2.5 kondygnacyjny budynek mieszkalny, murowany, podpiwniczony, na kamiennej podmurówce z dwuspadowym drewnianym dachem krytym papą, wzniesiony w 1897 r. w zachodniej pierzei ul. Jeziornej. Elewacja frontowa zwieńczona jest trójkątnym tympanonem obwiedzionym gzymsem. Okna posiadają profilowane tynkowe opaski z uszkami. W drugiej kondygnacji są tympanony na konsolkach nad oknami i bonie tynkowe w narożnikach. W trzeciej kondygnacji w narożach zdwojone pilastry, pilaster międzyokienny i profilowane opaski okien z kłincami. W części północnej elewacji, w drugiej kondygnacji nad oknami znajdują się fragmenty gzymsu na konsolkach i opaski. W poddaszu okna kwadratowe, małe, w opaskach z tynku. Parter jest dwuczęściowy, tynkowany z czterema oknami. Kondygnacje górne licowane w cegle. Elewacja południowa z boniowaniem w tynku w pierwszej kondygnacji, natomiast górne partie ceglane, podzielona poziomo gzymsami. W drugiej kondygnacji znajdują się okna i wnęka w profilowanych opaskach z uszakami, nad nimi odcinki gzymsu na konsolach. Elewacja północna jest bezokienna, tynkowana, z wysokim kamiennym cokołem. Elewacja zachodnia czteroosiowa, analogiczna do pozostałych, tynkowana, z dwoma otworami okiennymi i dwoma drzwiowymi w cokole. Na poddaszu znajdują się dwa przemurowane, wewnętrzne okna. We wnętrzu drewniana klatka schodowa z tralkową balustradą, zespół płycinowych drzwi wejściowych do mieszkań, w przedsiönku posadzka z białych i czarnych płytek ceramicznych.

Kartuzy, ul. Jeziorna 18, kamienica - neorenesansowy trójkondygnacyjny budynek murowany o rzucie prostokątnym, wzniesiony w 1901 r. w zachodniej pierzei ul. Jeziornej. Elewacja frontowa licowana cegłą z narożami boniowanymi w tynku, w osi wysunięty nieznacznie ryzalit zwieńczony szczytem z wolutami. Szczyt podzielony w pionie i w poziomie i obwiedziony opaskami tynkowymi, z okrągłym oknem w centrum oraz z boniowanymi narożami. Wszystkie okna w budynku są sześciopole, kwadratowe, w opaskach z tynku. W drugiej kondygnacji występują podokienniki na konsolkach. Trzecia kondygnacja wsparta jest na gzymsie kordonowym. Pod oknami drugiej kondygnacji znajduje się prostokątne pole obwiedzione gzymsem. Okna pierwszej kondygnacji powiększone. Elewacja południowa jest bezokienna, bielcowana i nietynkowana, zwieńczona trójkątnym szczytem obwiedzionym gzymsem. Elewacja północna analogiczna do elewacji południowej. Elewacja zachodnia jest siedmioosiowa, tynkowana, zwieńczona trójkątnym szczytem obwiedzionym gzymsem. Okna zamknięte są łukiem odcinkowym. Jednokondygnacyjna oficyna wzniesiona została na wysokiej podmurówce. W części środkowej elewacji znajduje się drewniany ganek ze schodami. We wnętrzu drewniana balustrada tralkowa, posadzka z białych i czarnych płytek ceramicznych, ozdobna stolarka okienna i częściowo zachowana stolarka drzwiowa.

Kartuzy, ul. Jeziorna 20, kamienica - dwukondygnacyjny murowany budynek neorenesansowy na rzucie prostokątnym, wzniesiony w 1880 r. w zachodniej pierzei ul. Jeziornej, od południa przylegający do budynku nr 22. Elewacja frontowa podzielona w poziomie, z boniowanym w tynku parterem i pasem tynku markującym gzyms kordonowy i gzymsem okapowym. W części północnej elewacji frontowej występuje lekko wysunięty przed lico ryzalit, zamknięty trójkątnym, wysokim szczytem obwiedzionym gzymsem. W polu dwa półokrągło zamknięte okna w tynkowanych opaskach, a nad nimi okrągłe okno w opasce. Druga kondygnacja podzielona jest na trzy osie okien prostokątnych w opaskach z tynku biegnących półkoliście nad oknami. Na każdej opasce występują trzy kłińce. W pierwszej kondygnacji znajduje się powiększone okno i drzwi. W pierwszej kondygnacji części południowej elewacji frontowej występuje półkoliście zamknięte okno i dwuskrzydłowe drzwi płycinowe, przeszklone w górnej części i okratowane. W II kondygnacji elewacji frontowej znajdują się trzy okna w tynkowanych opaskach z kłińcami w kluczu, w dachu dwie lukarny. Elewacja licowana jest cegłą, z tynkowymi boniami narożnymi. Elewacja północna jest bezokienna, w dachu znajduje się lukarna. Elewacja zachodnia jest tynkowana, na wysokiej podmurówce kamiennej. Jest tu pięć osi okiennych w drugiej kondygnacji i na poddaszu i trzy okna w pierwszej kondygnacji. W narożu południowo – wschodnim znajduje się dobudowane parterowe skrzydło gospodarcze na wysokiej podmurówce. We wnętrzu drewniana klatka schodowa z balustradą tralkową, zespół płycinowych drzwi dwuskrzydłowych do mieszkań, w szerokiej, profilowanej oprawie, z nadświetlami ze szkłem matowym z ornamentem geometrycznym, zdobione klamki z lwimi głowami.

Kartuzy, ul. Jeziorna 22, kamienica - wzniesiony w połowie XIX w., w zachodniej pierzei ul. Jeziornej dwukondygnacyjny budynek o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, tynkowany, na kamiennej podmurówce. Dach drewniany, dwuspadowy, kryty papą z rzeźbionymi krokwiemi w partii okapowej. Elewacja frontowa (wschodnia) 3 – osiowa z drzwiami płycinowymi w narożu.

Kartuzy, ul. Jeziorna 24, kamienica - budynek o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, tynkowany, dwukondygnacyjny, wzniesiony ok. XIX w., w zachodniej pierzei ul. Jeziornej. Dach drewniany, kryty papą. Elewacja frontowa (wschodnia) pięćosiowa z osią centralną wyższą od skrzydeł bocznych, w centrum znajdują drewniane drzwi płycinowe, nad nimi sześciopółowe okna. Krokwie w partii okapowej są rzeźbione. W skrzydłach bocznych znajdują się po dwa duże sześciopółowe i po jednym małym w części poddaszowej. W części południowej do budynku przylega parterowa przybudówka kuchenna o dwóch oknach, kryta dachem pulpitowym, do której prowadzą betonowe schody.

Kartuzy, ul. Jeziorna 26, kamienica budynek dwukondygnacyjny, o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, tynkowany, podpiwniczony, wzniesiony w połowie XIX w. w zachodniej pierzei ul. Jeziornej. Elewacja frontowa (wschodnia) z dwuskrzydłowymi płycinowymi drzwiami z nadświetlem i dwoma oknami. W poddaszu dwa okna. Elewacja zachodnia na wysokiej kamiennej podmurówce, z czterema osiami okien – w centrum duże, na zewnątrz małe.

Kartuzy, ul. Jeziorna 28, kamienica - neorenesansowy murowany budynek 2,5-kondygnacyjny, podpiwniczony o rzucie prostokątnym, wzniesiony około 1890 r. w zachodniej pierzei ul. Jeziornej. Elewacja frontowa od strony wschodniej podzielona jest w poziomie dwoma gzymsami kordonowym i okapowym. Część południowa elewacji jest dwuosiowa, wysunięta przed lico w formie płaskiego ryzalitu. W pierwszej kondygnacji znajduje się zamurowany i zatynkowany, półokrągło zamknięty otwór drzwiowy, a obok otwór okienny. Okna wszystkich kondygnacji są w gładkich tynkowych opaskach z kostkami. Część południową elewacji wieńczy szczyt trójkątny obwiedziony gzymsem, w narożach znajdują się kule na sześciennych cokołach. W poddaszu znajdują się małe okna.

Kartuzy, ul. Jeziorna 38, kamienica - trójkondygnacyjny murowany budynek, podpiwniczony, na kamiennej podmurówce wzniesiony w 1905 r. w zachodniej pierzei ul. Jeziornej. Sześćosiowa elewacja frontowa – wschodnia jest bogato zdobiona płaskorzeźbionymi motywami secesyjnymi. Parter boniowany w tynku, oddzielony od wyższych kondygnacji gzymsem kordonowym. W wysuniętej nieznacznie przed lico części środkowej elewacji znajduje się trójboczny wykusz nakryty cebulastym dachem, do którego od strony północnej przylegają balkony. Ta część elewacji ujęta jest z obu stron dwoma pilastrami o fantazyjnych głowicach z motywem wolut i kobiecej głowy oraz stylizowany motyw kartuszy. Elewację wieńczy szczyt

obwiedziony gzymsem z płaskorzeźbą uśmiechniętego słońca. W parterze części centralnej znajdują się zamknięte półokrągło drzwi z nadświetlem i okno. W polach podokiennych okien II i III kondygnacji znajdują się sztukatorskie motywy wijących się roślin, stylizowanych kwiatów, głów maszkar i amorków. W bocznej elewacji wschodniej znajduje się groteskowy motyw głowy. W elewacji południowej znajduje się przybudówka zdobioną sztukaterią w postaci wieńców kwiatów i wijących się wstęg. W elewacji północnej znajdują się płycinowe drzwi wejściowe z nadświetlem z matowym szkłem z ornamentem winorośli, ujęte dwoma pilastrami, o głowicach z motywem liści akantu, wolut i gwiazdką w centrum pola. Pod gzymsem znajduje się sztukateria – wieniec z kwiatów spięty wijącą się wstęgą. We wnętrzu budynku znajduje się drewniana klatka schodowa z balustradą tralkową, płycinowe drzwi do mieszkań z ozdobnymi klamkami i okuciami zamków.

Kartuzy, ul. Kościerska 1, willa z budynkiem gospodarczym - powstała w pierwszej ćwierci XX wieku. Od 1947 r. istnieje tu Muzeum Kaszubskie. Jest to budynek dwukondygnacyjny, wolnostojący, o zwartej bryle, z użytkowym poddaszem, podpiwniczony, na niewysokim cokole ceglany, częściowo licowanym kamieniem. Ściany wzniesione są z cegły, tynkowane, w szczycie poddasza widoczna jest konstrukcja ryglowa z podziałem wertykalnym. Dwuspadowy dach z naczółkami kryty jest ceramiczną dachówką. Końce płatew i krokwi profilowane. Główne wejście znajduje się w elewacji zachodniej. Zachowana jest oryginalna stolarka drzwiowa, okienna, schodowa i podłogi. Wnętrze zaadoptowane na sale wystawowe. Budynek gospodarczy dawniej pełnił rolę obory, stajni i mieszkania dozorczy. Obecnie stanowi magazyn założony na planie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny. Dolna część ścian licowana jest cegłą. Szczyt budynku o widocznej konstrukcji ryglowej w kondygnacji poddasza. Dach dwuspadowy z naczółkami, kryty dachówką ceramiczną. Okna zamknięte odcinkami łuku ceglanoego. W granicach posesji zachowany starodrzew.

Kartuzy, ul. Kościuszki 26, kamienica - dwukondygnacyjny, murowany budynek secesyjny, wzniesiony w początkach XX w. Dach dwuspadowy, kryty blachą. Elewacja frontowa (zachodnia) jest siedmioosiowa, cztery pierwsze osie od północy zwieńczone secesyjnym szczytem o swobodnym, falistym rysunku, ostatnia oś od północy zwieńczona podobnym, ale mniejszym falistym szczytem. Drzwi wejściowe dwuskrzydłowe, zamknięte łukiem odcinkowym, z osobnym nadświetlem, nad nimi znajduje się balkon na konsolach z kamienną, tralkową balustradą. W trzeciej kondygnacji znajduje się pięcioboczny, nakryty dachem namiotowym, połączony z balkonem wykusz wsparty na zdwojonej konsoli o formie kielichowej. W partii podokiennej są płyciny z maszkaronami, a nad oknami fryz z ornamentem roślinnym. W trzeciej kondygnacji widać płaskorzeźbione motywy roślinne, kule i pinakle na szczycie.

Kartuzy, ul. Klasztorna 5, zespół d. klasztoru kartuzów, Kartuzja Gdańska - kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gotycki, orientowany, jednonawowy, ufundowany w 1380 r., zbudowany w latach 1383 – 1405 z inicjatywy gdańskiego patrycjusza Jana Thiergata. W latach 1731 – 1733 przebudowano dach i wieżę, natomiast krużganki przebudowano częściowo w XIX w. i od 1826 r. złączono z kościołem. Kościół ma plan wydłużonego prostokąta, z niewyodrębnionym prezbiterium zamkniętym trójbocznie, od zachodu z wbudowaną wieżą. Od północy przylega krużganek, od południa zakrystia, część krużganka (obecnie kaplica) oraz kaplica. Świątynia zbudowana jest z cegły na kamiennej podmurówce, oskarpowana. Barokowy dach jest łamany i pokryty blachą miedzianą. Wnętrze kościoła, zakrystii i kaplicy kryte sklepieniem gwiazdzistym, krużganek kryty jest sklepieniem krzyżowym. Wyposażenie kościoła jest w większości barokowe, choć bryła kościoła zachowała swój surowy, gotycki styl.

Kartuzy, ul. Klasztorna 5, zespół d. klasztoru kartuzów - Kartuzja Gdańska - refektarz poklasztorny - budynek pochodzący z przełomu XIV i XV wieku, zbudowany w stylu gotyckim na planie prostokąta, ceglany, na podmurówce kamiennej. Dwuspadowy dach pokryty jest holenderką, a trójkątne szczyty rozczłonkowane filarkami i zdobione blendami. Wnętrze kryte jest 3 – przeszłowym sklepieniem gwiazdzistym.

Kartuzy, ul. Klasztorna 5, zespół d. klasztoru kartuzów - Kartuzja Gdańska - d. erem - gotycki budynek z przełomu XIV i XV w., zbudowany na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, ceglany. Posiada dwuspadowy dach, łamany polski, kryty karpiówką. W szczytowej ścianie zachodniej znajduje się kilka ostrołukowych blend. Wnętrze jest obecnie nieco przebudowane, sklepienie.

Kartuzy, ul. Klasztorna 5, zespół klasztorny kartuzów - Kartuzja Gdańska - mury klasztorne ob. cmentarne - wzniesione w XV i XVII wieku stanowią zespolony ciąg (ok. 130 metrów długości), składający się z trzech pierwotnie odrębnych funkcjonalnie części: fragmentu gotyckiego muru zewnętrznego, ogradzającego obecnie cmentarz od zachodu, muru gotyckiego stanowiącego prawdopodobnie relikw Dawnej Bramy Górnej, łączącej dwa pozostałe odcinki oraz muru wewnętrznego wzniesionego w 1641 r. dla oddzielenia ogrodu od dziedzińca zachodniego. Ostatni odcinek zachowany na całej długości, choć nie pierwotnej wysokości, stanowi obecnie północne ogrodzenie cmentarza z bramą usytuowaną w miejscu XVII – wiecznej furty. Mury stanowią obecnie ogrodzenie cmentarza, założonego w 1847 roku na terenie ogrodu klasztorowego. Są jedyną pozostałością dawnego ogrodzenia zewnętrznego i wewnętrznego zespołu budowli Kartuzji Gdańskiej.

Kartuzy, ul. Klasztorna 10, zespół d. klasztoru kartuzów - d. gorzelnia - murowany budynek wzniesiony w 1682 r. na miejscu wcześniejszego o konstrukcji szachulcowej. Wchodził w skład zespołu klasztorowego Kartuzji Gdańskiej. W połowie XIX w. wnętrze przebudowano na cele mieszkalne.

Kartuzy, ul. Klasztorna 14, zespół d. klasztoru kartuzów - d. słodownia - wzniesiona w okresie średniowiecza na dziedzińcu wewnętrznym zespołu klasztorowego Kartuzji Gdańskiej, zniszczony przez pożar w 1690 r. i odbudowany w tym samym roku. W II poł. XIX w. budynek gruntownie przebudowano, co zniekształciło jego pierwotny charakter wnętrz. Zachowały się częściowo gotyckie mury.

Kartuzy, ul. Klasztorna 16, zespół d. klasztoru kartuzów - d. młyn - powstał prawdopodobnie na początku XV w. jako część składowa zabudowań gospodarczych zespołu klasztorowego Kartuzji Gdańskiej. Według wcześniejszych wzmianek (z lat 1595, 1616, 1622 i 1674) budynek mieścił spichlerz i dwa niezależne od siebie młyny uruchamiane przez dwa ciągi turbin napędzanych wodą z kanału biegnącego pod obiektem, łączącego jeziora Karczemne i Klasztorne. Około połowy XIX wieku budowla została podwyższona, a jej wnętrze przebudowane na mieszkania. Zachowany budynek jest murowany z cegły, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym i otynkowany. Posiada gotyckie mury zewnętrzne.

Kartuzy, ul. Klasztorna 18, zespół d. klasztoru kartuzów - d. browar - murowany, otynkowany, dwukondygnacyjny budynek z dwuspadowym dachem mieścił się na zewnętrznym dziedzińcu zespołu klasztorowego Kartuzji Gdańskiej. Pierwsza wzmianka historyczna, świadcząca o istnieniu browaru pochodzi z 1595 r. W latach 1643–1645 obiekt przebudowano: przesklepiono pomieszczenia browarne, a w jego dolnej kondygnacji, obok browaru zlokalizowano warsztaty stolarskie, krawieckie i piekarnie, w górnej urządzono mieszkania gościnne. W połowie XIX w. obiekt adaptowano na cele mieszkalne. Budynek posiada gotyckie mury od strony południowo – zachodniej, stanowiące przedłużenie nieistniejącej już Bramy Klasztornej.

Kartuzy, ul. 3-ego Maja 3, kamienica - jednokondygnacyjny, murowany budynek wzniesiony w poł. XIX w. z drewnianym, dwuspadowym dachem krytym papą, ze snycersko wykonanymi końcówkami krokwi w partii okapowej. Od strony wschodniej dobudowane w późniejszym okresie wąskie skrzydło z wysokim dachem. W elewacji frontowej (południowej) znajduje się drewniany, ażurowy ganek ustawiony na kamiennym murku. Elewację w poziomie dzieli biegnący na wysokości dachu ganek gzyms kordonowy, nad nim znajdują się okienka poddasza. Od wschodu do budynku przylega wąskie skrzydło z szerokimi drzwiami wejściowymi, w górnej partii szklonymi. Nad drzwiami znajduje się pas gzymsu, a w dachu lukarna ze snycerską dekoracją.

Kartuzy, ul. 3-ego Maja 5, kamienica - neobarokowy budynek dwukondygnacyjny, o charakterze dużej rezydencji położonej w ogrodzie, wzniesiony w poł. XIX w. Budynek murowany, tynkowany, podpiwniczony, z dachem kolankowym. Elewacja frontowa (południowa) siedmioosiowa, z dwuosiowym ryzalitem, zwieńczonym neobarokowym szczytem. Okna pierwszej kondygnacji z kłińcami. Okna drugiej kondygnacji ujęte pilastrami, po oknach płycin. W szczycie znajdują się dwa wąskie okna w profilowanych opaskach, ujęte trzema pilastrami. Szczyt zdobiony wolutami i kulami.

W parterze znajduje się taras, nad nim balkon na filarach z kamienną balustradą tralkową. Podobny fragment balustrady w narożu południowo – zachodnim nad gzymsem okapowym. Elewację dzieli w poziomie gzyms kordonowy. Elewacja zachodnia bezokienna, z czterema otworami wypełnionymi pustakami szklanymi. Elewacja północna z wysoką kamienną podmurówką, tynkowana, z prostokątnymi oknami. Od strony zachodniej do budynku przylega skrzydło oficyny. Główne wejście do budynku umiejscowione od strony

wschodniej, ujęte dwoma pilastrami, z kopulastym daszkiem. Nad drzwiami znajdują się trzy ułożone schodkowo małe okna klatki schodowej. W dachu na osi znajduje się lukarna. We wnętrzu drewniana klatka schodowa z balustradą tralkową, kilkoro drzwi płycinowych.

Kartuzy, ul. 3-ego Maja 10, willa z d. apteką "Pod Orłem" wzniesiona ok. 1920 r. (ob. budynek usługowy). Od końca XVIII w. funkcjonowała tu pierwsza apteka w Kartuzach, przy której znajdowały się zabudowania gospodarcze oraz herbarium z parkiem. Od 1918 r. na miejscu starego, parterowego budynku wzniesiono obecną willę. Jest to obiekt murowany z cegły, o urozmaiconej bryle z dachem mansardowym zaakcentowanym wysokimi wstawkami, ze szczytami wykonanymi w konstrukcji ryglowej o dekoracyjnym, geometrycznym układzie rygli. Elementem zasługującym na uwagę jest dwukondygnacyjna więźba dachowa o skomplikowanej, mieszanej konstrukcji jętkowo – płatwiowej wykonana z drewna sosnowego. We wnętrzu zachowały się ozdobne, przeszklone drzwi, a na elewacji zachodniej witryna apteczna z profilowanym, perełkowym ślemieniem.

Kartuzy, ul. 3-ego Maja 15, kamienica - dwukondygnacyjny murowany budynek eklektyczny, wzniesiony w 1903 r. z wysokim mansardowym dachem krytym blachą. Elewacja południowo-wschodnia sześćoosiowa, z boniowaną w tynku pierwszą kondygnacją i licowaną cegłą kondygnacją drugą. Okna czteropolowe w opaskach tynkowych. Przestrzenie międzyokienne zdobione czterema poziomymi paskami tynku. Część wschodniej elewacji frontowej zwieńczona szczytem schodkowym, schodki zwieńczone gzymsem i połączone pasami tynku, w polu okrągła wnęka. W dachu części południowej znajdują się trzy lukarny z dwuspadowymi daszkami. Elewacja północno-wschodnia z ryzalitem w części północnej, zwieńczona szczytem schodkowym niższym niż szczyt frontowy, zdobiony w ten sam sposób. W części wschodniej drewniana weranda przykryta dachem pulpitowym. Pola okienne o drobnych podziałach, przestrzeń między mieczami szklona, a pola między mieczami ornamentowane z motywem kwiatowym. Krokwie w partii okapowej rzeźbione. W elewacji północno-zachodniej płycinowe drzwi w narożniku. W elewacji południowo-zachodniej dwuskrzydłowe drzwi płycinowe, szklone, z ozdobną kratą, ujęte dwoma kanelowanymi pilastrami z tympanonem i prostokątnym daszkiem, nad nimi okno, gzyms w nadprożu i podokiennik. Całość obejmują dwa wysunięte z lica muru pilastry, przechodzące w partii dachowej w trójkątny szczyt schodkowy z okrągłym oknem. W części zachodniej elewacji są trzy schodkowo ułożone małe okna klatki schodowej. We wnętrzu klatka schodowa z drewnianą balustradą tralkową, profilowany, drewniany pochwył balustrady zamocowany w ścianie klatki schodowej, płycinowe drzwi wejściowe do mieszkań, mosiężne klamki i okucia zamków, posadzka przedsiönka wyłożona białymi i czarnymi płytkami ceramicznymi.

Kartuzy, ul. 3-ego Maja 19, kamienica - dwukondygnacyjny, murowany budynek neogotycki wzniesiony w końcu XIX w. Dach wysoki, czterospadowy, kryty dachówką ceramiczną. Wszystkie okna w opaskach z cegły z uszakami. Na skrajnych osiach w elewacji frontowej (wschodniej) dwa ryzality pozorne. Elewacja do wysokości ok. 2,5 m ceglana, wyżej tynkowana. Pod okapem korpusu głównego pas licówki imitujący gzyms koronujący, wsparty na konsolach. Ryzality ujęte z obu stron szerokimi pasami licówki, w szczycie przechodzącymi w pas zakończony ząbkami. Po obu stronach szczytu znajdują się sterczyny z daszkami namiotowymi, w najwyższym punkcie szczytu sterczyny schodkowe. W osi budynku wejście główne z drzwiami płycinowymi z nadświetlem, w opasce ceglanej. W dachu dwie prostokątne, kryte dachami pulpitowymi lukarny z prostokątnymi otworami okiennymi. Elewacja północna jest bezokienna, w górnych narożach znajdują się sterczyny prostokątne, a pod okapem wysunięty przed lico pas ceglany markujący krenelaż i dwie duże, prostokątne płyciny tynkowane. W elewacji zachodniej znajduje się ryzalit z drzwiami wejściowymi i oknami klatki schodowej zaakcentowany szerokimi opaskami ceglanymi. We wnętrzu znajdują się drzwi wejściowe z secesyjnymi zdobnikami, klatka schodowa drewniana z balustradą tralkową.

Kartuzy, ul. Majkowskiego 9, willa - dom Aleksandra Majkowskiego - zbudowany na początku XX w. dla działacza i pisarza kaszubskiego dr Aleksandra Majkowskiego. Wzniesiony na planie kwadratu, dwukondygnacyjny, z wykuszami na dwóch narożach i dachem czterospadowym krytym dachówką. Elewacje zdobione płaskimi lizenami i płycinami.

Kartuzy, ul. Parkowa 2, poczta - budynek klasycyzujący wzniesiony w końcu XIX wieku na planie prostokąta, murowany, dwukondygnacyjny z czterospadowym dachem krytym blachą. Elewacja frontowa jest

siedmioosiowa, podzielona w poziomie na boniowaną w tynku z gładkim pasem fryzu ujętym od dołu i góry profilowanymi gzymśami. Druga kondygnacja jest licowana cegłą, zwieńczona mocno wystającym, profilowanym gzymsem okopowym. Okna pierwszej kondygnacji są zamknięte półkoliście. W narożu południowo – wschodnim, we wnęce ujętej dwoma pilastrami i półkolistym odcinkiem gzymśu znajdują się drzwi wejściowe. Całość obejmują dwa szersze pilastry. Okna drugiej kondygnacji ujęte są pilastrami, nad którymi znajduje się gładki pas fryzu i silnie wyładowany gzymś biegnący po łuku odcinkowym. Naroża są boniowane. Elewacja południowa jest tynkowana, okno znajduje się jedynie w osi drugiej kondygnacji. Po obu jego stronach są plakietki z sztukatorskimi motywami symbolizującymi urząd pocztowy (trąbka pocztyliona, koło ze skrzydłami). Elewacja zachodnia wygląda jak elewacja frontowa. Elewacja północna w pierwszej kondygnacji posiada cztery okna jak w elewacji frontowej, natomiast w drugiej kondygnacji jak w elewacji południowej. Zachowana jest stara stolarka okienna.

Kartuzy, ul. Parkowa 8 – secesyjny murowany budynek trójkondygnacyjny, wzniesiony w pocz. XX w. Elewacja frontowa (wschodnia) z płycinowymi drzwiami wejściowymi w narożniku. Parter boniowany w tynku. W drugiej kondygnacji znajduje się wykusz o charakterze werandy nakryty dachem pulpityowym, z oszkloną partią górną. Pod oknami ślepa balustrada kamienna, w tynku markowane tralki o swobodnych formach. Nad werandą znajduje się szerokie sześciopole zamknięte półokrągłym oknem z podokiennikiem w zdwojonej, żłobkowanej, tynkowanej opasce o opływowej linii. Elewację frontową wieńczy szczyt o swobodnej linii, w partii centralnej zamknięty łukiem odcinkowym, w narożach przechodzący w motyw zgeometryzowanej woluty. Oś centralną akcentują dwa pionowe, obejmujące się pasy tynku łączące się ze szczytem. Elewacja północna z tynkarskim falującym swobodnie rysunkiem secesyjnym.

Kartuzy, ul. Rynek 3, kamienica - trójkondygnacyjny budynek secesyjny z początku XX w. Elewacja o charakterze secesyjnym przejawia się w obramowaniu i stolarce okien oraz szczytce nad wielokątnym ryzalitem, a także kutej balustradzie balkonu. Układ wnętrza jest zachowany z niewielkimi przebudowaniami, charakterystyczny dla zabudowy kamienicy mieszczańskiej z usługami w parterze.

Kartuzy, ul. Rynek 6, dom - ob. Liceum Katolickie – dwukondygnacyjny, dwuczłonowy murowany budynek wzniesiony w II poł. XIX w. obok poewangelickiego kościoła neogotyckiego. Odbudowany po pożarze w l. 90-tych XX w.

Kiełpino, ul. Ks. Arasmsusa 2, kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola z d. plebanią i cmentarzem - wzniesiony w 1647 r., orientowany, z czworoboczną wieżą od zachodu. W 1926 r. został zbudowany transept, wieloboczne prezbiterium, kaplica i zakrystia. Na wieży znajduje się chorągiewka z datą 1647.

Kiełpino, ul. Długa, d. zajazd - ob. dom mieszkalny, obiekt wzniesiony pod koniec XIX w., pełniący do 1944 roku funkcję zajazdu. Jest to budynek wolnostojący, murowany, posadowiony na wysokiej podmurówce z ciosanego kamienia. Składa się z trzech złączonych ze sobą części różnej wielkości założonych na planie prostokątów. W środku znajdowała się sala taneczna, część zasadnicza mieszcząca na parterze jadalnię, kuchnię, spiżarnię, pokoje właścicieli, a na poddaszu pokoje gościnne i strychy. Obecnie pełni funkcję mieszkalną. Obiekt posiada elewację z czerwonej cegły, od frontu i szczytu wschodniego ozdobne tynkowanie wokół okien, drzwi i w narożach. W elewacji płn. znajduje się wejście do sali tanecznej przez szerokie obudowane murkiem schody i ozdobne rzeźbione drzwi. Pozostałe wejścia znajdują się od strony południowej, wschodniej i zachodniej.

Mirachowo, zespół dworski - d. kaplica dworska – zbudowana w 1740 r. z cegły, na planie prostokąta, orientowana, z dachem dwuspadowym, z małą, drewnianą sygnaturą z daszkiem krytym gontem. Wnętrze sklepione krzyżowo i kolebkowo. Kaplica usytuowana jest na terenie dawnego dworskiego dziedzińca gospodarczego.

Mirachowo, zespół dworski – dwór - zbudowany w końcu XVIII w. z drewna, składa się z dwóch połączonych budynków (północnego i południowego) jednokondygnacyjnych, wzniesionych na planie prostokąta, krytych dwuspadowymi dachami. Przy elewacji zachodniej budynku północnego znajdują się dwa alkierze. Wschodnią

elewację budynku południowego zdobi wejście z drewnianą altaną. Nad wejściem, w połaci dachu umieszczono dwie rokokowe lukarny z owalnymi otworami okiennymi.

Mirachowo, kościół ewangelicki obecnie rzymsko-katolicki kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela wzniesiony został w latach 1862-1864 przez gminę ewangelicką. Po 1945 r. ustanowiono tu filię parafii rzymsko-katolickiej w Sianowie, nadając wezwanie św. Jana chrzciciela, w 1971 r. erygowano obecną parafię. Wzniesiony został w stylu neoromańskim, murowany z cegły licówki, na kamiennym fundamencie. Orientowany, z fasadą wieżową od strony zachodniej, ma układ jednonawowy, z węższym, wydzielonym i wielobocznie zamkniętym prezbiterium oraz prostokątną zakrystią od strony północno-wschodniej.

Zagroda nr 23 w Ręboszewie powstała na początku XIX w. zagrodę stanowi budynek mieszkalny, stodoła, obora, chlew, składzik, dawny budynek parobków oraz garaż. Dom mieszkalny, zbudowany w 1816 r. (data wyryta jest na belce stropowej w sieni), częściowo podpiwniczony, szerokofrontowy, symetryczny, parterowy, przykryty jest dwuspadowym dachem krytym słomą. Podmurówka wykonana jest z kamienia polnego. Ściany o konstrukcji zrębowej, z trzech stron oszalowane deskami, od strony podwórza pokryte są gliną pobielaną wapnem. Szczyty oszalowane deskami. Wieżba dachowa o konstrukcji krokwiowej. Krokwie łączone na nakładkę drewnianymi kołkami. Wejście do budynku znajduje się od strony podwórza przez przeszklony ganek z daszkiem dwuspadowym krytym papą. W elewacji zachodniej znajdują się drugie drzwi zewnętrzne z ozdobnymi zawiasami i zasuwą kowalskiej roboty. Stodoła na podmurówce z kamienia polnego, kryta słomą, pierwotnie dwuszęskowa, z czasem poszerzona o kolejny sąsiek. Ściany konstrukcji szkieletowej wypełnionej gliną i strychułami, czasem cegłą, częściowo szalowane deskami. Wrota dwuskrzydłowe z desek, otwierane na przestrzał, zachowane zawiasy kowalskiej roboty.

Sianowo, kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP - wzniesiony w 1816 r., orientowany, o konstrukcji szachulcowej, salowy, z kaplicami od strony północnej i południowej, kryty dwuspadowym dachem. Na konstrukcji dachowej od zachodu znajduje się drewniana wieża, wtopiona w szczyt nawy.

Gmina Przodkowo

Pomieczyno, kościół parafialny p.w. św. Józefa - neobarokowy kościół zbudowany w 1925 r. wg projektu inż. Dulnego z Kartuz. Jest to niezorientowany, wydłużony, jednonawowy korpus z kruchtą od zachodu, zbudowany w konstrukcji szkieletowej, z zewnątrz oszalowanej deskami, na cokole z głazów granitowych. Od strony północnej znajduje się poligonalne prezbiterium z bocznymi kwadratowymi zakrystiami. Od południa znajduje się wieża częściowo wtopiona w korpus nawowy z ozdobnym wejściem zewnętrznym w kształcie wiatrołapu. Podobne wiatrołapy mają także kruchta i zachodnia zakrystia. Dachy korpusu nawowego, prezbiterium, zakrystii oraz kruchty kryte są płytkami eternitowymi, a baniasty hełm wieży blachą ocynkowaną. Wnętrze kościoła otynkowane jest na biało. Posadzka składa się z płytek betonowych w kolorze szarym i bordowym, ułożonych szachownicowo. W części prezbiterium i w obu zakrystiach podłogi są drewniane. Stropy drewniane, belkowe z podsiębitką. W nawie znajduje się płaski strop z zaskrzynionymi bokami wsparty na słupach rzeźbionych głowicami. Płaszczyznę stropu zdobi listwowanie ułożone we wzory geometryczne. Prezbiterium przykryte jest półkupa z podniebieniem ozdobionym w 1956 r. malowidłem przedstawiającym koronowanie Najświętszej Marii Panny. Wystrój kościoła bogato rzeźbiony przez artystę – rzemieślnika Dąbka z Brodnicy n. Drwęca (ołtarz główny, stalle, ławy, chór organowy, głowice słupów) w latach 1930- 1939, po roku 1945 przez Stefańskiego z Kielna (ołtarze boczne) oraz w 1977 przez Antoniego Łeknowskiego z Czerska (ambona). Zachowała się również ozdobna stolarka drzwi, wewnętrznych schodów na chór ścian bocznych wiatrołapów.

Przodkowo, kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Apostoła wraz z cmentarzem przykościelnym i plebanią - neogotycki, orientowany kościół wzniesiono w latach 1874 – 78 w centrum wsi, na miejscu wcześniejszego kościoła. Jest to kościół jednonawowy, murowany z cegły, na kamiennym cokole, o elewacjach w obrębie nawy licowanych spoinowanymi ciosami kamiennymi, pozostałych licowanych cegłą. W kompozycji bryły zestawiono masywną nawę, przykrytą dwuspadowym dachem, ujętym sterczynowymi szczytami, z 5 – kondygnacyjną, strzelistą wieżą z ceglanyymi sterczynami w narożach oraz sześcioboczną ostatnią kondygnacją z murowanym, stożkowatym hełmem. Prostokątne prezbiterium jest trójbocznie zamknięte, ujęte od południa i północy prostokątnymi aneksami. Od południowej strony nawy znajduje się kruchta i wieloboczne klatki

schodowe. Wnętrze nawy przykryte jest otwartym wiązaniem dachowym obitym deskami o profilowanych krawędziach, z rozbudowaną ażurową dekoracją wiązarów. Prezbiterium, podobnie jak kruchta podwieżowa, sklepienie gwiazdźście, otwarte do nawy ostrołukowym, profilowanym łukiem tęczowym. W części zachodniej znajduje się drewniany chór wsparty na 4 słupach z zastrzałami, z balustradą zdobioną ślepym maswerkiem. Licowane kamieniem elewacje nawy są bezpodziałowe, rytmicznie rozczłonkowane ostrołukowymi oknami o uskokowych ościeżach i ceglanych laskowaniach. Ściany prezbiterium wsparte w narożach przyporami, zdobione są ceramicznymi fryzami pod okapem. Podobne dekoracje znajdują się z obu aneksach i pd. kruchcie. Trójkątne, ceglane szczyty nawy zdobione są schodkowo rozmieszczonymi ostrołukowymi blendami o uskokowych ościeżach i fryzami ząbkowymi. We wnętrzu zachowane jest neogotyckie wyposażenie z czasów budowy kościoła (ołtarza główny, ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica, konfesjonały, ławki i stacje drogi krzyżowej). W bocznym ołtarzu północnym zachowała się w zwieńczeniu gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Budynek plebanii zbudowano na początku XX w. Jest to parterowa bryła licowana cegłą z wysokim dwuspadowym dachem.

Gmina Sierakowice

Sierakowice, kościół parafialny p.w. św. Marcina wraz z terenem przykościelnym w obrębie muru kościelnego – kościół wzniesiono w dwóch etapach – w latach 1820-22 oraz w 1904 r. Starszą, wschodnią część świątyni powstałą na miejscu wcześniejszej, barokowej wybudowano z drewna na kamiennej podmurówce. Część drewniana kościoła w l. 2010-2011 została przeniesiona 100 m na południowy wschód od obecnego kościoła. Wyposażenie wpisane do rejestru zabytków przeniesiono do zrekonstruowanego kościoła drewnianego. Nowszą, zachodnią część, neogotycką, wybudowano z cegły na kamiennej podmurówce, z licowanymi elewacjami i dachem krytym blachą. Kościół jest orientowany, jednonawowy, z wydzielonym węższym prezbiterium, ujętym od południa prostokątną zakrystią i węższym aneksem od północy. W części zachodniej znajduje się kwadratowa wieża z kruchtą w przyziemiu i odrębną klatką schodową. Nawa w części wschodniej jest trójprzęsłowa, w zachodniej dwuprzęsłowa z chórem w części zachodniej, wspartym na czterech słupach. Elewacje w części ceglanej znajdują się ostrołukowe okna o profilowanych ościeżach, rozdzielone przyporami. W wieży znajdują się pojedyncze i biforyjne okienka, a na ostatniej kondygnacji, we wnętrzu, tarcza zegarowa.

Gmina Somonino

Borcz, zespół dworsko-parkowy (dwór; budynek magazynowy; dwa budynki inwentarskie; gorzelnia; park) – dwór zamyka dziedziniec gospodarczy od strony zachodniej, założony jest na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, murowany, z wysokim kamiennym cokołem. Piętro ukryte jest w dachu. Po północnej stronie dworu znajduje się trzykondygnacyjny budynek magazynu, zbudowany z cegły, nietynkowany, na kamiennym cokole. Ozdobę elewacji stanowi ceglany gzyms obiegający budynek na wysokości pod oknami drugiej kondygnacji. Na przedłużeniu magazynu po stronie wschodniej położony jest budynek inwentarski murowany z głazów narzutowych, przykryty wysokim dachem dwuspadowym. Po przeciwnej stronie dziedzińca gospodarczego usytuowany jest drugi budynek inwentarski, murowany z cegły. Do zespołu gospodarczego od zachodu przylega park.

Goręczyno, kościół parafialny p.w. Św. Trójcy – orientowany, ceglany kościół wzniesiony w 1639 r. jako fundacja Kartuzji Gdańskiej. Pierwotnie jednonawowy z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, zakrystią przy elewacji północnej i czworoboczną wieżą od zachodu. W 1905 r. zostały dobudowane nawy boczne i dwie kaplice od zachodu.

Hopowo, kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny – wzniesiony został w latach 1911-1913, po 1945 r. kościół stał się filialnym parafii w Goręczynie, a po erygowaniu parafii w 1975 r. w Hopowie parafialnym. Wówczas zdemontowano fragment empory zachodniej, następnie ambonę i balustradę ołtarzową. Kościół wzniesiony został w stylu neogotyckim, murowany z czerwonej cegły, na kamiennym fundamencie. Nieorientowany z fasadą wieżową od strony południowej, prezentuje nietypowy, asymetryczny układ wnętrza. Jednonawowy, z węższym, wydzielonym i prosto zamkniętym prezbiterium od strony północnej, przesuniętym z osi głównej w kierunku wschodnim, wieżę z klatką schodową od południa, a od wschodu z obszerną zakrystią dostawioną do nawy i prezbiterium. Bryła świątyni znacznie rozczłonkowana, z dominantą w formie czterokondygnacyjnej wieży zwieńczonej

szczytami schodkowymi, kryjącymi dach dwuspadowy. Prezbiterium wyróżnione schodkowym szczytem północnym o bogatej dekoracji blendowej, a także zdwojonymi przyporami w narożach.

Hopowo 27, dom i kuźnia – dom ukończony w 1879 r. stanowi jeden z nielicznie dobrze zachowanych przykładów kaszubskiego budownictwa ludowego. Wzniesiony został na fundamencie z ciosanego kamienia ze ścianami o konstrukcji szachulcowej, słupowo – ramowej, kołkowanej, o regularnie rozstawionych słupach wyznaczających kwadratowe i prostokątne pola, wypełnione gliną ze sznurem słomianym. Dach jest dwuspadowy, pokryty strzechą, szczyty szalowane pionowo z kolcowymi wietrznicami. Stolarka okienna i drzwiowa w większości jest oryginalna. Układ wnętrza jest czytelny – dwutraktowy oraz trójpasmowy, w paśmie środkowym nastąpiła zmiana funkcji pomieszczeń. Na uwagę zasługuje kamień progowy oraz żeliwna wycieraczka. Budynek kuźni został zbudowany w 1927 r. Jest murowany z cegły o licowanych elewacjach, z dwuspadowym dachem krytym papą i czynnym pierwotnym wyposażeniu technicznym, na które składają się palenisko, kowadło i narzędzia kowalskie.

Ostrzyce 24, dom – dom zbudowano około 1820 r. Posadowiony jest na podmurówce z kamienia polnego, ze ścianami w konstrukcji ryglowej, wypełnionej gliną i sieczką. Wnętrze jest trójpasmowe, z czego poszczególne pasma mają różną szerokość. W środkowym znajduje się sień, we wschodnim pierwotnie mieściło się pomieszczenie dla owiec. Dach jest dwuspadowy o konstrukcji krokwiowo – jętkowej, kryty strzechą słomianą z koźlinami.

Połączyno, kościół filialny p.w. Św. Andrzeja Boboli wraz z terenem przykościelnym oraz kamiennym murem zachowanym wzdłuż granicy pd. działki – kościół powstał w 1912 r. w stylu neogotyckim, wzniesiony na planie prostokąta z kwadratową wieżą zwieńczoną dachem dwuspadowym i prostą sygnaturką.

Wyczechowo, zespół dworsko-parkowy (dwór; zabudowania gospodarcze: magazyn pasz i chlewnia; park) – układ przestrzenny zespołu wykształcił się w II poł. XVIII w. Powstał wtedy regularnie rozplanowany folwark oraz park. Dwór powstał w II poł. XIX w. jako obiekt założony na planie regularnego prostokąta o kompozycji osiowej. Z czasem dobudowano skrzydło zachodnie oraz dwie drewniane werandy. Podkreślono również reprezentacyjny charakter parku poprzez dodanie symetrycznie po obu stronach osi dworu dębów piramidalnych i cisów. Dwór składa się z dwóch części. Starsza założona jest na planie prostokąta, symetryczna, z dwoma gankami na osi środkowej, parterowa, przykryta dachem dwuspadowym z wystawką w części środkowej. Część nowszą dworu stanowi skrzydło, dobudowane od strony zachodniej, prostopadle do osi podłużnej starego budynku. Część gospodarcza przylega do dworu od strony zachodniej i tworzy układ zamkniętego czworoboku. Zachowały się tu dwa budynki magazynowe i chlewnia z początku XX w. W północno – wschodniej części założenia znajduje się park.

Gmina Stężyca

Sikorzyń, dwór (z elementami wyposażenia wnętrza) z parkiem. Założenie dworsko – parkowe w Sikorzynie jest pozostałością dawnego siedliska szlacheckiego, związanego z pomorskimi rodzinami Sikorskich i Wybickich. Dwór został wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku, rozbudowany około 1880 r. o skrzydło północne. Założony jest na planie zbliżonym do litery L, utworzonym przez dwa skrzydła, murowany z cegły, na fundamentach z kamienia ciosanego. Budynek jest podpiwniczony. Stolarka okienna pochodzi głównie z czasów rozbudowy, z szerokim, profilowanym ślimieniem i słupkiem zdobionym żłobkowanym pilasterkiem. We wnętrzu przetrwała częściowo pierwotna stolarka drzwiowa. Ponadto zachowało się pięć pieców o formach eklektycznych, wykonanych z białych oraz reliefowych kafli z koronami. Park jest regularny, o geometrycznym zarysie. Główną jego oś stanowi aleja lipowa prowadząca wzdłuż zachodniej granicy parku, zakończona altaną.

Stężyca, ul. 9-ego Marca 13, kościół poewangelicki – murowany kościół neogotycki pochodzi z przełomu XIX i XX w. Został zbudowany na planie prostokąta, z jednorodnym prezbiterium. Od strony zachodniej znajduje się trójboczna wieża sprzężona zewnątrz z południowym przedsionkiem wejściowym i klatką schodową na chór. Wieżę, krytą ceramicznym stożkowym dachem ozdabia fryzy i ostrołukowe blendy naśladowujące okna maswerkowe. Z dawnego wystroju pozostały malowidła w nawie i prezbiterium, drewniana balustrada chóru, dwa piece żeliwne, resztki witraży w oknach nawy i okucia drzwi kruchty.

Stężyca, ul. Sobieskiego 14, kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej – datowany na 1706 rok salowy kościół, na rzucie prostokąta z niewyodrębnionym prezbiterium zamkniętym trójbocznie, do którego od strony północnej przylega zakrystia. Od strony zachodniej znajduje się wieża na planie kwadratu, a od południowej kruchta. Elewacje z czerwonej cegły licowej, na kamiennym cokole, zwieńczone tynkowanym, profilowanym gzymsem, otwory okienne zwieńczone łukiem koszowym, dachy kryte dachówką esówką. Szczyt kruchty o esowato wygiętych bokach zwieńczony trójkątnym szczykiem.

Wygoda Łączyńska 20, zespół kościoła parafialnego p.w. św. Józefa z plebanią, elementami małej architektury (mur kościelny, brama, atrium) oraz działką – kościół wzniesiony w latach 1913-1914, budynek w stylu neobarokowym zbudowany jest na planie krzyża łacińskiego z wysoką wieżą od zachodu, zwieńczoną cebulastym hełmem. Wykonany z czerwonej cegły. Na zewnątrz kościół otoczony jest murem. Fronton nad wejściem do kościoła zdobi płaskorzeźba Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny dłuta Franza Vlasdecka z Moguncji. We wnętrzu wyróżniają się witraże ze scenami biblijnymi i postaciami świętych. W ścianie prezbiterium znajduje się łoża kolatorska w formie wykusza. Zachowało się neobarokowe wyposażenie z czasów powstania kościoła: ołtarz główny z figurą świętego Józefa, ołtarze boczne Najświętszej Maryi Panny z Dzieciątkiem i Najświętszego Serca Pana Jezusa, ambona, chrzcielnica, stacje drogi krzyżowej, ławki i świeczniki.

Plebania ukończona w 1903 r. posiada parterową, rozłożystą bryłę, kryta dachem mansardowym, zachowana pierwotna kompozycja elewacji, układ wnętrza, stolarka drzwiowa i stolarka okienna o snycersko opracowanych detalach.

Gmina Sulęczyno

Borek Kamienny 10, dom – powstał około 1860 r. Jest to obiekt posadowiony na rzucie prostokąta, częściowo podpiwniczony, jednokondygnacyjny, przykryty dwuspadowym dachem. Ściany zewnętrzne o konstrukcji szkieletowej oraz murowane z cegły, natomiast wewnętrzne o konstrukcji szkieletowej. Dach kryty strzechą słomianą.

Sulęczyno, ul. Kościelna 1, kościół parafialny p.w. Św. Trójcy wraz z terenem przykościelnym i znajdującym się na nim starodrzewem – neogotycki kościół został wzniesiony w latach 1872-74, na miejscu zniszczonego pożarem w 1873 r. drewnianego kościoła z 1616 r. Jest to kościół orientowany, jednonawowy o zwartej, kubicznej bryle, o masywnych murach z kamieni polnych układanych warstwami wyrównywanymi gruzem ceglany, zespolonymi zaprawą wapienną z oblicówką ze spoinowanych ciosów granitowych. Kruchta zachodnia i detal – obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz fryz podokapowy wykonane są z czerwonej licówki. Prezbiterium jest wieloboczne z zakrystią na planie kwadratu po stronie południowej. Pod prezbiterium znajduje się niedostępna krypta grobowa. Korpus nawowy zwieńczony jest dwuspadowym dachem, niższe prezbiterium dachem namiotowym. Dachy kryte są dachówką. W kalenicy znajduje się smukła sygnaturka z ażurowymi, ostrołukowymi arkadami, licowana blachą miedzianą, zwieńczona złotą kulą ze sterczyną. Elewacja jest prosta o ujednoliconym wystroju. W polu otworów okiennych znajdują się ostrołukowe, witrażowe biforia z rozetą w zwieńczeniu. We wnętrzu zachowane są elementy pierwotnego wystroju. Nad prezbiterium znajduje się ceglane sklepienie gwieździste z okrągłym zwornikiem z wizerunkiem Ducha Świętego, w nawie natomiast fragment barwnej polichromii z wizerunkiem aniołów trzymających szarfę z napisem „Niech Bóg będzie uwielbiony w swoich aniołach i swoich świętych”. Drewniany chór wsparty jest na drewnianych słupach, z balustradą o prostych tralkach. Zachowana jest oryginalna stolarka drzwiowa (poza drzwiami frontowymi), zawiasy, okucia zamków i klamki, dwubarwna posadzka z terakoty, szafy w zakrystii. We wnętrzu barokowe ołtarze z I poł. XVIII w. i neogotyckie organy z 2 poł. XIX w. Teren kościelny otoczony jest murem ze spoinowanych ciosów granitowych, nawiązujących do elewacji kościoła. Wzdłuż zachodniego i południowego odcinka muru zachowany jest starodrzew (klony i jawory) o dużych walorach krajobrazowych.

Gmina Żukowo

Chwaszczyno, ul. Mickiewicza 5, kościół parafialny p.w. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza wraz z cmentarzem – orientowany, jednonawowy kościół o formach barokowych i neogotyckich wzniesiony w 1726 r. na miejscu starszego założenia, w 1875 r. rozbudowany o część zachodnią. Kościół zbudowany jest z cegły na kamiennym cokole, elewacje starszej części tynkowane. Od strony północnej do świątyni przylega aneks

mieszczący zakrystię, a od południa do nawy dostawiona jest kruchta, w północno – zachodnim narożu znajduje się wieża. Wnętrze przykryte jest drewnianym stropem. Kościół otoczony jest cmentarzem w formie wydłużonego prostokąta z aleją centralną.

Leżno, zespół dworsko-parkowy (dwór; d. oficyna; obora ze stodołą; chlewnia i magazyn; park z aleją południową) – obecne założenie posiada elementy przestrzenne z XVIII w. W XIX wieku pałac gruntownie przebudowano, nadając mu neorenesansowy charakter, a majątek rozbudowano, powiększając część gospodarczą. Założenie składa się z trzech części: reprezentacyjnego dziedzińca z dworem i dawną oficyną dworską, przyległego parku z polaną oraz z części gospodarczej.

Przyjaźń, kościół parafialny p.w. św. Jana Ewangelisty – gotycki, orientowany, salowy kościół z XIV w. zbudowany na planie prostokąta, przebudowany w 1611 r. Od strony północnej przy prezbiterium znajduje się zakrystia, od strony południowej podciwnie wsparty na drewnianych słupach. Kościół zbudowany jest z cegły, na kamiennej podmurówce, oskarpowany.

Przyjaźń, zespół dworsko-parkowy (dwór; budynek gospodarczy; park z aleją doprowadzającą) - w swej obecnej formie pochodzi z przełomu XIX i XX w., jednak osadzony został na kanwie elementów układu przestrzennego z XVIII w. Zespół dzieli się na część zachodnią – reprezentacyjną, w której znajduje się dwór i park, oraz część wschodnią obejmującą dziedziniec gospodarczy wraz z zabudową folwarczną. Większość budynków gospodarczych pochodzi z początków XX w. Dwór został zbudowany w 1870 r. na planie o formie litery L ze skrzydłem dłuższym usytuowanym na osi wschód – zachód. Posiada liczne zachowane elementy sztukatorskiego detalu architektonicznego w elewacjach. W parku występuje wiele drzew o wartościach pomników przyrody.

Sulmin, d. kościół ewangelicki – neobarokowy kościół wzniesiony z cegły w końcu XIX w. Założony jest na planie prostokąta, jednonawowy, przykryty dwuspadowym dachem. Od strony zachodniej przylega dwukondygnacyjna wieża, częściowo wtopiona w korpus kościoła, przykryta hełmem z blachy cynkowej.

Sulmin, cmentarz ewangelicki z kaplicą grobową rodziny Gralath. Na początku XIX w. utworzono cmentarz, na którym wzniesiono kaplicę grobową rodziny Gralath. Pierwszą osobą pochowaną w kaplicy w 1818 r. był rajca, ławnik i burmistrz Karol Fryderyk, po nim pochowano tu jeszcze kilku członków rodu, a jako ostatnia w 1907 r. spoczęła tu Maria Maquet z Gralathów. Cmentarz położony na południowy wschód od drogi Sulmin – Kolbudy, zachował regularny kształt wydłużonego prostokąta, ze świątym narożnikiem północno-zachodnim, a także częściowo czytelny układ kompozycyjny.

Sulmin, zachowana część parku dworskiego z oficyną. Obecne założenie parkowe powstało na początku XIX w., oficyna pochodzi z 2 poł. XIX w. podpiwniczona, piętrowa, wzniesiona z cegły na kamiennych fundamentach, przekryta dachem dwuspadowym. Posiada ozdobny szczyt wieńczący elewację północną zdobioną motywem stylizowanej muszli.

Żukowo, ul. Gdańska, kościół filialny p.w. Św. Jana – orientowany, ceglany kościół wzniesiony w 1604 r. na miejscu gotyckiego, zniszczonego w 1433 r. przez husytów. Od strony północnej znajduje się zakrystia nakryta dwuspadowym dachem. Do elewacji zachodniej przylega kwadratowa wieża o konstrukcji szachulcowej, wypełnionej cegłą, zwieńczona barokowym hełmem, krytym cynową blachą. Szczyty kościoła flankowane są skromnymi, ceglanyymi sterczynami.

Żukowo, ul. 3-ego Maja 4, zespół klasztorny norbertanek /kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP - kolegiata, dwa budynki klasztorne, mur klasztorny/ - gotycki kościół ufundowany w 1209 r., budowany w XIII – XIV w., konsekrowany w 1379 r. Kościół jest ceglany, oskarpowany i tynkowany, salowy, zbudowany na planie wydłużonego prostokąta z niewyodrębnionym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Od północy przylega zakrystia, kaplica i kruchta. Od północy i południa za kościołem znajdują się dwa ceglane budynki poklasztorne (jeden z XIV/ XV w., drugi z XVII w.). Mur cmentarny z niszami z malowidłami pochodzi z XVII w.

Żukowo, kaplica p.w. św. Jana Nepomucena – barokowa jednonawowa kaplica wzniesiona w 1754 r. Zbudowana jest na planie prostokąta z wydzielonym, prosto zamkniętym prezbiterium, do którego od południa przylega zakrystia. Od zachodu znajduje się czworoboczna wieża, do połowy wciągnięta w nawę, nakryta daszkiem namiotowym.

Żukowo, ul. Parkowa, zespół papierni i kanału rzeki Słupnicy / budynek młyna z zespołem turbiny Francis'a; budynek mieszkalny d. dzierżawcy - papiernika; kanał rzeki Słupnicy/ - papiernię na rzece Słupnicy uruchomiły siostry zakonne około 1600 r. W wyniku i rozbioru Rzeczypospolitej papiernia, do której należały rola, łąki, pola i zabudowania gospodarcze, przeszła w ręce pruskie. Z dokonanego w 1774 r. spisu wynika, że papiernia zabudowana była w konstrukcji ryglowej wypełnionej cegłą, kryta dachówką i posiadała jedną kadź. Maszyny napędzane były wodą doprowadzaną specjalnie wybudowanym kanałem na przełomie XVI/XVII w. Pod koniec XIX w. papiernię rozbudowano o nowe skrzydło oraz przebudowano murowany dom mieszkalny z drewnianą werandą i niewielkim ogrodem. Powstały również murowane budynki o konstrukcji ryglowej wokół dziedzińca. Na przełomie XIX/XX wieku zainstalowano turbinę wodną, a kanał o długości 1100 m zaopatrzonej został w żelbetonowy jaz ruchomy z zasuwami, próg przelewowy oraz upust z zasuwą. W latach 20 – tych XX w. papiernię zamieniono na młyn zbożowy, w skrzydle zachodnim była piekarnia.

5.4.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków

1. Brodnica Górna (gm. Kartuzy), kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa,
2. Gowidlino (gm. Sierakowice), kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny,
3. Kartuzy, kościół parafialny pw. św. Kazimierza,
4. Młyn Dolny (gm. Chmielno), młyn wodny,
5. Rutki (gm. Żukowo), zespół elektrowni wodnej,
6. Szymbark (gm. Stężyca), kościół parafialny pw. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus,
7. Żukowo, ul. 3-ego Maja, młyn wodny.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - atrakcyjne położenie powiatu pod względem krajobrazowym, - żywa tradycja kaszubska, - znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu, - duża ilość obiektów zabytkowych, - Kaszubski Park Krajobrazowy, - duża ilość szlaków pieszych i rowerowych - promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu. 	<ul style="list-style-type: none"> - brak aktualnych planów zagospodarowania przestrzennego gmin, - brak wypracowanych programów wspierania ochrony zabytków, - niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, - zły stan techniczny obiektów zabytkowych.
SZANSE	ZAGROŻENIA

<ul style="list-style-type: none"> - rozwój turystyki i agroturystyki, - poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, - rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, - uwzględnienie potrzeb ochrony w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, - dofinansowania z budżetów samorządowych na odnowę obiektów zabytkowych, - pozyskiwanie funduszy na prace remontowe, konserwatorskie czy renowacyjne przy zabytkach ze środków Unii Europejskiej. 	<ul style="list-style-type: none"> - samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich, - brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji.
--	---

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na:

- umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu kościerskiego,
- podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w powiecie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy powiatu,
- umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w powiecie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie dziedzictwa kultury mniejszości narodowych,
- poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji (np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków),
- włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców powiatu poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym powiatu kartuskiego.

Celem strategicznym *Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego na lata 2015 – 2018* jest:

Zachowanie i odnowa dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości mieszkańców oraz rozwojowi gospodarstwu powiatu

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze powiatu przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności (zasobów ludzkich).

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

I. OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU

II. ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU

**III. PROMOCJA, EDUKACJA I DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO POWIATU**

Priorytet I: OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU

kierunki działań	zadania
1. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego powiatu 3. Rozszerzenie zasobu i ochrony środowiska kulturowego powiatu	<ul style="list-style-type: none">• konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu,• egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w dokumentach programowych odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji),• walka z samowolami budowlanymi na obszarach objętych ochroną konserwatorską,• wystąpienie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków wskazanych w programie opieki cennych obiektów zabytkowych

Priorytet II: ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU

kierunki działań	zadania
1. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych 2. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	<ul style="list-style-type: none">• opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych we współpracy z gminami,• podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu,• prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu remontów),• rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni – parków stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu rewaloryzacji),• dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu poprzez udzielanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie stosownej uchwały,• wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.),• opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatowych,• współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną,• szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną,• wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów,• wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach,• wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci skansenów itp.

**Priorytet III: DZIEDZICTWO ŻYWE – PROMOCJA EDUKACJA I
DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
POWIATU**

kierunki działań	zadania
<p>1. Popularyzacja dziedzictwa kulturowego powiatu</p> <p>2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym</p> <p>3. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p> <p>4. Promocja dziedzictwa kulturowego</p>	<ul style="list-style-type: none"> • udostępnienie informacji o zabytkach powiatu na stronie internetowej powiatu, • utworzenie powiatowego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego, • opracowanie <i>mapy zabytków powiatu</i>, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego. • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze powiatu, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu, • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć. • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego), • wykonywanie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych. • opracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory środowiska kulturowego,

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze powiatu przy uchwalaniu prawa miejscowego. W chwili obecnej w obiegu prawnym jest Uchwała Rady Powiatu Kartuskiego nr VI/51/2011 z dnia 12 maja 2011 r. Rady Powiatu Kartuskiego w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze powiatu kartuskiego, sposobu jej rozliczania i kontroli wykorzystania (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2011 r., Nr 81, poz. 1726).

Powiat nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. W związku z powyższym nie może być wnioskodawcą wpisania ich do rejestru zabytków. Zaplanowano jednak działania wspierające właścicieli w staraniach o wpisanie wartościowych obiektów do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym współpracy z Muzeum Kaszubskim w Kartuzach, Kaszubskim Parkiem Krajobrazowym z siedzibą w Kartuzach oraz diecezją pelplińską, gdańską i parafiami z terenu powiatu kartuskiego.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (na podstawie obowiązującej Uchwały Rady Powiatu Kartuskiego nr VI/51/2011 z dnia 12 maja 2011 r. Rady Powiatu Kartuskiego w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze powiatu kartuskiego, sposobu jej rozliczania i kontroli wykorzystania).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych Powiatu.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Powiatu przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego powiatu kartuskiego.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie monitoringu jego realizacji w postaci monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego na lata 2015-2018* odpowiada Zarząd Powiatu Kartuskiego, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Powiatu w Kartuzach sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami,

- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie powiatu,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu powiatu na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz województwa pomorskiego.

1. Powiat: w budżecie powiatu co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.
2. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2014⁹⁰

Program „Dziedzictwo Kulturowe”

Priorytet 1 – Ochrona Zabytków

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Ochrony Zabytków

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów priorytetu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach priorytetu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. W pierwszej kolejności wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone oraz zabytki najcenniejsze – wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznane za Pomniki Historii oraz te, posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Biorąc pod uwagę fakt, że priorytet ma charakter ogólnopolski, szczególny nacisk kładziony jest też na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki. Dlatego istotnym celem priorytetu jest kierowanie pomocy dla cennych obiektów położonych na terenach uboższych gospodarczo i turystycznie, czego efektem będzie zwiększenie dostępności do zabytków, podniesienie atrakcyjności regionów i wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu

⁹⁰ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse/programy-ministra/programy-mkidn-2014.php>

wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).

3) Do priorytetu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. W przypadku zadań określonych w pkt. 2 o dofinansowanie ubiegać mogą się wyłącznie wnioskodawcy, których działalność nie jest finansowana ze środków publicznych. O dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty zaliczane do sektora finansów publicznych.

Priorytet 2 – Wspieranie działań muzealnych.

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) organizacja czasowych wystaw muzealnych;
- 2) modernizacja stałych wystaw muzealnych;
- 3) tworzenie stałych wystaw muzealnych;
- 4) publikacja katalogów do wystaw muzealnych;
- 5) konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego;
- 6) zakup wyposażenia pracowni konserwatorskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 3 - Kultura ludowa

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Narodowych Instytucji Kultury

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej. Dotyczy to zarówno przedsięwzięć, których zadaniem jest ochrona materialnej i niematerialnej spuścizny kultury ludowej, wpisujących się tym samym w założenia ratyfikowanej w 2010 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak i zadań odwołujących się do żywych zjawisk kulturowych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) zadań edukacyjnych, w tym warsztatów, kursów i szkoleń dotyczących zagadnień szeroko pojętej kultury ludowej, w tym niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- 2) zadań z zakresu szeroko pojętej animacji kulturowej i społecznej prowadzonej w oparciu o niematerialne dziedzictwo kulturowe, wspomagających lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji;

- 3) publikacji książkowych z zakresu dziedzictwa kultury ludowej;
- 4) zadań dotyczących dokumentacji, archiwizacji i udostępniania unikalnych zjawisk z zakresu dziedzictwa kultury ludowej, w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości, obyczajowości;
- 5) zadań popularyzujących unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego;
- 6) zadań dotyczących ochrony architektury regionalnej;
- 7) zadań o charakterze artystycznym, użytkowym inspirowanych tradycyjną twórczością ludową;
- 8) projektów badawczych i popularyzatorskich z zakresu antropologii kulturowej, etnologii i etnografii.

Z priorytetu wyłączone są zadania związane z obchodami 200 rocznicy urodzin Oskara Kolberga, zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym również rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą;
- 4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 5 – Ochrona zabytków archeologicznych.

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Dziedzictwa

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem priorytetu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także publikacja ich wyników. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym).

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- 2) nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- 3) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury;

- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) organizacje pozarządowe;
- 4) publiczne uczelnie akademickie;
- 5) niepubliczne uczelnie akademickie;
- 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Priorytet 6 – Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu opracowania i cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych (także z zakresu niepaństwowego zasobu archiwalnego), bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiąganie zysku, lub uczelni publicznych. Proces ten w sposób szczególny winien uwzględniać właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo zbiorów przeznaczonych do digitalizacji.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) opracowanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego ze szczególnym uwzględnieniem niepaństwowego zasobu archiwalnego wraz z przeprowadzeniem koniecznych prac konserwatorskich;
- 2) digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- 3) udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- 4) przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) organizacje pozarządowe;
- 2) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne;
- 3) uczelnie publiczne.

Program „Kolekcje”

Priorytet 4 – Kolekcje muzealne

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Priorytet ma za zadanie utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania zbiorów i kolekcji muzealnych. Kolekcje dofinansowane w ramach priorytetu powinny być tworzone w oparciu o konsekwentny i długofalowy plan rozwoju. Ze względu na powyższe wymagania priorytet skierowany jest wyłącznie do instytucji kultury wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów, które są w szczególności zobligowane do zachowania wysokiej wartości merytorycznej realizowanych przedsięwzięć oraz do stosowania właściwych reguł opieki nad gromadzonymi zbiorami. Ważne dla celów priorytetu będą projekty wykraczające poza nakreślone wyżej wymagania podstawowe, dla realizacji których zakupy dokonywane w ramach zadania równoznaczne będą z istotnym podniesieniem jakości i wartości posiadanych zbiorów.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) zakup obiektu do zbiorów muzeum oraz pokrycie kosztów niezbędnych do dokonania przedmiotowego zakupu;
- 2) zakup kolekcji do zbiorów muzeum oraz pokrycie kosztów niezbędnych do dokonania przedmiotowego zakupu.

W ramach jednego wniosku można ubiegać się wyłącznie o zakup pojedynczego obiektu lub spójnej kolekcji. Przedmiotem zakupu nie może być grupa obiektów niestanowiących kolekcji. Z priorytetu wyłączone są zadania związane z zakupem obiektów i kolekcji sztuki współczesnej, o których dofinansowanie można ubiegać się w ramach priorytetów *Narodowe kolekcje sztuki współczesnej* i *Regionalne kolekcje sztuki współczesnej*.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów.

Program „Rozwój infrastruktury kultury”.

Priorytet 1 – Infrastruktura kultury

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Katalog działań priorytetu, obejmujący prace budowlane, zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, czy sporządzanie dokumentacji technicznej, daje możliwość finansowania zadań generujących istotne zmiany jakościowe, w zakresie sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materialno-technicznego, podmiotów objętych priorytetem.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu działalności kulturalnej:

- 1) budowa, roboty budowlane, przebudowa, remont wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych i wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 2) zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 3) przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;
- 4) zadania dotyczące budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem domów kultury, centrów kultury oraz ośrodków kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) jednostki samorządu terytorialnego;
- 4) organizacje pozarządowe;
- 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 3 – Infrastruktura domów kultury

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowe Centrum Kultury

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury. Szeroki katalog działań, obejmujący prace budowlane,

opracowywanie dokumentacji technicznej czy zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, daje możliwość finansowania zadań w obszarze sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materiałowo-technicznego podmiotów objętych zakresem priorytetu.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu edukacji kulturalnej:

- 1) robót budowlanych, w tym rozbudowy, nadbudowy, przebudowy, remontu, wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, realizowanych wyłącznie w już istniejących obiektach budowlanych oraz zakupu wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej;
- 2) zakupu wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej;
- 3) przygotowania dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;
- 4) zadań dotyczących budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych, wraz z zakupami niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) domy kultury, ośrodki kultury oraz centra kultury i sztuki posiadające status samorządowej instytucji kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) jednostki samorządu terytorialnego – wyłącznie jako organy prowadzące dla podmiotów wymienionych powyżej.

10.2. Fundusze strukturalne.

Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej⁹¹

Program dla Europy Środkowej.

Priorytet 4 - Podniesienie konkurencyjności oraz atrakcyjności miast i regionów.

Obszar interwencji: P4.3 Wykorzystanie zasobów kulturowych dla uatrakcyjnienia miast i regionów.

Celem priorytetu jest ochrona, rozwój i wykorzystywanie do celów gospodarczych (głównie turystycznych) zasobów kulturowe Europy Środkowej takich jak: parki krajobrazowe i narodowe, zamki, pałace, kościoły, zabytki i inne obiekty związane z kulturą i tradycją miast i regionów Europy Środkowej.

Dofinansowanie obejmuje np. rozwijanie współpracy związanej z wykorzystaniem obiektów zabytkowych i muzeów w różnych krajach Europy Środkowej w celu stworzenia wspólnej oferty turystycznej, promocji, na tworzenie ponadnarodowych i innowacyjnych strategii zarządzania dla ochrony, konserwacji i eksploatacji zasobów kulturowych czy na stworzenie transnarodowych szlaków turystycznych we współpracujących regionach. Współpraca tego typu musi służyć podnoszeniu konkurencyjności partnerskich regionów.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących przykładowych zadań:

- tworzenie ponadnarodowych i innowacyjnych strategii zarządzania dla ochrony, konserwacji i eksploatacji zasobów kulturowych (miejsce, struktur, krajobrazów, obiektów) zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju (czyli rozwoju gospodarczego z wykorzystaniem zasobów kulturowych, przy jednoczesnej ochronie tych zasobów),
- promowanie kultury i tradycji regionów, krajów (np. reklama w telewizji, radio),

⁹¹ <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/PoradnikBeneficjenta/PoIis/Strony/11.1-Ochrona-i-zachowanie-dziedzictwa-kulturowego.aspx>

- zintegrowane koncepcje kulturowe i gospodarcze mające na celu generowanie dochodu i zatrudnienia (np. stworzenie programów wycieczek objazdowych promujących zabytki i kulturę regionów współpracujących),
- podejmowanie działań ujętych w strategiach regionów w zakresie wzmacniania kulturowych aspektów regionów,
- nawiązanie współpracy pomiędzy obiektami zabytkowymi i muzeami w celu np. stworzenia w przyszłości wspólnej oferty,
- ponadnarodowa współpraca nad przygotowywaniem inwestycji w “szlaki kulturowe” w obszarze Europy Środkowej (np. zakup tabliczek informacyjnych, rozbudowa, zagospodarowanie szlaków),
- ponadnarodowe centrum kompetencji zajmujące się utrzymaniem zasobów kulturowych (obiektów kultury, parków krajobrazowych itp. w słabszych, peryferyjnych regionach. Można otrzymać dofinansowanie na zakup i wprowadzenie technologii informatyczno-komunikacyjnych do współpracy np. dostęp do stałego i szybkiego Internetu.

Beneficjentami priorytetu mogą być podmioty z państw objętych programem, takie jak:

- władze lokalne i regionalne,
- instytucje planistyczne i badań stosowanych,
- agencje rozwoju,
- grupy interesu,
- firmy transportu publicznego,
- spółdzielnie mieszkaniowe i korporacje mieszkaniowe,
- grupy inicjatyw kulturowych,
- organizacje ponadnarodowe działające w obszarze kultury,
- wszystkie zorganizowane grupy obywateli i ich przedstawiciele działający dla uatrakcyjnienia miast i regionu w oparciu o zasoby kulturowe.

Program Infrastruktura i Środowisko.

Priorytet 11 - Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Działanie: 11.1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym.

Celem Działania jest ochrona, zachowanie i efektywne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym.

Dofinansowanie obejmuje np. remont i odnowienie zabytku, konserwację zabytkowego budynku, czy przygotowanie dokumentacji pod inwestycję, tworzenie wirtualnych instytucji kultury przy wykorzystaniu w tym celu zbiorów zabytkowych. Ważne, aby zachęcał mieszkańców i turystów do zwiedzania zabytków i poznawania cennych zbiorów zabytkowych, wskazane jest również, aby projekt przyczynił się do utworzenia nowych miejsc pracy w sektorze kultury.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- rewitalizację, rewaloryzację, konserwację, renowację, restaurację, zachowanie, a także adaptację na cele kulturalne obiektów wpisanych do rejestru zabytków i zespołów tych obiektów wraz z ich otoczeniem,
- zakup i remont trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu (wyłącznie jako jeden z elementów projektu),
- konserwację zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, archiwaliów i zbiorów filmowych,
- zabezpieczenie zabytków przed kradzieżą i zniszczeniem,
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizację zabytkowych zasobów bibliotecznych, muzealnych, archiwalnych i zbiorów filmowych,
- tworzenie wirtualnych instytucji kultury (dot. wykorzystania w tym celu zbiorów zabytkowych),

- przygotowanie kompleksowej dokumentacji niezbędnej do wnioskowania i realizacji przedsięwzięcia w ramach działania.

Beneficjentami działania mogą być:

- instytucje kultury (państwowe, samorządowe oraz współprowadzone z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego),
- jednostki samorządu terytorialnego,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- organizacje pozarządowe,
- archiwa państwowe,
- szkoły artystyczne (dla których organem prowadzącym jest minister właściwy ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub jednostki samorządu terytorialnego), wyłącznie w zakresie zadań z obszaru digitalizacji zabytkowych zbiorów, konserwacji zabytków ruchomych oraz ich zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem,
- uczelnie artystyczne (nadzorowane przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego) wyłącznie w zakresie zadań z obszaru digitalizacji zabytkowych zbiorów, konserwacji zabytków ruchomych oraz ich zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem,
- publiczne uczelnie wyższe inne niż artystyczne, wyłącznie w zakresie zadań z obszaru digitalizacji zabytkowych zbiorów, konserwacji zabytków ruchomych oraz ich zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem.

Program Infrastruktura i Środowisko.

Priorytet - 11 Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Działanie: 11.2 Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym.

Celem działania jest rozwój i poprawa stanu ważnych dla kraju i regionu obiektów kulturalnych, tak aby umożliwiały zwiększony dostęp do kultury oraz poprawę jakości oferty kulturalnej dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Dofinansowanie obejmuje np. budowę, remont i przebudowę obiektów o znaczeniu ponadregionalnym, takich jak np. muzea, teatry, w tym także na przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej dla inwestycji.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- budowa, rozbudowa, remont i przebudowa instytucji kultury,
- zakup i remont trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej,
- przygotowanie dokumentacji niezbędnej do przeprowadzenia projektu.

Beneficjentami działania mogą być:

- instytucje kultury (państwowe, samorządowe oraz współprowadzone z ministrem właściwym ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego),
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- archiwa państwowe,
- jednostki samorządu terytorialnego.

Program Regionu Morza Bałtyckiego.

Priorytet - 4 Promowanie atrakcyjności i konkurencyjności miast i regionów.

Kierunek wsparcia: 4.1 Wzmacnianie rozwoju regionów metropolitalnych, miast i obszarów miejskich.

Celem jest stworzenie silniejszych powiązań pomiędzy dużymi miastami i obszarami wokół nich, co pozwoli na lepsze wykorzystanie ich możliwości i rozwój całego regionu.

W ramach tego kierunku wsparcia można realizować projekty opierające się na współpracy miast i regionów w zakresie rozwoju gospodarczego, które będą przyczyniać się do realizowania ponadnarodowych programów i polityk wyznaczonych dla całego Regionu Morza Bałtyckiego.

Dofinansowanie obejmuje np. wspólne inwestycje, które przyczynią się do poprawy jakości świadczonych usług w całym regionie. Chodzi tu między innymi o usługi związane z sektorem ochrony zdrowia, edukacji oraz transportu publicznego.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- wspólne działania miast i regionów, dzięki którym będą one realizować założenia programów i polityk dotyczących rozwoju gospodarczego na poziomie całego Regionu Morza Bałtyckiego (np. w zakresie polityki przedsiębiorczości i polityki dotyczącej małych i średnich firm, przyciągania inwestycji zagranicznych, promowania gospodarki opartej na wiedzy, kierowania firmą, wydajności pracy, ochrony środowiska miejskiego, zwiększania aktywności społecznej mieszkańców, strategii dotyczących zatrudnienia),
- przygotowywanie inwestycji i wspólnych, ponadnarodowych rozwiązań pozwalających na świadczenia wysokiej jakości usług społeczno-gospodarczych na poziomie całego regionu (chodzi tu przykładowo o usługi w sektorze usług zdrowotnych, transportu publicznego, edukacji oraz pośrednictwa pracy),
- realizacja planów działania w zakresie zmian gospodarczych w regionie z mniejszym i rozrzuconym zasiedleniem (chodzi tu o projekty realizowane w ramach partnerstwa złożonego z władz regionalnych i krajowych oraz firm oraz organizacji pozarządowych),
- opracowywanie praktycznych rozwiązań na poziomie całego regionu poprawiających współpracę wielkich miast z miastami małymi oraz średnimi,
- tworzenie partnerstw miejsko-wiejskich rozwiązujących wspólne problemy tych obszarów (takie jak: przenoszenie się ludności do strefy podmiejskiej, zwiększająca się liczba osób dojeżdżających do pracy z obszarów podmiejskich, wspólne oszczędzanie energii, gospodarowanie energią, w tym odnawialną taką jak słoneczna, wodna czy wiatrowa, rozwiązania służące lepszemu powiązaniu turystyki miejskiej i wiejskiej).

Beneficjentami działania mogą być:

- władze publiczne (centralne, regionalne i lokalne oraz ich związki),
- instytucje badawcze i szkoleniowe,
- fundacje,
- organizacje pozarządowe oraz instytucje nie działające dla osiągnięcia zysku.

Program Regionu Morza Bałtyckiego.

Priorytet - 4 Promowanie atrakcyjności i konkurencyjności miast i regionów.

Kierunek wsparcia: 4.2 Strategiczne wsparcie zintegrowanego rozwoju BSR oraz spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej.

Celem pomocy jest wyrównanie poziomu społecznego i gospodarczego między poszczególnymi obszarami w całym Regionie Morza Bałtyckiego. Chodzi tutaj przede wszystkim o tworzenie koncepcji rozwoju na poziomie ponadnarodowym, dzięki czemu inwestycje podejmowane w całym regionie będą służyły tym samym celom.

Dofinansowanie obejmuje np. międzynarodowe projekty dotyczące przygotowywania oraz realizowania wspólnych strategii dotyczących zmiany roli wsi, oszczędzania energii, czystszej produkcji oraz zamówień publicznych dotyczących tworzenia przyjaznych dla środowiska towarów i usług; przygotowanie i realizację ponadnarodowych strategii marketingowych (np. reklamy czy promocji) związanych z atutami całego Regionu w biznesie i otoczeniu biznesu (takich jak: drogi, telekomunikacja, edukacja, kultura, przyroda); opracowywanie programów związanych z przystosowaniem poszczególnych obszarów do zmian demograficznych (np. zmian w liczbie ludności, wykształcenia, wieku, zjawiskach przyływu lub odpływu

mieszkańców) lub też przywracania wartości gospodarczej, społecznej i przyrodniczej obszarom bardzo zniszczonym przez przemysł; działania związane z tworzeniem nowych usług i atrakcji turystycznych, takich jak: planowanie i uruchamianie ponadnarodowych tras turystycznych, promocja turystyki przyjaznej dla środowiska oraz turystyki wiejskiej.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- przygotowywanie i realizację wspólnych strategii dla wsi, dzięki którym rola wsi zostanie zmieniona i dzięki temu łatwiej będzie np. znaleźć tam pracę,
- przygotowywanie i realizacja strategii rozwoju (danego obszaru lub danego sektora), dzięki czemu będzie możliwa zmiana kierunku rozwoju gospodarczego i społecznego na lepszy niż dotychczas (np. likwidacja przemysłu, który bardzo zanieczyszcza dany teren czy zmiana kwalifikacji osób mieszkających tam, zalesianie, mądrzejsze wykorzystanie przyrody, rozwój obszarów chronionych),
- przygotowywanie i realizacja wspólnych strategii w zakresie oszczędzania energii i czystszej produkcji oraz w zakresie zamówień publicznych dotyczących tworzenia przyjaznych dla środowiska towarów i usług,
- przygotowywanie i realizacja strategii marketingowych i działań związanych z atutami całego Regionu w biznesie i otoczeniu biznesu (takich jak: infrastruktura, kultura, przyroda),
- przygotowywanie i realizacja ponadnarodowych strategii, działań i modeli związanych z przystosowaniem poszczególnych obszarów do zmian demograficznych (np. zmian liczby ludności, jej wykształcenia czy wieku) i procesów migracyjnych (przyływu lub odpływu ludności),
- przygotowywanie i realizacja wspólnych strategii w zakresie przywracania wartości gospodarczej, społecznej i przyrodniczej obszarom bardzo zniszczonym przez przemysł,
- opracowywanie produktów turystycznych Regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe tego obszaru i jego walory przyrodnicze (na przykład planowanie i uruchamianie ponadnarodowych tras turystycznych, promocja turystyki przyjaznej dla środowiska oraz turystyki wiejskiej).

Beneficjentami działania mogą być:

- władze publiczne (centralne, regionalne i lokalne oraz ich związki),
- instytucje badawcze i szkoleniowe,
- fundacje,
- organizacje pozarządowe oraz instytucje nie działające dla osiągnięcia zysku.

Program: Program Współpracy Międzyregionalnej.

Priorytet: 2 Środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku.

Priorytet ten dotyczy środowiska naturalnego oraz zapobiegania ryzyku, a w szczególności kwestii związanych z zagrożeniami naturalnymi i technologicznymi, gospodarką wodną, gospodarką odpadami, różnorodnością biologiczną oraz zachowaniem dziedzictwa naturalnego, energią i zrównoważonym transportem, dziedzictwem kulturowym i krajobrazem.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na: wymianę doświadczeń i wiedzy w celu usprawnienia systemu obserwacji i ostrzegania o zagrożeniach ekologicznych, poprawy jakości dostarczania i oczyszczania wody, powtórnego wykorzystywania wysypisk śmieci i miejsc składowania odpadów, poprawy jakości powietrza i rozwoju innowacyjnych metod ochrony gleby i ożywiania gruntów na obszarach skażonych i poprzemysłowych.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- wizyty studyjne,
- wspólne sesje szkoleniowe i ćwiczenia,
- wymianę pracowników,
- studia i sprawozdania, analizy danych, porównawcze studia przypadku,
- spotkania i imprezy (międzyregionalne warsztaty, seminaria, konferencje, itd.),

- akcje informacyjne i promocyjne (komunikaty prasowe, broszury, ulotki, biuletyny, strona internetowa, programy w radiu i telewizji, itd.),
- rozwój wspólnych ram koncepcyjnych i metodologicznych,
- opracowanie i wstępne testowanie nowych instrumentów i metod,
- przygotowywanie operacyjnych planów działań.

Beneficjentami działania mogą być:

- władze regionalne i lokalne,
- instytucje zajmujące się ochroną przyrody,
- służby kryzysowe i inne podmioty zajmujące się zarządzaniem zagrożeniami,
- zarząd transportu publicznego,
- organy zajmujące się ochroną dziedzictwa naturalnego i krajobrazu,
- organy zajmujące się sektorem turystycznym,
- uniwersytety, instytuty badawcze i naukowe, placówki edukacyjne,
- inne organy publiczne lub podmioty prawa publicznego istotne dla procesu ochrony środowiska i zapobiegania ryzyku.

Program: Program Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk

Priorytet: 2 Atrakcyjność oraz wspólna tożsamość

Działanie: 2.3 Zrównoważone wykorzystywanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego dla rozwoju regionalnego

Celem działania jest wykorzystanie przyrody i kultury rejonu Południowego Bałtyku zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, czyli ich mądre wykorzystywanie i jednoczesna ochrona zasobów Południowego Bałtyku (krajobrazów, wód, roślin) dziedzictwa kulturowego (tradycji, jedzenia, tańców itp.) do rozwoju gospodarczego obszaru, przy jednoczesnej ich ochronie.

W ramach działania projekty mogą realizować instytucje oświatowe, jednostki samorządowe oraz inne instytucje, które mają pomysł na promocję, tworzenie międzynarodowych produktów i oferty turystycznej oraz ochronę środowiska i kultury na terenach Południowego Bałtyku.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na współpracę z instytucjami z krajów partnerskich w celu zarządzania miejscami dziedzictwa naturalnego (np. parki krajobrazowe, narodowe) i kulturowego (np. zamki, pałace, kościoły), a także na promocję wprowadzania zmian w działalności firm i instytucji w celu ograniczenia negatywnego wpływu na środowisko oraz na promowanie projektów, które udało się wcześniej zrealizować w zakresie turystyki jako wzór dla następnych projektów (tzw. promocja dobrych praktyk).

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- rozwój wspólnych strategii dotyczących ochrony i wykorzystywania miejsc dziedzictwa naturalnego i kulturowego (obszarów, krajobrazów i tradycji) dla rozwoju regionalnego,
- wspólne tworzenie produktów turystycznych (np. trasy tematyczne, wycieczkowe przebiegające przez obszary krajów partnerskich) uwzględniające potrzeby ochrony przyrody i kultury,
- małe inwestycje pilotażowe zwiększające infrastrukturę turystyczną na obszarze Południowego Bałtyku (np. łańcuchy obiektów turystycznych wzdłuż wybrzeża Morza Bałtyckiego, takich jak małe porty lub przystanie jachtów),
- zwiększanie kompetencji władz odpowiedzialnych za zarządzanie miejscami dziedzictwa naturalnego i kulturowego, w tym wspólne kampanie zmierzające do współpracy tych władz z krajów partnerskich,
- wspólna promocja obszaru Południowego Bałtyku jako celu turystycznego,
- wymiana wiedzy i promowanie Systemu Ekozarządzania i Audytu (EMAS-czyli narzędzia stosowanego przez firmy i instytucje, by ulepszyć prowadzoną działalność w celu ograniczenia negatywnego wpływu na środowisko), jak również wspólne działania oznaczające produkty przyjazne dla środowiska,

- rozwój i rozpowszechnianie dobrych praktyk w dziedzinie równego dostępu do oferty turystycznej na obszarze Południowego Bałtyku.

Beneficjentami działania mogą być:

- władze regionalne i lokalne oraz ich związki i stowarzyszenia;
- organizacje pozarządowe, stowarzyszenia;
- szkoły, uniwersytety i instytucje prowadzące działalność edukacyjną lub badawczą, jednostki badawczo-naukowe;
- instytucje wspierające/ promujące zrównoważony rozwój, innowacyjność oraz przedsiębiorczość.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 2 Społeczeństwo wiedzy

Działanie: 2.2 Infrastruktura i usługi tworzące podstawy społeczeństwa informacyjnego

Poddziałanie: 2.2.2 Rozwój usług społeczeństwa informacyjnego

Celem działania jest umożliwienie dostępu do wszelkiego rodzaju usług elektronicznych dla mieszkańców, przedsiębiorców, inwestorów oraz turystów przebywających na terenie województwa pomorskiego.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na uruchomienie narzędzi, które pozwolą na załatwianie bieżących spraw przez Internet tzw. e-Administracji, e-Edukacji, e-Kultura, e-Turystyka e-Zdrowie. Twój projekt powinien zapewniać ujednoczenie istniejących oraz nowych systemów informatycznych.

Dodatkowo w ramach poddziałania można zrealizować szkolenia dla osób zaangażowanych w świadczenie usług za pomocą Internetu, jednak musi to być element większego projektu. Największe szanse na dofinansowanie mają projekty dotyczące usług elektronicznych świadczonych dla jak najszerszego kręgu mieszkańców oraz przedsiębiorców.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- uruchomienie platform elektronicznych służących do zarządzania oraz pozwalających na załatwianie bieżących spraw administracyjnych drogą elektroniczną (tzw. e-Administracja), usługi takie mają być dostępne dla przedsiębiorców i obywateli w urzędach wojewódzkich, powiatowych i gminnych zlokalizowanych na terenie województwa pomorskiego;
- sprawny i bezpieczny dostęp do zasobów danych i informacji publicznej (tj. systemy elektronicznego obiegu dokumentów),
- zwiększanie bezpieczeństwa świadczonych usług elektronicznych oraz uruchomienie podpisu elektronicznego w jednostkach administracji publicznej,
- nowoczesne technologie informacyjne w nauczaniu, pozwalające na stosowanie kształcenia na odległość i doskonalenia zawodowego (tzw. e-Edukacja) takie jak: specjalistyczne systemy dla niepełnosprawnych, doskonalenie zawodowe dorosłych, systemy wspierające edukację trzeciego wieku oraz wspieranie edukacji szkolnej i studiów wyższych,
- rozwój regionalnych zasobów cyfrowych promujących turystykę i kulturę regionu, tj. cyfrowe zasoby biblioteczne i archiwalne, zasoby wirtualnych muzeów, systemy informacji turystycznej i kulturalnej, oraz usług elektronicznych w zakresie kultury i turystyki (tzw. e-Kultura, e-Turystyka),
- zastosowanie w ochronie zdrowia technologii informacyjnych i komunikacyjnych poprzez rozwój programów telemedycznych (tzw. e-Zdrowie), w tym m.in. sprawozdawczości medycznej, sprawozdawczości w zakresie rozliczeń finansowych, elektronicznych kart zdrowia, e-Recept, a także usług informacyjnych, np. telekonsultacje, rejestracja przez Internet itp.

Beneficjentami działania mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- szkoły wyższe,
- jednostki naukowe, w tym jednostki organizacyjne Polskiej Akademii Nauk,

- jednostki sektora finansów publicznych w tym m.in. straż pożarna, policja,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- zakłady opieki zdrowotnej funkcjonujące w publicznym systemie ubezpieczeń zdrowotnych,
- partnerzy społeczni i gospodarczy,
- podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-privatnym.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 6 Turystyka i dziedzictwo kulturowe

Działanie: 6.2 Promocja i informacja turystyczna

Celem głównym Działania jest rozwijanie systemu informacji turystycznej i kulturalnej oraz promocja sieciowych produktów turystycznych.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na tworzenie i promocję nowych atrakcji turystycznych lub kulturalnych (m. in. szlaki turystyczne wyznaczone wzdłuż historycznych miejscowości), rozwoju regionalnego systemu informacji turystycznej (np. internetowej bazy noclegowej), systemu kontroli oferty turystycznej regionu; na promocję regionu w kraju i za granicą, np.: można otrzymać dofinansowanie na udział w targach promujących dany region.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- opracowanie, rozwój i promocja produktów turystycznych, kulturowych i tradycyjnych charakterystycznych dla Pomorza (m.in. szlaki turystyczne, jarmarki, wydarzenia kulturalne, specyficzne produkty spożywcze, wyroby rzemiosła). O dofinansowanie można się starać również w celu wykonania badań i analiz marketingowych,
- integracja i rozbudowa regionalnego systemu informacji turystycznej (poprzez budowę nowych oraz rozbudowę i przebudowę istniejących centrów informacji turystycznej, w tym rozwój systemów informacyjnych, uruchamianie infokiosków i innych nowoczesnych rozwiązań, rozszerzanie oferty wydawnictw informacyjnych i promocyjnych),
- finansowanie organizacji lub udziału w imprezach wystawienniczych i targowych oraz innych wydarzeniach o randze ponadregionalnej w kraju i poza jego granicami, bezpośrednio powiązanych z promocją walorów turystycznych regionu,
- organizacja kampanii reklamowych promujących walory turystyczne i kulturowe Województwa w kraju i za granicą.

Beneficjentami działania mogą być:

- samorządy- gminy, powiaty leżące na terenie Województwa Pomorskiego lub województwo oraz związki i stowarzyszenia tych samorządów,
- organizacje pozarządowe,
- Parki narodowe i parki krajobrazowe;
- Podmioty wykonujące zadania jednostki samorządu terytorialnego/związku komunalnego,
- Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe i instytucje przez nie założone,
- Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- inne instytucje sektora finansów publicznych (np.: centrum kultury),
- szkoły wyższe,
- jednostki naukowe (np.: PAN),
- Podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-privatnym.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 6 Turystyka i dziedzictwo kulturowe

Działanie: 6.3 Regionalne dziedzictwo kulturowe o potencjale turystycznym

Celem Działania jest renowacja obiektów zabytkowych i ich przystosowanie do celów turystycznych lub kulturalnych np. przekształcenie dworku szlacheckiego w muzeum. W ramach Działania można również otrzymać dofinansowanie na zabezpieczenie obiektów historycznych, w tym obrazów lub innych cennych przedmiotów, przed zniszczeniem lub kradzieżą. Ponadto można uzyskać wsparcie na poprawę dostępu do zabytków (m.in. oznakowanie dojazdu do zabytku, remont drogi) i wykorzystania terenów wokół obiektów zabytkowych (np. na budowę ogrodu w stylu francuskim), ale tylko jeśli inwestycje te będą częścią większego projektu wspierającego przystosowanie obiektów historycznych na cele turystyki.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- prace restauratorskie, prace konserwatorskie oraz adaptację budynków, budowli i innych obiektów o znaczeniu historycznym, nadanie im nowych funkcji użytkowych, kulturowych oraz turystycznych, w tym także zabezpieczenie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie oraz adaptacja zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych i nadanie im nowych funkcji użytkowych kulturowych oraz turystycznych;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie i zagospodarowanie zabytkowych, ogólnodostępnych założeń parkowych oraz zabytków sztuki inżynierskiej, kompleksowych założeń przemysłowych i folwarcznych wraz z nadaniem im nowych funkcji kulturowych i turystycznych;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie zabytkowych budynków sakralnych stanowiących atrakcję turystyczną;
- tworzenie nowych oraz przeciwdziałanie niszczeniu istniejących stanowisk i obiektów archeologicznych tworzących własną formę krajobrazowo-turystyczną (np. grodziska, kurhany, kopce) oraz budowa nowych, rozbudowa i przebudowa istniejących obiektów funkcjonalnie z nimi związanych

Beneficjentami działania mogą być:

- Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia;
- Organizacje pozarządowe;
- Administracja rządowa;
- Szkoły wyższe;
- Instytucje kultury;
- Jednostki naukowe;
- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne;
- Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych;
- Partnerzy społeczni i gospodarczy;
- Jednostki sektora finansów publicznych, posiadające osobowość prawną.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 8 Lokalna infrastruktura podstawowa

Działanie: 8.1 Lokalny potencjał rozwojowy

Poddziałanie: 8.1.2 Lokalna infrastruktura wspierająca rozwój gospodarczy

Celem poddziałania jest zwiększenie atrakcyjności województwa pomorskiego pod względem inwestycyjnym i turystycznym oraz zachęcenie ludności do osiedlania się na terenie województwa.

Dofinansowanie można uzyskać na budowę, przebudowę lub rozbudowę lokalnej, dostępnej dla wszystkich infrastruktury turystycznej czy turystycznych linii kolejowych. Możesz także utworzyć i rozwinąć system promocji i informacji turystycznej. Twój projekt może również dotyczyć konserwacji i odnowienia budynków o znaczeniu historycznym z możliwością nadania im nowych funkcji (np. turystycznych) oraz odnowienie elementów przestrzeni np. parków.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- budowę, przebudowę lub rozbudowę lokalnej, dostępnej dla wszystkich infrastruktury turystycznej, w tym m.in. tras kajakowych i rowerowych, szlaków turystycznych i przyrodniczych, portów i przystani jachtowych, stanic, punktów i wież widokowych wraz z oznakowaniem i niezbędnymi elementami, miejsc biwakowania, parkingów,
- tworzenie i rozwijanie podregionalnych i lokalnych systemów promocji i informacji turystycznej,
- budowę, przebudowę i rozbudowę turystycznych linii kolejowych (jednak nie ma możliwości zakupu lub remontów taboru),
- konserwację i odnowienie budynków o znaczeniu historycznym z możliwością nadania im nowych funkcji np. turystycznych,
- uzbrojenie terenów pod inwestycje gospodarcze (z wyłączeniem mieszkań) związane z doprowadzeniem wodociągów, kanalizacji sanitarnej i deszczowej, sieci teleinformatycznej, sieci ciepłowniczej, elektrycznej, gazowej wraz z drogami wewnętrznymi i w uzasadnionych przypadkach drogami dojazdowymi,
- złożone przedsięwzięcia obejmujące m.in.:
 - przebudowę, rozbudowę lub remonty publicznej infrastruktury turystycznej, społecznej, rekreacyjnej,
 - odnowienie elementów przestrzeni publicznej, w tym zakładanie parków i odnowa istniejących terenów zielonych,
 - tworzenie stref bezpieczeństwa i zapobiegania przestępczości.

Beneficjentami działania mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty wykonujące zadania jednostek samorządu terytorialnego lub związku komunalnego,
- instytucje kultury,
- administracja rządowa,
- inne podmioty zaliczane do sektora finansów publicznych,
- Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-prywatnym.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 9 Lokalna infrastruktura społeczna i inicjatywy obywatelskie

Działanie: 9.3 Lokalne inicjatywy obywatelskie

Celem Działania jest aktywizacja i integracja społeczności lokalnych na obszarach wiejskich. Pomoc w ramach działania jest skierowana na tereny wiejskie oraz do miast liczących do 5 tys. mieszkańców.

Dofinansowanie można otrzymać na budowę, remont, wyposażenie i adaptację budynków na cele kulturalne (np. domy kultury) oraz społeczne (np. przedszkola); na działania zmierzające do poprawy wyglądu okolicy przez zagospodarowanie przestrzeni na cele publiczne (np. place zabaw), rekreacyjne (np. ścieżki rowerowe), odnowienie pałaców, zamków, organizowanie i promowanie wydarzeń kulturalnych; na opracowanie lokalnych programów rozwoju wsi i miast.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- budowę, dostosowanie oraz wyposażenie obiektów komunalnych, w których odbywają się imprezy kulturalne (np. świetlice, domy kultury),
- adaptację oraz wyposażenie budynków, placów itp. na cele społeczne (np. edukacja przedszkolna),
- adaptację oraz wyposażenie takich obiektów jak kluby i świetlice środowiskowe, które pomagających odnaleźć się mieszkańcom na rynku pracy, np. poprzez przekwalifikowania zawodowe (kursy,

szkolenia), nabywanie nowych kwalifikacji zawodowych (warsztaty, praktyki), zajęcia w zakresie rozpoczęcia i prowadzenia działalności gospodarczej,

- zagospodarowanie terenu (urządzenie placów zabaw, boisk sportowych),
- tworzenie wysokiej jakości przestrzeni publicznej, poprawę wyglądu przestrzeni (np. zagospodarowywanie centrów wsi i osiedli), tworzenie terenów rekreacyjnych (np. zagospodarowanie parku, tworzenie ścieżek rowerowych),
- budowę lub remont zaplecza turystycznego (np. szlaki turystyczne) oraz rekreacyjnego (np. trasy rowerowe),
- zagospodarowanie zbiorników i cieków wodnych,
- konserwację i odnowienie zabytków użytkowanych na cele publiczne (np. zamków, pałaców, kościołów),
- organizację i promowanie wydarzeń kulturalnych związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego wsi (np. zabytków, kultury ludowej, dawnych obyczajów, obrzędów, walorów środowiska naturalnego wsi).

Beneficjentami działania mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty wykonujące zadania jednostek samorządu terytorialnego/związku komunalnego,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-prywatnym.

MECHANIZM FINANSOWY EUROPEJSKIEGO OBSZARU GOSPODARCZEGO 2009-2014 i NORWESKI MECHANIZM FINANSOWY 2009-2014

1. Rodzaje projektów podlegających dofinansowaniu:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem;
- budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury o znacznym potencjale wpływu na społeczno-ekonomiczny rozwój regionu;
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych;
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury.

2. Rodzaje podmiotów, które mogą ubiegać się o dofinansowanie:

- państwowe i samorządowe instytucje kultury
- publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne (w zakresie zadań z obszaru konserwacji i renowacji historycznych obiektów, zespołów zabytkowych i zabytków ruchomych oraz rozwoju zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury);
- publiczne uczelnie wyższe (w zakresie zadań z obszarów: konserwacji i renowacji historycznych obiektów, zespołów zabytkowych i zabytków ruchomych oraz rozwoju zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury);
- archiwa państwowe;
- jednostki samorządu terytorialnego i ich związki;
- kościoły i związki wyznaniowe;
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w *Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Kartuskiego na lata 2015-2018* będą osiągnięte poprzez:

- wspólne działania władz Powiatu z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Powiatu Kartuskiego,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.